

ISSN 1812-2566
E-ISSN 2587-4063

MOLDOSCOPIE

Publicaţie periodică ştiinţifico-practică

Tipul B

Anul 25 (2021), nr. 1 (92)

DOMENII DE CERCETARE:

- *Ştiinţe politice*
- *Sociologie*
- *Mass-media și științe ale comunicării*

CHIȘINĂU - 2021

Agenția Națională de Asigurare
a Calității în Educație și Cercetare

CERTIFICAT

de recunoaștere a revistei
în calitate de publicație științifică de profil

Seria RȘP Nr. 015

Moldoscopie

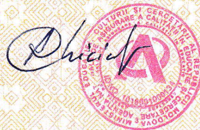
ISSN 1812-2566

Fondatori: Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere"
Universitatea de Stat din Moscova „M.V. Lomonosov"
Universitatea de Stat din Moldova
Universitatea Americană din Moldova

Tipul B

Profiluri: Științe politice; Sociologie; Media și comunicare

În baza Deciziei Consiliului de Conducere al Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare nr. 14 din 28 februarie 2020, pentru o perioadă de 4 ani.

Președinte Andrei CHICIUC

Eliberat la 15 iunie 2020

Chișinău

MOLDOSCOPIE

Publicaţie periodică ştiinţifico-practică

Anul 25 (2021), nr. 1 (92)

Inregistrată de Universitatea de Stat din Moldova (fondată la 1 octombrie 1946) în 1997 şi reînregistrată în 2009
Certificatul de înregistrare: nr. 1002600043325 din 28.07.1997
Acreditată de Consiliul Suprem pentru Ştiinţă şi Dezvoltare Tehnologică al Academiei de Ştiinţe a Moldovei prin Hotărârea nr. 146 din 27.06.2013, reacreditată prin Hotărârea nr. 245 din 11.11.2015
Acreditată de Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educației și Cercetare prin Decizia nr. 14 din 28.02.2020

<u>Tipul B</u>

FONDATORI:

- ✓ *Universitatea de Studii Politice şi Economice Europene ,,Constantin Stere*", *Republica Moldova*
- ✓ *Universitatea de Stat „M. Lomonosov" din Moscova, Rusia*
- ✓ *Universitatea de Stat din Moldova*
- ✓ *Universitatea Americană din Moldova*

ADRESA REDACŢIEI: MD 2009, Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfînt, nr. 200, et. 2, bir. 202. Tel./fax. (022) 241207
Versiunea electronică: *http://uspee.md/moldoscopie/; http://americanuniversity.md/moldoscopie/; moldoscopie.revistestiintifice.md.* Pagina *web: www.moldoscopie.revistestiintifice.md*

Toate articolele sunt recenzate în sistem „double-blind peer review"

MOLDOSCOPIE
Periodical scientific-practical publication

Year 25 (2021), No. 1 (92)

Registered by the State University of Moldova in 1997 (founded on 1 October, 1946) and re-registered in 2009 under the Registration Certificate No. 1002600043325 of 07.28.1997
Accredited by the Supreme Council for Science and Technological Development of the Academy of Sciences of Moldova by Decision No. 146 of 27.06.2013 and re-accredited by Decision No. 245 of 11.11.2015
Accredited by the National Agency for Quality Assurance in Education and Research by Decision No. 14 of 28.02.2020

Type B

FOUNDERS:
- ✓ *University of European Political and Economic Studies „Constantin Stere", Republic of Moldova*
- ✓ *Moscow State University „M.Lomonosov", Russia*
- ✓ *State University of Moldova*
- ✓ *American Universityof Moldova*

PUBLISHING HOUSE ADDRESS: MD 2009, Chișinău, blvd. Ștefan cel Mare și Sfînt, nr. 200, et. 2, bir. 202. Tel./fax. (022) 241207
Electronic version: *http://uspee.md/moldoscopie/; http://americanuniversity.md/moldoscopie/; moldoscopie.revistestiintifice.md.* Pagina *web: www.moldoscopie.revistestiintifice.md*
All articles are double-blind peer reviewed

MOLDOSCOPIE
Publication périodique scientifique et pratique

Année 25 (2021), Nº 1 (92)

Enregistré par l'Université d'État de Moldavie en 1997 (créée le 1er octobre 1946) et ré-enregistré en 2009,
Certificat d'enregistrement: Nº 1002600043325 du 28.07.1997
Accréditée par le Conseil supérieur pour la science et le développement technologique de l'Académie des Sciences de Moldova
par la Décision Nº 146 du 27.06.2013, ré-accrédité par la Décision Nº 245 du 11.11.2015
Accréditée par l'Agence nationale pour l'assurance de la qualité dans l'enseignement et la recherche par la Décision Nº 14 du 28.02.2020

Type B

FONDATEURS:

- ✓ *Université d'Études Politiques et Économiques Européennes „Constantin Stere", République de Moldova*
- ✓ *Université d'État „M.Lomonossov" de Moscou, Russie*
- ✓ *Université d'Etat de Moldovie*
- ✓ *Université Américaine de Moldovie*

ADRESSE DE LA MAISON D'ÉDITION: MD 2009, Chișinău, blvd. Ștefan cel Mare și Sfînt, nr. 200, et. 2, bir. 202. Tel./fax. (022) 241207
Version électronique: *http://uspee.md/moldoscopie/; http://americanuniversity.md/moldoscopie/; moldoscopie.revistestiintifice.md.* Pagina *web: www.moldoscopie.revistestiintifice.md*
Tous les articles sont évalués en système „double-blind peer review"

MOLDOSCOPIE
Научно-практическое периодическое издание

Год 25 (2021), № 1 (92)

Зарегистрировано Молдавским Государственным Университетом в 1997 и перерегистрировано в 2009,
Регистрационное свидетельство: № 1002600043325 от 28.07.1997
Аккредитовано Высшим Советом по Науке и Технологическому Развитию Академии наук Молдовы решением № 146 от 27.06.2013 и решением № 245 от 11.11.2015
Аккредитовано Национальным агентством по обеспечению качества в образовании и исследованиях по решению № 14 от 28.02.2020

Тип Б

УЧРЕДИТЕЛИ:
- ✓ *Университет Европейских Политических и Экономических Знаний имени Константина Стере, Республика Молдова*
- ✓ *Московский Государственный Университет имени М.В. Ломоносова, Россия*
- ✓ *Молдавский Государственный Университет*
- ✓ *Американский Университет в Молдове*

АДРЕС РЕДАКЦИИ: MD 2009, Кишинев, бул. Штефан чел Маре 200, 2-й этаж, офис 202. Тел / факс. (022) 241207.
Электронная версия: *http://uspee.md/moldoscopie/; http://americanuniversity.md/moldoscopie/; moldoscopie.revistestiintifice.md*. Сайт: *www.moldoscopie.revistestiintifice.md*

Все статьи рецензируются по системе „double-blind peer review”

Ответственность за содержание текстов несут исключительно авторы

CUPRINS

ȘTIINȚE POLITICE

SOCIOLOGIE

MASS-MEDIA ȘI ȘTIINȚE ALE COMUNICĂRII

RECENZII

SUMMARY

POLITICAL SCIENCE

SOCIOLOGY

MEDIA AND COMMUNICATION SCIENCES

REVIEWS

TABLE DE MATIÈRES

SCIENCE POLITIQUE

SOCIOLOGIE

SCIENCES DES MÉDIAS ET DE LA COMMUNICATION

REVUES

ОГЛАВЛЕНИЕ

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

СОЦИОЛОГИЯ

МЕДИА И КОММУНИКАЦИОННЫЕ НАУКИ

РЕЦЕНЗИИ

COMPARTIMENTUL

ȘTIINȚE POLITICE

CZU 321.7
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).01

DEMOCRAȚIA MODERNĂ ȘI EXTINDEREA EXPERIENȚEI DEMOCRATICE

Pantelimon VARZARI
Doctor habilitat în științe politice, profesor universitar,
Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere”,
Chișinău, Republica Moldova
e-mail: *panvarzari@gmail.com*
https//orcid.org/ 0000-0003-4151-1897

În articol sunt examinate unele premise politice și social-economice ale constituirii democrației moderne în varianta ei clasică și elementele ei definitorii. O atenție deosebită se acordă analizei subiectelor privind extinderea experienței democratice în câteva state europene și pe continentul american (Anglia, Franța și SUA) din sec. XVII-XVIII, când are loc nașterea democrației liberale moderne. Se ajunge la concluzia că democrația modernă are la bază trei modele (politice) istorice din sec. XVII-XIX (englez, francez și american), strâns legate de forma de guvernământ (monarhie, republică), de structura de stat (centralizat sau federal), de regimul politic de guvernare (democratic și nedemocratic) sau de diverse conjuncturi istorice și geopolitice create.

Cuvinte-cheie: *democrație ateniană, democrație modernă, revoluție socială, premise politice și social-economice, revoluție industrială, statul-națiune, constituție.*

MODERN DEMOCRACY AND EXPANDING THE DEMOCRATIC EXPERIENCE

The article examines some political and socio-economic asumptions for the establishment of modern democracy in its classical version and its defining elements. Particular attention is paid to the analysis of topics on the expansion of the democratic experience in several European states and on the American continent (England, France and the USA) from the XVII-XVIII centuries, during which the birth of modern liberal democracy takes place. It is concluded that modern democracy is based on three historical (political) models from the XVII-XIX centuries (English, French and American), closely related to the form of government (monarchy, republic), state structure (centralized or federal), political regime of government (democratic and undemocratic) or various historical and geopolitical conjunctures.

Keywords:*Athenian democracy, modern democracy, social revolution, political and socio-economic premises, industrial revolution, nation-state, constitution.*

LA DÉMOCRATIE MODERNE ET L'EXPANSION DE L'EXPÉRIENCE DÉMOCRATIQUE

Dans l'article, sont examinés certaines prémisses politiques et socio-économiques de la constitution de la démocratie moderne dans sa variante classique et ses éléments déterminants. Une attention particulière est accordée à l'analyse des

sujets sur l'expansion de l'expérience démocratique dans plusieurs États Européens et sur le continent américain (Angleterre, France et États-Unis) du 19ème siècle. XVII-XVIII, au cours de laquelle a lieu la naissance de la démocratie libérale moderne. Il est conclu que la démocratie moderne est basée surtrois modèles historiques (politiques) du 19ème siècle. XVII-XIX (Anglais, Français et Américain), étroitement liés à la forme de gouvernement (monarchie, république), la structure de l'état (centralisée ou fédérale), le régime politique de gouvernement (démocratique et antidémocratique) ou diverses conjonctions historiques et géopolitiques créées.

Mots-clés: *démocratie athénienne, démocratie moderne, révolution sociale, prémisses politiques et socio-économiques, révolution industrielle, État-nation, constitution.*

СОВРЕМЕННАЯ ДЕМОКРАТИЯ И РАСШИРЕНИЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ОПЫТА

В данной статье рассматриваются некоторые политические и социально-экономические предпосылки создания современной демократии в ее классическом варианте и ее определяющих элементов. Особое внимание уделяется анализу вопросов, касающихся расширения демократического опыта в нескольких европейских государствах и на американском континенте (Англия, Франция и США) XVII-XVIII веков, в период которого происходит рождение современной либеральной демократии. Делается вывод о том, что современная демократия основана на трех исторических (политических) моделях XVII-XIX веков (английский, французский и американский), тесно связанных с формой правления (монархия, республика), государственной структурой (централизованная или федеральная), политическим режимом правления (демократический и недемократический) или созданными различными историческими и геополитическими конъюнктурами.

Ключевые слова: *афинская демократия, современная демократия, социальная революция, политические и социально-экономические предпосылки, промышленная революция, нация-государство, конституция.*

Introducere

Așa cum am menționat în studiul nostru despre democrația ateniană*, în literatura de specialitate se remarcă o succesiune logică de etape distincte pentru evoluția fenomenului democratic și câteva abordări: *democraţia antică*, *democraţia modernă* și *democrația viitorului*.

În lumea modernă, unele state europene (Anglia și Franța) și Statele Unite, având drept fundament anumite condiții obiective și subiective, au început aplicarea noilor forme ale democraţiei, iar ulterior modelul democratic occidental ca formă de autoguvernare s-a aflat în ofensivă și în alte state.

Dacă în democrația clasică ateniană statul și societatea devin un întreg, astfel încât, într-un mediu al egalității și dezbaterii deschise, cetățenii participă în mod nemijlocit la procesul decizional (democrația „față în față" sau „pură"), atunci în democrația modernă se pune accent pe necesitatea revitalizării democrației, bazată pe nevoia de a acorda un rol și o putere nouă cetățenilor, fiind vorba astfel de un alt tip de democrație care s-ar exercita direct de cetățeni – democrația participativă sau deliberativă. Cu toate că guvernarea democratică modernă este mai mult reprezentativă decât directă, tradiția grecească continuă să își găsească ecouri și în preocuparea prezentă a democrației deliberative. Prin urmare, în societățile libere ale modernității, apoi ale postmodernității, s-a generalizat sistemul politic axat pe delegarea responsabilităților guvernării către reprezentanții aleși.

* A se vedea: Varzari P. Democrația ateniană: democrația „față în față" sau primul exercițiu democratic. În: Moldoscopie. Publicație periodică științifico-practică, An. 24, 2020, nr. 1 (88), p. 112-130.

În cele ce urmează propunem o analiză a unor subiecte referitoare la extinderea experienței democratice in câteva state europene și pe continentul american (Anglia, Franța și SUA) din sec. XVII-XVIII, perioadă când are loc nașterea democrației liberale moderne în varianta ei clasică.

Constituirea democrației liberale moderne

Odată cu apariția statelor moderne mari, s-a născut și nevoia unei noi forme de democrație. Locul democrației clasice ateniene(sec. V î.Hr.) era *polis*-ul, iar locul democrației liberale moderne devine *statul-națiune* (sec. XIX mai este numit și secolul de fier, secolul industrializării, constituționalismului, parlamentarismului, instituționalismului).Tranziția de la democrația directăla democrația modernă sau reprezentativă a generat câteva consecinţe importante: transferul ideii de democrație de la *statul-cetate* la scara mult mai marea *statului-naţiune*, aplicarea noului mecanism al reprezentării politice, extinderea unui corp politic democratic, nașterea pluralismului organizațional, limitarea posibilităților de participare a cetăţeanului (datorită creşterii demografice cu o extindere teritorială a statelor s-a ajuns în situaţia în care democraţia directă nu mai este posibilă), diversitatea societății industriale, apariția conflictelor social-politice care devin inevitabile şi pe care noile regimuri politice trebuia să le soluţioneze etc. [1]. Accesibilitatea s-a dovedit a fi în statele moderne punctul-forte al instituțiilor reprezentative. În afară de aceasta, în timpul revoluţiei industriale de la sfârșitul sec. al XVIII-lea şi în sec. al XlX-lea democraţia ca fenomen redevine tot mai vehiculată şi populară.

Exceptând unele experienţe izolate din câteva oraşe medievale italiene şi cantoane elveţiene, democraţia reprezentativă modernă constituie o creaţie politică britanică care a fost completată şi îmbogăţită tipologic de experienţele specifice nord-americană şi franceză. În aceste două spaţii politico-geografice diferite s-au conturat, cel mai de timpuriu, instituţiile politico-statale şi nestatale ale regimurilor reprezentative. „Tocmai acest nou complex de instituţii, luate împreună, poartă numele generic de „democraţie", constată R. Dahl [2, p. 9-10]. Politologul american caracteriza democrația modernă prin următoarele elemente: instituirea reprezentării (un corp electoral alege prin scrutin periodic și secret o adunare, care reprezintă poporul în exercitarea puterii; extensia *demos*-ului la aproape întreaga populație adultă, cu excepție străinii și cei cu dizabilități mintale; limitarea democrației directe, care nu se mai poate practica oricând în noile dimensiuni ale statului-națiune; diversitatea vieții politice exprimată prin multitudinea de interese ce sunt promovate de partide și alte formațiuni politice; clivajul politic și concurența dintre forțele politice; apariția poliarhiei, adică formarea unui număr mare de instituții necesare desfășurării vieții democratice pe scară largă; pluralismul social care este exprimat prin existența a numeroase organizații cu autonomie relativă (societate civilă); multiplicarea drepturilor și libertăților garantate prin prevederi constituționale, legi și tribunale. Iar Școala de la Frankfurt și, în mod special, J.Habermas (2003) vine cu o definiție a democrației moderne care pune accentul pe accesul direct al cetățenilor la producerea ordinii democratice stabile prin implicare și dezbateri în spațiul public [3]. Această definiție este completată de unii autori prin anumite trăsături caracteristice specifice modelului democratic în varianta lui clasică [4], dar, în același timp, acest model de democrație este departe de democrația ideală, evidențiindu-se, de către numeroși autori, nu numai avantajele, ci și neajunsurile lui.

În afară de asemănări, cele două modele de democrație (ateniană *vs.* modernă) în varianta lor clasică (în ambele cazuri, conducătorii sunt aleși, mai mult sau mai puțin de către popor; în plus, exista o formă sau alta de for legislativ – *parlamentul* în

epoca Modernă, *bula* în Antichitate, au și deosebiri semnificative dintre democrația ateniană (clasică) și democrația modernă (clasică): 1) democrația antică nu a fost teoretizată, în schimb a fost practicată cca 200 de ani (Aristotel spune doar că democrația este sistemul în care fiecare face ce vrea și în care numărul înlocuiește calitatea); 2) democrația ateniană avea sclavi, iar cea modernă – nu; în plus, în prima exista o diferențiere clară între cetățenii *polis*-ului și străini, iar regimurile democratice actuale nu fac astfel de discriminări; 3) principiul încredințării puterii (condiția fundamentală a exercițiului puterii este cunoașterea și nu alegerea făcută de către popor; doar Platon precizează idealul conducerii încredințate înțelepților, filosofilor – *sophocrația*); 4) în Antichitatea clasică nu exista „liberalism" – constituționalism, guvernare limitată, „drepturi individuale" și „libertăți cetățenești" (democrația antică, în care „statul" nu avea o existență separată de comunitate și de cetățeni, nu a produs o concepție clară a separației dintre „stat" și „societate civilă" și nici vreun set de idei sau instituții prin care să controleze puterea statului sau să protejeze „societatea civilă" și cetățeanul individual de intruziunile acesteia, însă „liberalismul" modern a avut ca pre-condiție fundamentală dezvoltarea unui stat centralizat, separat de și superior altor jurisdicții mai particulariste) [5].

Seria de diferențe majore poate fi continuată și cu ideea gânditorului politic liberal francez B. Constant, care, în unul din textele fondatoare ale liberalismului clasic „Despre libertate la antici şi la moderni" (1819), făcea comparaţie între două perioade destul de distincte, deosebind astfel două tipuri de libertate – libertatea antică și cea modernă – cu caracteristicile sale specifice [6, p. 3-13]. Dacă Fr. Hayk, economist și filosof politic austriac, laureat al Premiului Nobel pentru economie în 1974, sublinia necesitatea de a distinge liberalismul (al cărui punct de plecare este o teorie economică) de democraţie (care este o teorie politică), amândouă răspunzând unor probleme diferite (liberalismul – problemei funcționării guvernării și mai ales limitării puterilor ei, iar democrația – problemei privind persoanele care trebuie să guverneze și prin ce proceduri), atunci reputatul politolog italian N. Bobbio, la rândul său, afirmă compatibilitatea dintre liberalism şi democraţie, considerând-o pe aceasta din urmă ca o dezvoltare a statului liberal, conform cercetătorului român E. Filip [7, p. 43].

În sensul reliefat de idei, politologul român V. Pleşca reafirmă supoziția unor cercetători contemporani că „democraţia liberală" e un concept ciudat, rezultat din alăturarea a doi termeni total diferiţi, cu definiţii ambigue şi cu scopuri asumate total diferite [8, p. 18-19; 9, p. 43-44]. În pofida faptului că liberalismul şi democraţia desemnează două filosofii politice distincte, de multe ori aflate în contradicţie, fiind și expresia unei geneze realizată în condiţii total diferite (democraţia este o creaţie a antichităţii – a sec. V Î.Hr., iar liberalismul apare cu două mii de ani mai târziu), simbioza dintre aceste două concepte a fost posibilă datorită faptului că liberalismul a fost văzut ca doctrina cea mai apropiată de posibilitatea de a împlini dezideratele democraţiei, „domnia poporului". Prin asocierea liberalismului cu democrația, aceasta din urmă a preluat mai multe principii (limitarea puterii statului, protejarea libertății și drepturilor universale, egalitarismul moral al oamenilor, constituționalismul și domnia legii, separația puterilor în stat etc.) și le-a integrat într-un sistem considerat a fi forma „clasică" a democrației moderne [10, p. 241].

Precum se observă, democraţia nu a făcut parte dintotdeauna din corpusul liberalismului. Democraţia liberală a apărut o dată cu înţelegerea raportului dintre libertate şi egalitate politică, iar prin libertate politică se ajunge la acordarea drepturilor politice tuturor cetăţenilor, drepturi care trebuie să fie egale, altfel instaurându-se ierarhii ce vor submina libertatea naturală a indivizilor. Formula democraţiei liberale este egalitate prin libertate, prin intermediul

libertăţii, nu libertate prin intermediul egalităţii [10, p. 245]. Alte elemente decisive care au dus la apariţia democraţiei liberale au fost extinderea dreptului de vot şi acceptarea treptată a inevitabilităţii sufragiului universal. Treptat, democraţia – sistem politic în care deţinătorii puterii politice sunt aleşi în urma unei competiţii electorale de către majoritatea cetăţenilor – obţine o legitimitate tot mai mare.

Primele state moderne care au adoptat modelul democrației reprezentative sunt Marea Britanie și SUA, unde s-a trecut la separarea puterilor în stat și la alegerea conducătorilor. Principala formă prin care se exprimă puterea suverană a poporului în statele moderne o reprezintă Constituţia în formă scrisă sau cutumiară. Prin ea sunt apărate în stat drepturile şi libertăţile poporului. În Anglia, în 1689, conform *Declarației Drepturilor*, puterea a fost încredințată unui parlament ales în mod liber de cetățenii cu drept de vot, iar în SUA, în 1787, a fost adoptată prima constituție modernă. Cât privește Franța, vom aminti aici doar despre adoptarea *Declarației* Drepturilor Omului şi ale Cetăţeanului din 26 august 1789 (este un text de drept pozitiv francez) și a Constituției din1791 (Franța devenea o monarhie constituțională, având la bază separarea puterilor în stat) [11, p. 95].

În secolele următoare sistemul democratic s-a extins în numeroase ţări, cu diverse forme de guvernământ. După S. Huntington, primele democrații reprezentative au apărut în „primul lung val al democratizării" între 1820 (odată cu extinderea dreptului de vot la nivelul unei mari părți a populației masculine din Statele Unite) și 1926. La baza extinderii democraţiei au stat principiile fundamentale ale revoluţiei americane şi franceze, democraţia fiind adoptată în aproximativ 29 de ţări [12, p. 18-19]. Factorii mai importanţi care au provocat apariţia acestui val au fost dezvoltarea economică la acel moment, starea economică şi socială existentă în coloniile britanice, victoria ţărilor Antantei în Primul Război Mondial, precum şi prăbuşirea principalelor imperii coloniale. Astfel, modernizarea începută la mijlocul sec. XVII devine un proces revoluţionar, complex, sistemic, global, îndelungat, stadial şi progresiv, proces cu un impact major asupra transformărilor radicale într-un socium, printre care formarea mecanismelor instituţionale democratice într-o țară sau alta.

Modelul politic (democratic liberal) englez

Există diferite teorii şi date de apariţie a democraţiei moderne, însă majoritatea ideilor converg către populaţia de origine anglo-saxonă ca iniţiatoare a acestui proces complex [13, p. 20], proces care începe cu sfârșitul sec. XVII și continuă în sec. XVIII. Revoluțiile engleză și americană, apoi cea franceză au insistat asupra noilor valori și norme care ajung să definească proiectul democratic liberal.

Reîntoarcerea democrației are loc pe vremea războiului civil englez din anul 1640, atunci câțiva susținători ai cauzei Parlamentului au adoptat o poziție radicală în susținerea democrației. Ei au atins această poziție parțial datorită convingerilor lor religioase. La fel cu cea mai mare parte a Europei de Nord, Anglia a renunțat legal la catolicism în sec. al XVI-lea, când Reforma protestantă a rupt unitatea religioasă a creștinătății. În același timp, un grup care a ajuns să fie numit *levelleri* (*egalitari*) avansa idei similare în timpul războiului civil al anilor 1640. *Levellerii* pretindeau ca autoritatea politică să fie fundamentată numai pe consimțământul poporului. Pentru ei aceasta însemna că dobândirea de drepturi – dreptul la vot – trebuie extins asupra tuturor bărbaților adulți, cu excepția celor care și-au pierdut acest drept fie comițând crime, fie punându-se ei înșiși în dependență față de alții, ca servitori sau trăitori din mila publică. În final, *levellerii* au eșuat în încercarea lor de a-i convinge pe cei aflaţi la putere de înțelepciunea argumentelor lor, însă, totuși, eforturile acestora marchează începutul unei schimbări

majore, deși, treptate, a atitudinii față de democrație [14, p. 45-46].

Glorioasa Revoluție engleză din 1688–1689 este punctul de pornire al unei reflecții fundamental noi privind justiția și drepturile, constituind astfel una din premisele politice ale apariției democrației engleze. Înainte de a urca pe tron, W. de Orania acceptă în mod solemn o *Declarație a Drepturilor* (*Bill of Rights*, 1689) care, dând puteri foarte mari Parlamentului de la Westminster și proclamând superioritatea legii, face ca Anglia să intre în era monarhiei constituționale. Modelul echilibrului puterilor ce rezultă de aici îi determină atunci pe unii autori să apere noua Constituție a Angliei pentru toleranța și prudența ei [15, p. 244-245]. Însă un curent de gândire mai constructivă apare la răscrucea sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, având în vedere operele de pionierat care au dat naștere tezelor liberale, în special cele ale lui J. Locke și Ch. Montesquieu, ce va continua cu B. Constant și A. de Tocqueville. Ei aduc clarificări esențiale asupra posibilității unei repartizări a puterilor și pune bazele unei concepții a drepturilor centrate pe ideea de libertate. Astfel, apar primele argumente ale liberalismului politic, pornind de la care se va crea viziunea modernă a unui stat garant al drepturilor indivizilor. Datorită unei noi organizări a statului și privilegiind pluralismul și separarea puterilor, autorii lor apără libertățile civile și politice.

Printre premisele social-economice ale apariției democrației engleze a fost revoluţia industrială care a avut un impact major asupra transformărilor sociale și politice.Această revoluție a apărut în Anglia, la sfârşitul sec. al XVIII-lea, în producția textilă, iar sec. al XIX-lea este cunoscut ca secolul revoluţiei industriale europene. „Prima revoluție industrială, constată politologul italian D. Fisichella, se caracterizează, mai întâi de toate, printr-o spontaneitate tendențială: nu este inspirată de „mâna publică”, fiind, mai curând, rezultatul acțiunii autonome a sistemului economic” [16, p. 147]. În plus, ea se realizează datorită folosirii crescânde a mașinilor în procesul de producție, în locul muncii manuale. Cauzele apariţiei industriei au fost numărul mare al descoperirilor ştiinţifice, utilizarea unor noi forme de energie, introducerea maşinilor în diferite ramuri productive (idee exprimată în celebra afirmaţie a umanistului și precursorului teoriei comunismului Th. Morus în cunoscuta sa lucrare „Utopia”, 1516: „Oile ... au început acum sa devoreze oameni și depopulează nu numai satele, dar și orașele” [17]). Rezultatul revoluției industriale pe plan social a fost creşterea clasei burgheze care deţinea monopolul asupra mijloacelor de producţie şi care în final s-a impus în lupta cu aristocraţia, adoptând o serie de reforme.

De aici și afirmația că patria ideilor liberale este în primul rând Anglia, iar sec. al XIX-lea – secolul liberalismului triumfător, – atunci teoria economică a principiului *laissez faire, laissez aller* devine ideologia oficială a capitalismului industrial și bancar, în timp ce liberalismul politic prinde rădăcini în mod inegal în statele europene (întărirea parlamentarismului, recunoașterea pluralismului politic, proclamarea drepturilor individuale etc.) [15, p. 445].

În Anglia, rezultatul tranziției spre democrația liberală a fost o implementare, inițial, mai puțin liberală a democrației. Prin sec. al XVIII-lea, puterea monarhului a fost controlată de autoritatea crescândă a Parlamentului. Cu toate acestea, drepturile cetățenilor nu erau specificate atât de clar precum în SUA. Extinderea dreptului la vot a avut loc în mod gradual în Anglia, fiecare pas micșorând temerile claselor deținătoare de proprietăți față de pericolele reformei adiționale. Odată ce Camera Comunelor a dobândit legitimitate democratică, monarhia și Camera Lorzilor non-aleasă s-au retras în fundal, nefiind în stare să asigure sistemul american de control și echilibrare [18, p. 93]. Anglia rămâne, totodată, printre singurele state în care reprezentanţii Camerei superioare a Parlamentului (Camera Lorzilor)

au rămas membrii elitişti ai vechi aristocraţii, aşa numiţii *land owner* (stăpâni ai pământurilor) ale căror mandate parlamentare sunt deţinute pe viaţă, iar Casa Regală conducătoare asigura un echilibru între aceste puteri.

Marea Britanie, fiind o monarhie constituțională cu o democrație parlamentară, se bazează pe o *constituţie organică* care are o tradiţie seculară, incluzând un ansamblu de tradiţii şi convenţii atestate din timpuri îndepărtate. Spre deosebire de alte state, Regatul Unit nu are o Constituţie propriu-zisă. Nu există un singur document constituţional, ci doar o sumă de legi, practici şi convenţii consacrate prin tradiţie şi de principii de drept comun, între care cel mai important este domnia legii [19]. Marea Britanie este una dintre cele trei democraţii din lume care nu au o ***Constituţie codificată*** (o Constituţie scrisă într-un singur act), celelalte două state în această situaţie sunt Noua Zeelandă [20] şi Israel [21]. Regatul Unit al Marii Britanii, adică Anglia, Ţara Galilor, Scoţia şi Irlanda de Nord, are **o *Constituţie nescrisă***, formată din mai multe legi, practici şi convenţii, care au evoluat de-a lungul unei foarte lungi perioade de timp. Acestea sunt cuprinse în ***dreptul statutar*** (*Statute law*), speţe ale ***dreptului jurisprudenţial*** (*Common Law*), precum şi ***obiceiul constituţional*** (*conventional rules*), iar elementul esenţial al Constituţiei este suveranitatea Parlamentului [22].

Prin urmare, trăsătura caracteristică a sistemului constituţional britanic este absenţa unei Constituţii în sens formal şi nu în sens material, întrucât la ansamblul coerent de cutume se adaugă texte juridice adoptate de Parlament, de o importanţă deosebită pentru dezvoltarea instituţiilor politice din această ţară, ca şi pentru raporturile dintre guvernanţi şi guvernaţi, amintind aici câteva *acte scrise cu caracter constituțional*: „Magna Charta Libertatum" din anul 1215, „Petition of Rights" din anul 1628, „Habeas Corpus Act" din anul 1679, „Bill of Rights" din anul 1689, „Act of Settlement" din 1701, „Reform Act" din anul 1832, „Parliament Act" din anul 1911, „Statutory Instruments Act" din anul 1946, şi, nu în ultimul rând, „Parliament Act" din anul 1959. Deci, punctul de pornire al liberalismului englez datează încă din anul 1215, când în Anglia a apărut prima schiță a constituției – „Magna Charta Libertatum", fiind vorba de actele scrise care se consideră că stau și astăzi la baza constituției engleze, cel dintâi act constituțional. Parlamentul cu cele două camere ale sale (Camera Comunelor și Camera Lorzilor) a devenit, începând cu anul 1295, o instituție permanentă. Însă de la bun început Parlamentul nu dispunea de competență legislativă, ci tot ceea ce putea face era să adreseze petiții regelui în scopul adoptării unor anumite măsuri

Anglia era o monarhie constituțional-parlamentară(formă de guvernare în care la conducerea statului participă regele și *Parlamentul*), având la bază suveranitatea națiunii. În urma *Revoluției Glorioase* din 1688–1689, detronarea regelui Iacob al II-lea Stuart și urcarea pe tronul Angliei al regelui W. de Orania, protestant, conduce la instaurarea în locul monarhiei absolute o *monarhie constituțională, monarhul fiind supus la o constituție(prin adoptarea* „Declaraţiei drepturilor" din 1689, act ce consfinţea transformarea Angliei într-o monarhie constituţională, dând ţării o organizare modernă*)*. Parlamentul era bicameral, fiind compus din Camera Lorzilor şi Camera Comunelor, iar miniştrii erau desemnaţi de către Camera Comunelor. Ideologiile existente în această ţară erau *tory* (Partidul Conservator care apăra interesele aristocraţiei funciare) şi *whing* (Partidul Liberal care apăra interesele burgheziei orăşeneşti).

Așadar, urmările revoluţiei sociale engleze de la mijlocul sec. XVII rezidă în următoarele aspecte mai semnificative: Anglia este prima monarhie constituţională din perioada modernă, în care puterea legislativă este realizată de Parlamentul bicameral, puterea executivă – de rege și cabinet, iar puterea

judecătorească – de instanţele de judecată.Revoluția Engleză (1688–1689) a impus astfel modelul monarhiei constituționale și a deschis drumul altor mari revoluții ale Epocii Moderne, precum Revoluția Americană (1775–1783) și Revoluția Franceză (1789–1794).

Statele Unite ca republică democratică

Cea mai veche democraţie modernă este considerată SUA. De altfel, politologul american R.A. Dahl considera că, istoric, prima democraţie modernă începe în anul 1776 odată cu Revoluţia Americană şi crearea Statelor Unite ale Americii [2, p. 11, 37, 41]. Dintre toate ţările, America s-a născut printr-o revoluţie explicit liberală, care a fost o revoluţie contra imperiului britanic; contra taxării, monopolului comercial şi reglementării, dar şi contra militarismului şi puterii executive, devenind o republică (federală) democratică (dar în care mai exista sclavie), alegerile se desfăşurau pe baza votului universal. Puterea legislativă era exercitată de către Congresul alcătuit din Senat şi Camera Reprezentanţilor, iar puterea executivă era exercitată de către preşedinte.

Apariția democrației în Statele Unite a fost rapidă, dar, cu toate acestea, a existat și o tranziție. Fondatorii republicii s-au gândit la conducerea politică în termeni nedemocratici ca fiind obligația unei nobilimi dezinteresate. Ei au favorizat o republică condusă de o elită, nu o democrație de tip atenian. Dar ideea că cetățenii pot fi reprezentați în mod corect de către cei asemenea lor a câștigat rapid teren în state, consolidat de spiritul egalitarist al unei societăți de frontieră. Dreptul la vot s-a extins, rapid, către aproape toți bărbații albi. Bineînțeles, anumite grupuri au avut de aşteptat pentru dreptul deplin de vot până în sec. al XX-lea. Femeilor nu li s-au oferit dreptul la vot în aceleași condiții ca bărbaților până în 1919, iar dreptul negrilor la vot nu a fost pus în aplicare decât odată cu *Actul Drepturilor de Vot* (*Voting Rights Act*) din 1965. În această privință, tranziția democratică a Americii a fost finalizată în ultimii 50 de ani [18, p. 92].

Pornind de la distincția operată de B. Constant între libertatea înțeleasă ca garantare a sferei independenței personale (libertatea modernă) și libertatea de a participa la luarea deciziilor în mod colectiv (libertatea anticilor) și, implicit, de la corelarea democrației populare cu libertatea individuală, gânditorul liberal francez A. de Tocqueville propune în lucrarea sa *Despre democrație în America* (1835, în 2 volume), considerată *Biblia liberalismului european*, o analiză a sistemului politic american, respectiv examinarea stării sociale democratice americane și influenței acesteia asupra democrației și spiritului liberal american. Un admirator critic al societății americane, el se arată preocupat de evitarea tiraniei majorității și de raportul dintre libertate și egalitate. Nu întâmplător, acesta va folosi cuvântul „democrație" ca substituit pentru „egalitate", subliniind faptul că „egalitatea condițiilor" este un element central care guvernează democrația [23, p. 21-25].

În Statele Unite dezvoltarea „egalității condițiilor" e asociată mecanismelor ce țin de libertatea politică. Astfel, de exemplu, americanii au reușit să-și stabilească instituțiile concrete ce reprezintă suveranitatea populară pe care nici o aristocrație nu a încercat să o frâneze. Americanii adaugă încă un avantaj instituțiilor concrete ale suveranității populare: acela al unei structuri federale, care permite îmbinarea meritelor națiunilor mari și ale celor mici [11, p. 111].

Cele 13 colonii britanice, care mai târziu au devenit statele unite au fost întemeiate în perioada agitatului secol al XVII-lea englez. Coloniile aveau guvernatori numiți de coroană, dar aveau, de asemenea, legi și taxe proprii. În consecință, coloniștii au considerat drepturile lor egale ca fiind de la sine înțeles cu ale englezilor, inclusiv dreptul constituțional de autoguvernare prin reprezentanți aleși. După disensiunile economice în relația metropolă-colonii, congresul continental a declarat, la 2 iulie 1776: „aceste

colonii unite sunt și au dreptul de a fi state libere și independente; că ele sunt eliberate de orice supunere faţă de Coroana Marii Britanii", iar două zile mai târziu, la 4 iulie 1776, Congresul a adoptat *Declarația de independență* (un document redactat, în principal, de th. Jefferson, 1743–1826, utilizând și o versiune concentrata a ideilor lui j. Locke (*al doilea tratat despre cârmuire*, 1689), th. Paine (*bunul simț*, 1776) și ale altor liberali din perioada de început a liberalismului) [14, p. 70-72]. A urmat confiscarea pământurilor *loialiştilor* (părtaşii păstrării dominaţiei engleze), ale Coroanei engleze şi bisericii anglicane. Operaţiile militare au durat până în 1781. Conform *tratatului de pace de la versailles* din 1783, Anglia a recunoscut independența SUA.

Per ansamblu, *Declaraţia de Independenţă* a coloniilor americane semnifică afirmarea naţiunii americane ca naţiune politică, care în numele sistemului său de valori sintetizate în crezul american îşi proclamă oficial independenţa propriului stat [24, p. 76]. *Războiul de Independență* (1776-1783) reprezintă, aşadar, mijlocul prin care se naşte statul american, iar naţiunea americană se afirmă ca naţiune politică.

Revoluţia americană este eminamente o revoluţie politică. Ea constă în elaborarea Constituţiei americane ca lege fundamentală şi a principiilor în numele cărora se construiesc instituţiile statului american ca realitate *de jure* şi *de facto*, se definesc competenţele lor precum şi raporturile dintre ele şi relaţia dintre acestea cu cetăţenii. La baza elaborării acestei Constituţii stau: principii şi practici metropolitane, experienţa proprie de autoguvernare, idei iluministe (autohtone şi europene), idei liberale etc.

Ideile și argumentele liberale din coloniile americane au jucat un rol deosebit în *Războiul de Independență* împotriva Coroanei engleze, dar au existat puține referințe favorabile democrației la acel moment sau în timpul proiectării Constituției Statelor Unite în 1787. În general, „democrația" a continuat să reprezinte o formă de conducere a unei clase sau a unei mulțimi. Era forma proastă a guvernării populare, iar forma buna era republica [14, p. 46].

La început, forma de guvernământ preferată în Statele Unite nu era democratică, ci republicană. În timpul disputei cu metropola engleză care a dus la formularea *Declarației de Independență* în 1776 [25], coloniștii americani își exprimau argumentele în termeni republicani. Însăși Constituția Statelor Unite stă mărturie acestui lucru, deoarece nu face nici o mențiune la democrație. Dar ea garantează „fiecărui stat din această uniune o formă republicană de guvernământ" (articolul 4, secțiunea 4) [26]. Alte elemente republicane ale Constituției apar în *Legea Drepturilor* (*Bill of Rights*) – primele 10 amendamente la Constituție. Astfel, Constituția a creat un guvernământ popular, în care elementul popular era controlat de Senat, Curți și Președinte. Nu toți au fost în întregime mulțumiți de acest aranjament (de pildă, Al. Hamilton, 1755–1804, sau P. Henry, 1736–1799), care au susținut această Constituție, dar considerând-o ca fiind prea democratică, sau nefiind democratică. În mare parte ca răspuns la obiecțiile antifederaliste, Congresul a adăugat *Legea Drepturilor* la Constituție în 1791 [14, p. 47-48].

În cursul dezbaterilor privind ratificarea Constituției în 1788, termenul „democrație" a început să joace un rol important în disputele politice. Federaliștii, cum erau numitți cei care aprobau constituția, adepţi ai unei guvernări federale mai ferme, i-au atacat pe opozanții lor ca fiind democrați nepăsători. Antifederaliștii, adepţi ai unei guvernări federale relaxate şi a unei autonomii mai largi a statelor care militau pentru lărgirea corpului social participant la viaţa politică, la rândul lor, au răspuns distrugând atitudinile „aristocratice" și pretențiile federaliștilor, precum doar o guvernare federală cu puteri extinse, călăuzită de o clasă a științei, finanțelor și proprietății, este în stare să guverneze în interesul superior al naţiunii [15, p. 406]. Odată ratificată Constituția, disputa a persistat sub forma a

două partide politice care treptat au ajuns să se lupte pentru putere. Un partid, *federaliștii* (ulterior – Partidul republican), a urmat conducerea lui al. Hamilton, încercând să întărească guvernul federal. Drept răspuns, cel de-al doilea partid i-a cuprins pe foștii *antifederaliști* (ulterior – Partidul democrat) împreună cu unii susținători importanți ai constituției (th. Jefferson și j. Madison). Acest partid, care a câștigat o mare victorie în 1800 prin alegerea lui Jefferson ca președinte, a fost cunoscut mai întâi ca Partidul republican, apoi ca partidul democrat-republican și, în final, sub conducerea lui A. Jackson, președinte între 1829–1837, simplu – Partidul democrat. Constituția SUA s-a și născut din această combinație a luptei politico-ideologice.

Constituția americană nu este elaborată în numele unei ideologii anume. Produs al unor tendinţe diverse care au ca esenţă libertăţile naturale ale omului, ea este un exemplu de creativitate politică născută din abordarea pragmatică a unei realităţi. Constituția opta pentru un stat puternic centralizat, dar limita, totodată, puterea guvernanților pe mai multe căi. Din aceasta perspectivă, ea este un cadru de guvernare atât liberal, cât și republican. În același timp, însă, ea nu face referiri directe la promovarea virtuții civice. Astfel, lipsa de interes pentru virtutea civică sugerează elementul specific liberal al constituției – încercarea de a împiedica amestecul statului în acele probleme ale vieții cum sunt religia și cultivarea caracterului, care aparțin de domeniul privat. Totodată, Constituția SUA este şi ea un bun exemplu de *legiuire conservatoare*. În orice parte a ei pot fi întâlnite principii precum:

a) separarea puterilor în stat (liberalii par, de altfel, să fi împrumutat acest concept politic de la conservatori);

b) sistemul limitărilor şi echilibrărilor reciproce (*checks and balances*) ale puterilor din stat;

c) guvernarea indirectă şi bariere puse în calea atotputerniciei guvernului federal;

d) autonomia locală (descentralizarea), atât la nivelul statelor din uniune, cât şi la nivelul comunităților locale [27].

Scrisă în 1787 și ratificată în 1788, Constituția SUA a intrat în vigoare începând cu 1789, în anul Revoluției Franceze. Aceștia au fost ani istorici pentru Statele Unite, dar au fost la fel de importanți pentru întreaga lume în ceea ce privește dezvoltarea ideologiilor politice. În acești ani a început revoluția din Franța, care s-a dovedit tot atât de importantă în lume ca și evenimentele ce se desfăşurau în SUA.

Se consideră că democraţia americană realizată după *Războiul de Independentă* a fost considerată drept model, fapt subliniat îndeosebi de lucrarea lui A. de Tocqueville ”*Despre democraţie în America”*. Într-o primă fază însă, democraţia americană, sub presiunea plantatorilor din Sud, a acceptat păstrarea sclavagismului. Înlăturarea acestuia prin războiul de secesiune, poate fi considerată ca un epilog al Revoluţiei Americane. După acest război civil, 1861–1865, societatea americană şi-a accelerat dezvoltarea economică, ajungând, încă la sfârşitul sec. XIX, principala putere industrială şi agricolă a lumii, concurând produsele Europei chiar pe piaţa acesteia [15, p. 407-409].

Dezvoltarea internă a dus la accentuarea afirmării externe. Un timp a fost aplicată *Doctrina Monroe*, proclamată în 1823 („America americanilor”), concretizată în stabilirea actualei frontiere sudice şi a Pacificului (1848), ca și cumpărarea în 1867 a peninsulei Alaska, de la ruşi (cu preţul de 7 mln. de dolari). Spre sfârșitul secolului politica americană şi-a schimbat caracterul, devenind mondială, cucerind sistematic, începând din 1898, îndeosebi puncte maritime strategice (Cuba, Filipine, Guam, Hawai) la care se adaugă deschiderea, în 1914, a Canalului Panama. Impunerea mondială a Statelor Unite a fost teoretizată prin *Politica Bâtei* (*Big Stick* – Th. Roosvelt) sau *Diplomaţia Dolarului* (*Taft*), chiar dacă intervenţia americană în Pri-

mul Război Mondial s-a realizat în timpul afirmării *Moralismului* lui W. Wilson (cel de-al douăzeci și optulea președinte al SUA, 1913–1921).

Putem considera că prima împărţire democratică a celor trei mari puteri instituţionale în cadrul statului a avut loc în Statele Unite. Această împărţire o putem considera fundamentul democraţiei reprezentative. Democraţia americană considerată de unii drept „democraţia bogaţilor" a adoptat în cadrul său de funcţionare cele trei principii universale fundamentale (*Libertate*, *Egalitate*, *Fraternitate*) apărute şi în fruntea Revoluţiei Franceze. Aceste principii reprezintă fundamentul democraţiei moderne. Rămâne fundamental preambulul constituţional care arată unitatea şi puterea poporului: „Noi, poporul Statelor Unite, în vederea formării unei Uniuni cât mai perfecte a stabilirii justiţiei, apărării ordinii interioare, asigurării apărării comune, promovării bunăstării generale şi asigurării binefacerilor libertăţii pentru noi şi pentru urmaşii noştri, decretăm şi proclamăm această Constituţie pentru Statele Unite ale Americii" [26].

În prezent, SUA ne oferă cel mai clar exemplu al unei democrații în care dimensiunea liberală este întărită prin formă și conținut. Părinții-fondatori (A. Hamilton, G. Washington, B. Franklin, J. Jay, J. Adams, Th. Jefferson și J. Madison) au dorit, mai presus de toate, să prevină existența unei dictaturi de orice fel, incluzând tirania majorității. Pentru a preveni orice guvern să dobândească putere excesivă, Constituția a stabilit un sistem complicat de control și echilibrare între instituții. Chiar și administrației i-a fost greu să adopte unele reforme care erau recunoscute la nivel general drept necesare, căreia i se opunea o minoritate organizată. Constituția a plasat guvernarea sub incidența legii deasupra guvernării de către popor. În acest fel, dimensiunea liberală a democrației americane s-a dovedit victorioasă asupra aspectului său reprezentativ.

Democrația franceză în perioada modernă

Pe continentul european Franţa avea să devină în sec. XVIII și XIX un simbol al luptei revoluţionare. Afectată de monarhia absolutistă a regilor francezi, populaţia îşi dorea libertatea şi schimbarea sistemului. Odată cu Revoluţia Franceză, ciclul revoluţiilor „atlantice" specifice premodernităţii s-a încheiat. În multe privinţe, modelul francez de revoluţie se deosebeşte radical de modelul anglo-american, nu atât ca scop final cât ca durată, mod şi mijloace de abordare şi atingere a obiectivelor, etape, forţe participative şi consecinţe imediate.

Pentru a înțelege esența și semnificația Revoluției Franceze (1789–1794), locul democrației și rolul liberalismului în această revoluție, unii autori evidențiază trei trăsături distincte ale *Vechiului Regim* (*Ancien Régime*) al societății din anii de dinaintea revoluției: 1) conformismul religios al acestuia; 2) privilegiile aristocratice și 3)absolutismul politic [14, p. 73-75]. Din toate aceste trei perspective, situația Franței înaintea revoluției era complet diferită de cea a coloniilor americane înainte de revoluția lor(în Revoluția Franceză se punea accent pe democrație și nu pe libertate, iar în coloniile americane – accentele erau inversate). La fel, ceea ce deosebește Revoluția Franceză de revoluțiile engleză și americană este rolul principal pe care l-a jucat aspirația către egalitate.

Alți autori mai decelează două particularități majore ale acestei revoluții: 1) este o revoluţie tipic târzie, de ieşire a Franţei din tranziţia premodernităţii şi 2) este mijlocul prin care se instituie un guvernământ care da „carte ale libertăţii", proclamând libertăţi şi principii democratice. La fel, istoricii români I. Bulei, A. Ciupală și L. Popa indică faptul că, raportată la specificul revoluțiilor engleză și americană, cea franceză este atipică şi extrem de complexă prin cauzalitate, debut, etape, consecinţe imediate şi de durată. Nu este un fenomen liniar, decât sub aspect

strict cronologic. Revoluţia reuneşte în cadrul ei un spectru larg de aspecte politice (dominante) cu cele economice, sociale, spirituale, mentale, culturale care antrenează în societate violenţa, de la cea verbală până la cea politică (teroarea antirevoluționară şi militară), războiul împotriva intervenţiei Europei absolutiste, în vederea apărării revoluţiei şi valorilor instituite de ea, precum și derapaje interioare (de la schimbarea regimurilor politice orientate tot mai mult ideologic şi social, mergând până la exersarea dictaturii şi experimentarea guvernământului republican) [24, p. 80-81]. Prin urmare, trecerea de la societatea în care guvernământul se baza pe suveranităţi absolute deţinute de monarh, la societatea bazată pe suveranitatea individului ca sursă a legitimării politice, a instituţiilor reprezentative garante ale libertăţilor civice şi politice, a însemnat debutul unui îndelungat proces istoric declanşat în 1789 şi continuat inclusiv în sec. al XIX-lea.

Chiar dacă revoluția i-a sfârșit după 10 ani sângeroși (1789–1799), într-o formă nouă de absolutism, scopul ei originar a fost să stabilească limitele guvernării care ar fi urmat să protejeze drepturile cetățenilor francezi – drepturi pe care regii Franței au refuzat să le recunoască. Revoluționarii au dorit să răstoarne vechea orânduire*,* să înlocuiască conformismul religios cu toleranța, privilegiile aristocratice cu șanse egale și monarhia absolută cu guvernarea constituțională.

Revoluţia Franceză de la sfârşitul sec. al XVIII-lea a fost una socială (burgheză) clasică. Spre deosebire de revoluțiile engleză și americană, cea franceză a trecut prin mai multe faze*,* fiecare dintre ele constituie o revoluție în sine. Pe măsură ce revoluționarii repudiau o politică pentru a adopta o alta, mai mult sau mai puțin diferită de cea precedentă, ei treceau de la ideile unui filosof la ideile altuia: [28] dacă prima etapă a Revoluției (14 iulie 1789 – 10 august 1792, numită și faza burgheză) era marcată de gândirea lui Ch. Montesquieu și separarea puterilor în stat, a doua etapă a Revoluției (10 august 1792 – 2 iunie 1793, apărută în urma revoltei populare și a fost determinată de lupta între iacobini şi girondini) – de ideile lui J.-J. Rousseau și de republică, atunci a treia etapă (2 iunie 1793 – 27 iulie 1794), în urma revoltei parizienilor din 31 mai – 2 iunie 1793) – de Napoleon, de imperiul și absolutismul luminat al lui Voltaire.

Un prim pas în radicalizarea revoluției politice îl constituie *Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului*, votată de Adunarea Constituantă la 26 august 1789, cel mai vast proiect raţional al epocii, conceput în vederea întemeierii în mod deliberat a unei noi ordini sociale bazată pe libertăţile omului și drepturile cetățeanului. Revoluționarii francezi sunt primii care au încercat să justifice, într-o proclamație universală, ideea că puterea își bazează întreaga legitimitate pe voința poporului. Totodată, *Declarația* enumeră mai multe principii pe care le include în dreptul pozitiv. În art. 2 se enunță mai întâi drepturile fundamentale ale persoanei: libertatea, proprietatea, securitatea și rezistența la opresiune. Originalitatea *Declarației* constă și în faptul că nu se limitează doar la proclamarea drepturilor individuale. Ea afirmă că acestea pot fi protejate doar într-un sistem a cărui organizare politică împiedică orice concentrare excesivă a puterii, iar pentru aceasta, ea expune două mari principii („principiul oricărei suveranități rezidă în principal în națiune" – art. 3, precum și „orice societate care nu asigură garanția drepturilor și nu statornicește separarea puterilor este lipsită de constituție" – art. 16) [29].

Un al doilea pas esenţial este făcut odată cu dezenclavarea *Vechiului Regim* prin votarea decretelor de desfiinţare a privilegiilor şi servituților feudale. Teoretic se desfiinţa Ordinul privilegiat nobiliar. Până la apariția „omului providenţial" care este Napoleon, revoluţia se adevereşte a fi mult mai atașată de forme colegiale (colective) de conducere, decât de personalităţi care se neutralizează, subminându-se reciproc [24, p. 8].

În timp ce revoluția continuă, pământurile Bisericii au fost „secularizate" și vândute, în 1791, iar Adunarea Generală a redactat o Constituție (13 septembrie 1791) care limita puterile Regelui, abolea cele trei stări (starea întâi – clerul, starea a doua – nobilimea şi starea a treia, 96%, neprivilegiată, formată din burghezie, orăşenime, ţărănime) și garanta dreptul de vot pentru mai mult de jumătate din populația masculină adultă. Astfel, Franța a devenit la prima etapă o monarhie constituțională cu guvernământ mai limitat și drepturi electorale mai extinse decât cele ale Angliei de atunci. În preambul Constituţia franceză are ataşată *Declaraţia Drepturilor Omului şi ale Cetăţeanului* ca garant al drepturilor şi libertăților inalienabile, irevocabile şi imprescriptibile ale individului. La baza Constituţiei stau două principii de organizare politică: suveranitatea națiunii şi separarea puterilor. Considerând misiunea încheiată, în ultima şedinţă, *Constituanta*, ai cărei membri s-au declarat ineligibili în viitoarea *Adunare*, s-a autodizolvat (30 septembrie 1791) cu convingerea că ea a dat statului o constituție care garantează în egală măsură regalitatea şi libertatea naţională.

J.-J.Rousseau este cel care propune o schimbare fundamentală a sistemului. După Revoluţia Franceză şi apariţia Republicii Franceze există o încercare de aplicare a proiectuluilui Rousseau de către iacobinii lui Robespierre. Constituţia republicană iacobină din 24 iunie 1793 este considerată cea mai democratică dintre constituţiile elaborate în timpul revoluţiei. În preambul ea are ataşată o nouă *Declaraţie a Drepturilor Omului şi ale Cetăţeanului* care pune accent pe libertăţi, drepturi şi obligaţii; proclama egalitatea dar şi dreptul la rezistenţă în faţa opresiunii; accentuează suveranitatea populară, dar limitează rolul reprezentanţilor; introduce unele procedee de consultanţă directă: referendumul legislativ, iniţiative în materie constituţională; deputaţii sunt aleşi prin vot direct; adoptă votul universal masculin; străinii au drept de vot; menţine separarea puterilor în stat. Constituția a pus în aplicare celebra frază revoluţionară *Libertate, Egalitate, Fraternitate*. Poporul suveran este alcătuit din toţi cetăţenii care au dreptul la egalitate, libertate, siguranță, acesta având posibilitatea de a-şi alege prin procedeu democratic reprezentanţii parlamentari. Proprietatea privată este considerată acum un drept democratic fundamental.

Revoluționarii mai radicali cereau și o democrație mai largă, ajutor pentru săraci și o mai slabă preocupare pentru protejarea proprietății. Din iunie 1793 până în iulie 1794 a urmat domnia terorii. În această perioada de neliniște, în 1795 calmul a fost reinstaurat sub o nouă Constituție, care a instituit regimul directoratului. Mai puțin democratică decât predecesoarea ei, aceasta restrângea dreptul la vot la cei care dețineau o proprietate, burghezia cerea un *Directorat* din 5 membri menit să conducă statul. Acest aranjament a supraviețuit până în 1799, când Napoleon Bonaparte a preluat puterea, transformând Franța într-o dictatură militară și mai târziu într-o monarhie, avându-l pe el însuși împărat, astfel încât visul democratic francez se estompează pentru o perioadă determinată. Perioada Revoluției Franceze a avut și alte constituții (în 1799, 1802, 1804 etc.).

Liberalismul nu a fost unicul curent de gândire în revoluția franceză, iar republicanismul, cu accentul său pe virtutea civilă, a jucat, de asemenea, un rol important. *Libertate, egalitate și fraternitate* – faimosul slogan al revoluției – sugerează modul în care liberalismul s-a împletit cu republicanismul, așa cum s-a întâmplat și în revoluția americană. Orice om avea dreptul de a fi liber, iar argumentul funcționa datorită faptului că toți suntem născuți egali și toată lumea ar trebui să aibă șanse egale să reușească. Libertatea și egalitatea au fost prețuite însă, în termeni republicani. Strigătul pentru „fraternitate" evoca, de asemenea, o temă republicană, sugerând ca diferențele civile care divizează să fie înlocuite cu un sentiment al cetățeniei comune.

Concluzii

Din cele prezentate mau sus putem concluziona că democrația modernă are la bază trei modele (politice) istorice din sec. XVII-XIX (englez, american și francez), strâns legate de forma de guvernământ (monarhie, republică), de structura de stat (centralizat sau federal), de regimul politic de guvernare (democratice sau nedemocratice, autoritare, totalitare etc.) de diverse conjuncturi istorice, geopolitice și militare create. În pofida presiunii exercitate de mișcările revoluționare, sec. al XIX-lea este marcat de răspândirea largă a ideilor politice liberale. La mijlocul secolului, principiile parlamentarismului, constituționalismului și separării puterilor câștigă teren nu numai în Marea Britanie, SUA și Franța, dar și în alte țări precum Belgia, Țările de Jos, Elveția. În aceste și alte țări ralierea liberalismului la democrație se manifestă în mod diferit, așa încât elitele liberale înțeleg și acceptă necesitatea deschiderii către ideea democratică.

Bibliografie

1. PETRE, Z. Democrație antică, democrație modernă. [on-line]https://www.academia.edu/4741247/Democrație_antică_democrație_modernă (vizitat 11.11.2017).
2. DAHL, R.A. Democrația și criticii ei. Iași: Editura Institutul European, 2002. 544 p.
3. NEGURĂ, L. Democrația participativă sau de ce avem nevoie de o elită intelectuală critică? [on-line] http://www.platzforma.md/arhive/314 (vizitat 10.11.2013).
4. POPESCU, M. Democrație. [on-line] http://popescumarian2013.blogspot.com/p/fisa-de-ucru-24-aprilie-2013.html (vizitat 24.04.2013).
5. De la democrație la liberalism. [on-line]http://www.criticatac.ro/de-la-democraie-la-liberalism/(vizitat 13.10.2017).
6. CONSTANT, B. Despre libertate la antici şi la moderni. Iași: Editura Institutul European, 2006. 238 p.
7. FILIP, E. Liberalism și dezvoltare. Principii pentru o educaţie liberală. Iași: Lumen, 2009. 142 p.
8. PLEȘCA, V. Discursul uitat al democraţiei. Drepturile. În: Sfera Politicii, Bucureşti, 2010, nr. 12 (154), p. 18-22. [on-line] http://revistasferapoliticii.ro/sfera/pdf/Sfera_154-Rev3.pdf (vizitat 13.10.2017).
9. PLEȘCA, V. Democraţia liberală. În: Concepte şi teorii social-politice / Coord. E. Huzum. Iași: Editura Institutul European, 2011, p. 39-58.
10. CARPINSCHI, A., MIHĂILESCU, B.C. Teorii ale democrației. În: Științe politice. Vol. V/ Coord. P. Bejan. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza", 2009, p. 227-286.
11. Istoria ideilor politice / Sub dir. lui Év. Pisier. Timişoara: Editura Amarcord, 2000. 540 p.
12. HUNTINGTON, S.P. Al treilea val al democraţiei. În: Revista Română de Ştiinţe Politice, Bucureşti, 2002, Vol. 2, nr. 1, p. 18-39. [on-line] http://ro.scribd.com/doc/46831888/Revista-Romana-de-Stiinte-Politice-Vol-2-Nr-1 (vizitat 13.12.2013).
13. CERCEL, M. Birocraţia şi democraţia. Bucureşti: Editura Hoffman, 2012. 95 p.
14. BALL, T., DAGGER, R. Ideologii politice și idealul democratic/ Ed. a 2-a. Iași: Editura Polirom, 2000. 271 p.
15. NAY, Ol. Istoria ideilor politice. Iași: Editura Polirom, 2008. 671 p.
16. FISICHELLA, D. Știința politică: probleme, concepte, teorii. Iași: Ed. Polirom, 2007. 406 p.
17. MORUS, Th. Utopia. [on-line] https://www.slideshare.net/diogene753/thomas-morus-utopia (vizitat 13.03.2020).
18. HAGUE, R, HARROP, M. Guvernământ și politici comparate / Ed-a a 8-a. Cluj-Napoca: CA Publishing, 2015. 453 p.
19. Documente constituționale ale Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord / Ed. E.S. Tănăsescu, N. Pavel. București: ALL Beck, 2003. 108 p.
20. Конституция Новой Зеландии. [on-line] http://ru.knowledgr.com/01771307/

CZU 327+341
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).02

TERRITORIAL INTEGRITY OF STATES ON THE GEOPOLITICAL, INTERNATIONAL AND LEGAL DIMENSIONS

Alexander KURTSKHALIA
Tbilisi, Georgia,
PhD student, University of European Political and Economic Studies "C. Stere", Chișinău,
Republic of Moldova
e-mail: *a.kurtskhalia@gmail.com*
https://orcid.org/0000-0002-3832-2406

Regardless of the form of state structure, government or political regime, states remain legally equal, having the same rights as subjects of international law relations. Taking into account the analysis that was carried out in the present scientific approach, we emphasize that the state structure adopted by each nation can determine and influence the way of exercising sovereignty. It can determine the surrender of some attributes of sovereignty or it can limit the sovereignty to a degree that it would not affect the interests of the state and the people. The integration of the state in international or regional structures does not cancel its sovereign character. In modern conditions, the notion of the principle of territorial integrity is unquestionable which is true and fixed in the Constitutions of most states.

Keywords: *state, territorial integrity, international law, international relations, sovereignty, political regime.*

DIMENSIUNEA GEOPOLITICĂ, INTERNAȚIONALĂ ȘI JURIDICĂ A INTEGRITĂȚII TERITORIALE A STATELOR

Indiferent de forma structurii statului, a guvernului sau a regimului politic, statele rămân egale din punct de vedere juridic, având aceleași drepturi ca și subiecții relațiilor de drept internațional. Luând în considerare analiza care a fost efectuată în abordarea științifică actuală, subliniem că structura de stat adoptată de fiecare națiune poate determina și influența modul de exercitare a suveranității. Poate determina predarea unor atribute de suveranitate sau poate limita suveranitatea într-o măsură în care nu ar afecta interesele statului și ale poporului. Integrarea statului în structurile internaționale sau regionale nu anulează caracterul suveran al acestuia. În condițiile moderne, noțiunea principiului integrității teritoriale este incontestabilă, ceea ce este fixat și în Constituțiile majorității statelor.

Cuvinte-cheie: *stat, integritate teritorială, drept internațional, relații internaționale, suveranitate, regim politic.*

LA DIMENSION GÉOPOLITIQUE, INTERNATIONALE ET JURIDIQUE DE L'INTÉGRITÉ TERRITORIALE DES ÉTATS

Indépendamment de la forme de la structure de l'État, du gouvernement ou du régime politique, les États restent juridiquement égaux, ayant les mêmes droits que les sujets des relations de droit international. Compte tenu de l'analyse qui a été menée dans l'approche scientifique actuelle, nous soulignons que la structure étatique adoptée par chaque nation peut également déterminer l'influence de l'exercice de la souveraineté. Elle peut conduire à l'abandon d'attributs de souveraineté ou elle peut limiter la souveraineté dans une mesure qui n'affecterait pas les intérêts de l'État et du peuple.

L'intégration de l'État dans les structures internationales ou régionales n'annule pas son caractère souverain. Dans les conditions modernes, la notion du principe d'intégrité territoriale est incontestable, qui est également fixée dans les Constitutions de la plupart des États.

Mots-clés: *État, intégrité territoriale, droit international, relations internationales, souveraineté, régime politique.*

ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ, МЕЖДУНАРОДНОЕ И ПРАВОВОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ ГОСУДАРСТВ

Независимо от формы устройства государства, правительства или политического режима, страны остаются юридически равными, имея те же права, что и субъекты международно-правовых отношений. Принимая во внимание анализ, который был проведен в рамках данного научного исследования, мы подчеркиваем, что государственная структура, принятая каждой нацией, также может определять влияние осуществления суверенитета. Это может привести к отказу от атрибутов суверенитета или может ограничить суверенитет до такой степени, которая не затронет интересы государства и народа. Интеграция государства в международные или региональные структуры не отменяет его суверенитет. В современных условиях понятие принципа территориальной целостности является бесспорным, что также закреплено в конституциях большинства государств.

Ключевые слова: *государство, территориальная целостность, международное право, международные отношения, суверенитет, политический режим.*

Introduction

States intentionally and consciously delegate some of their sovereignty to international organizations, supra-state structures or jointly exercise certain powers within a state, in order to manage jointly certain fields with other states and to harness certain ideas, values, projects through international cooperation [4, p.146]. Thus, the integration of the state in certain international or regional structures does not cancel its sovereign character.

In modern conditions, the notion of the principle of territorial integrity is unquestionable which is true and fixed in the Constitutions of most states. For several centuries, the territory is the main criterion of the state. In international law, it has been stipulated that the principle of territorial integrity means full sovereignty of the state throughout its territory [15, p. 103]. This principle is one of the most important in international law and regulates relations between states.

The main ideas of the research

In contemporary interstate relations, the principle of territorial integrity is related to ensuring the security of the state, guaranteeing the protection against external invasions on its territory and forced changes of its territorial borders. Therefore, according to the UN Statute, the states are obliged to respect the territorial integrity of each Member State and not to take any actions which represent a threat to their territorial integrity.

In international law, the idea was established that the principle of territorial integrity of the state means full sovereignty over its entire territory. This principle is one of the most important in international law and regulates relations between states [14, p.65]. Of course, the principle of territorial integrity serves as a basis for the existing world order. To revise or question it means putting the world into the brink of conflict, which will not only undermine the foundations of international tensions but may also lead to the advent of «chaos in the world».

Unchanged borders and territorial integrity are the guarantors of the stability of both national and international relations. The conquest and independence wars of the twentieth century determined the international community to recognize territorial integrity as a basic principle and its acceptance at the international level and in national laws.

Currently, territorial problems are some of the most acute problems of the system of relations between states, but also within them. They are directly related to the establishment of sovereign power in states in a certain region of the world or to the preservation of a people's independence, a declaration of its geopolitical identity and civilization [5, p. 21]. The unity of the constitutional space and its combination with the territorial and state integrity of the modern states constitute the basis of the activity of all structures and institutions of the state power.

The current state of the legislative norms in the field of sovereignty, territorial integrity and self-determination shows that, as in the past, the geopolitical factor has an influence on one principle or another, and their fulfillment depends on the will and commitment of the states, their essence and not on the use of interpretations exclusively for the benefit of one of the parties [1, p. 113]. At the same time, this means that the attention of the international community and the strict respect by its members of the territorial integrity of the states will depend to a large extent not only on the geopolitical distribution of forces but also on the fate of the new global order formation.

Applying the principle of territorial integrity, first of all, implies the existence of internationally recognized borders. If there is no such basis, then the principle itself ceases to work. Precisely for this reason, in the practice of international relations, there is the rule that the states would refrain from recognizing the new country if it had territorial problems, because it actually involved that the state recognized it during an unresolved conflict.

The territorial integrity of the state is ensured by the unity of the state power system. The unity of the state power is guaranteed by the Constitution, which defines a single territorial, political and legal space of the country, the building principles of the state, central and local power systems, which give the state the form of an integral unit. Thus, in accordance with Article 3 of the Constitution of the Republic of Moldova [2]. *(1) The territory of the Republic of Moldova is inalienable; (2) The borders of the state of the Republic of Moldova are established by organic law, respecting the unanimously recognized principles and norms of international law*. Also, in Article 11 of the Constitution of the Republic of Moldova it is stipulated that *(1) the Republic of Moldova proclaims its permanent neutrality; (2) The Republic of Moldova does not allow the deployment of military troops of other states on its territory*. Regarding the administrative-territorial status of the localities in the Transnistrian region, in the Constitution of the Republic of Moldova (art. 110 par. (2)), it is regulated that *special forms and conditions of autonomy may be assigned to the localities on the left bank of the Dniester in accordance with the special statute adopted by the organic law*.

Similar regulations are found in the Constitution of Georgia, adopted on August 24, 1995 [22]. Thus, in article 1 of the Constitution it is stipulated that *Georgia shall be an independent, unified and indivisible state, as confirmed by the Referendum of 31 March 1991, held throughout the territory of the country, including the Autonomous Soviet Socialist Republic of Abkhazia and the Former Autonomous Region of South Ossetia*. Also, in Article 2 of the Constitution, it is indicated that *(1) The territory of the state of Georgia shall be determined as of 21 December 1991. The territorial integrity of Georgia and the inviolability of the state frontiers, being recognized by the world community of nations and international organizations, shall be confirmed by the Constitution and laws of Georgia.* (2) *The alienation of the territory of Georgia shall be prohibited. The state frontiers shall be changed only by a bilateral agreement concluded with the neighbouring State.* (3) *The territorial state structure of Georgia shall be determined by a Constitutional*

Law on the basis of the principle of circumscription of authorisation after the complete restoration of the jurisdiction of Georgia over the whole territory of the country.

After the adoption of the Statute of the United Nations (UN) [17] on June 26, 1945, the legal protection of territorial integrity, the inviolability of states and the self-determination of the peoples intensified substantially. The fixation in a series of UN resolutions and their subsequent approval in the international treaties and agreements of the states made the law on territorial integrity and the right to self-determination to have much greater authority contributed to their strengthening and to wider recognition.

Under modern conditions, the principle of territorial integrity and the inviolability of borders must be respected in order to ensure global peace and security of states. But in practice, the realization of these principles is closely linked to the political interests of the states, which, after reaching their goals, violate these principles [14, p. 126]. There should be mentioned that the current international community does not have effective tools - legal norms and mechanisms for their implementation by which the resolution of the separatist conflicts could be directed and accompanied by a system of sanctions against offenders.

Attempts to change the borders of states without their consent have always been an expression of aggression, which has often led to war. But even today, it is not possible to avoid armed conflicts between states about territorial disputes. In this context, a threat to the security of states and their territorial integrity represents ethnic, regional and local conflicts, which violate stability not only in a particular country but also can, cause a conflict situation in the region and throughout the world.

An important right that contributes to ensuring the territorial integrity of states on the international, legal and geopolitical levels is the right of the people to self-determination until separation. The right of peoples to self-determination means the right of ethnic communities recognized by the international community to determine their status until the formation of an independent sovereign state if their existence is threatened by the incumbent nation [19, p. 22].

In the specialized literature there are two approaches to the right of the people to self-determination, namely: the right of the people to independence and the right to internal self-determination [8, p. 19]. The choice of approach depends on each situation, but today, in most cases, the right to self-determination with declaring independence is blocked by the obligation to maintain the territorial integrity of the states. The right of peoples to self-determination until the separation has given rise to a special type of conflict, which is based on the desire of ethnic minorities to realize their right to self-determination in the form of an independent state formation.

Analyzing the current state of the norms of law in the field of sovereignty, territorial integrity and self-determination, it is necessary to conclude that, as in the past, the geopolitical factor exerted its influence in favor of one or another principle, and its realization depended on the will and the commitment of the subjects in regard to the essence of international law [5, p. 19]. At the same time, under the conditions of globalization and the emergence of a new type of threats to national and international security, international law as a civilized landmark in relations between states becomes much more necessary than before.

In order to gain the international recognition of Transnistria's independence, Russian doctrines employ the right of the people to self-determination, emphasizing that in the case of Transnistria the right of the people to independence and the right to internal self-determination should be respected. In the same context, insisting on the principle of

equality of subjects within a "common state", the Tiraspol authorities are trying to "institutionalize" the regional identity of Transnistria as a distinctive one.

As an argument for Transnistria's regional identity is used the historical fact of the creation of the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic (MASSR) on October 12, 1924 by the Central Ukrainian Executive Committee, as an "autonomous" territorial entity on the left bank of the Dniester River in the composition of the Ukrainian SSR [18, p. 141].The establishment of the respective Moldovan unit was initiated by military leader Grigore Kotovsky and included the Transniestrian rayons of today's Republic of Moldova, plus the Ananiev, Balta, Bârzula, Codâma, Cruteni, Ocna Roșie and Pesceana rayons in the current Odessa region of Ukraine [21, p. 8]. Initially, the official capital of the autonomous republic was proclaimed "the temporary occupied city of Chisinau", and from 1929 until the abolition of the autonomous republic (1940), the capital was in the city of Balta.

By the creation in 1990 of the "Dniester Moldovan Republic", the revival of this social-political project took place, this time it was called "the Transnistrian people". Analyzing more deeply the nature of this "new regional community", it can be understood that there is no difference between the pseudo-idea of the regional identity of "Transnistrians" and the old idea about the "Soviet people" which also claimed a supranational status.

Despite the fact that the Russian-speaking groups, initiated by Transdniestria's leadership, are considered to be an independent supranational community, this is to the detriment of the majority ethnic group, that of the Moldovans, as well as other ethnic and cultural minorities living on the shore of the left bank of the Dniester. This is the reason why the leadership of these Russian-speaking groups in Transnistria supports the actions of the Russian Federation in Georgia and considers that the former metropolis must carry a similar policy to the eastern borders of the former USSR, as regards the self-proclaimed "Transnistrian republic" [19, p. 23]. In context, the ideologies of anti-Moldovan separatism in Transnistria are increasingly insisting on the recognition of the right of the "Transnistrian people" to establish their own political status in the form of independent and sovereign state or a state with a special status within the Republic of Moldova [16, 106].

Taken as a whole, the phenomenon of separatism was determined by the process of the USSR dissolution. The disintegration of the USSR and the emergence on its territory of 15 new independent states created for Russia an absolutely new geopolitical and geostrategic situation. Thus, Russia found itself "pushed into the depths of Eurasia", a fact perceived as inadmissible for the country that for centuries played a major role both in international and European politics.

The borders of Russia are now restricted to what they were at the beginning of the 19th century in the Caucasus, in the middle of the same century, in Central Asia, and what was around in 1600 to the West, immediately after the reign of Ivan the Great. At the same time, the Russian Federation aspires to regain the status of superpower. The Russian influence is currently growing in three directions - towards Central Asia, the Caucasus and the West, respectively to the Baltic States and Eastern Europe.

According to the researcher E.Pain, until 2020 the priority for Russian strategy will be the reconstruction of the Russian state and the reimposition of Russian power on the international arena [13, p. 14]. In order to achieve its goal, Russia uses in its relations with the former Union republics various pressures of political, economic and military character. From this perspective, the Republic of Moldova, Georgia, Ukraine, Armenia are the key to the most sensitive regions for Russia's security aspirations. Thus, the Russian Federation puts pressure on its borders for

geostrategic, geopolitical and geoeconomy reasons [10, p. 23].

On the other hand, the interest of the US, NATO and the EU for the Republic of Moldova, Georgia, Ukraine and other post-Soviet states resides in the fact that they serve as a tool to constrain and stop Russia's interests and influence. The intention of the European Union to integrate into its sphere of influence the Republic of Moldova is determined, first of all, by the formation of a stable economic and political area, which would ensure the stability at the EU's eastern borders. Adherence to the European and Euro-Atlantic structures of Georgia and Ukraine would mean reducing the influence of the Russian Federation in the area and, respectively, extending the influence of the EU and NATO (which is already not accepted by the Russian Federation) in the East-European and South-Caucasian areas.

The collapse of the USSR was accompanied by a series of ethnical and ideological local armed conflicts. These consequences stem from historical facts (in particular, the national policy of the USSR) and the gradual disintegration of the political, social and economic spheres [11, p. 55]. Among the many conflicts of that time, those in Chechnya, Transnistria, South Ossetia, Abkhazia, Nagorno-Karabakh and Tajikistan reached the largest dimensions and had the deepest impact over the changes made to the initial situation [20, p.133].

Each of the conflicts has its own unique characteristics that make it different from the others, and there are quite significant differences between the situations present in the individual conflict zones. Despite these differences, there is a striking similarity between the origins and development of conflicts (starting from the "hot" phase to the normalization and stabilization of the process), the positions they occupy in the regional policy, as well as their short and long term consequences for the affected areas and their surroundings. In connection with this, the doctrine affirmed that the Russian Federation took part in the creation of these conflicts and used them as tools in the fight for influence and control outside its borders [6, p. 102].

Methods and means of operation of the secessionists in the Republic of Moldova and Georgia.

One of the means of operation of the secessionists in the Republic of Moldova and Georgia is *misinformation*. The right to information is a fundamental one, because the exercise of the freedoms of thought, opinion, belief, implies also the need to ensure the possibilities of receiving data and information on the social, political, economic, scientific and cultural life of the state [6, p. 106].

The media are prone to misinformation by their very function. Often, there is disseminated selectively only information that interests, frightens or shocks the public [3, p. 19]. Clearly violating the right of the population to be informed, misinformation became the most powerful weapon of separatist regimes [6, p. 111]. All the media are controlled by repressive structures in the territory of the separatist regions. Every attempt to reveal the truth is harshly punished by separatist forces.

Misinformation served as a decisive means in triggering the armed conflict in the Transnistrian region of the Republic of Moldova. Starting with 1992, the misinformation process that took place on the two banks of the Dniester River was a major one. The premeditated secessionists were spreading the information about the possible reunification of the Republic of Moldova with Romania or about Chisinau's intention to force the foreign nationals from the country to speak and write only in Romanian [7, p. 88], which presents only a few examples from the misinformation arsenal widely used by to the perpetrators for stirring up spirits among the population.

Another form of misinformation in Transnistria was actively promoting the idea that Romania itself

intends to aggressively attack the region, which reveals the desire to maintain the active phase of the conflict and to inspire a sense of danger from outside [16, p. 107]. Thus, with the beginning of the first military confrontations on the left bank of the Dniester, most of the sources of mass information in Transnistria (television, radio, press, etc.) began to disseminate actively erroneous information about the fact that the armed forces from Chisinau, being equipped with weapons from Romania, will attack the region.

Another means of the secessionists' actions in the viewed regions is the referendum or rather the pseudoreferendum. The participation of the population in the decision-making process is an essential feature of a democracy. For these reasons, referendums are widely applied nowadays.

Following the evolution of several separatist movements in the post-Soviet space, it is seen that pseudoreferendum is a systematic method applied by secessionists to justify its intentions. Such a practice has also been used in Transnistria, since from 1989 until now, the numerous pseudoreferendums have taken place in the Transnistrian region.

The culminating moment is that the idea of achieving a territorial secession on the left bank of the Dniester was conceived in Tiraspol much earlier than the alleged proclamation of the region's independence on September 2, 1990. This fact transforms the pseudoreferendum into a means of separatists in order to achieve their intentions [9, p. 409].

Next, it will be refered only to some of the pseudoreferendums, which, in our opinion, have been the basis of the secession of the districts on the left bank of the Dniester. The first referendum in this regard was aimed at forming the "Dniester Soviet Socialist Republic of Moldova", being held in 1989. According to the data presented by the separatist leaders in the region, 95.8% of the participants voted in favor of forming such an entity.

On July 1, 1990, a "local referendum" was held in Bender, where two topics were addressed: "1) On the national flag of the Moldovan Soviet Socialist Republic in Bender; 2) Regarding the entry of Bender city in the composition of Transnistria (in case of its separation from the rest of the territory of the Republic of Moldova) ".

The third election in Transnistria took place on December 1, 1991, considered the first "referendum" on the alleged independence of the "The Pridnestrovian Moldavan Republic". According to the data published by the event organizers, 97.7% of the participants supported the proposed objective.

The presence of Russian armed forces in the region is another sensitive and decisive issue for the Tiraspol regime. This issue was submitted to a referendum on the left bank of the Dniester on March 26, 1995.

The fifth referendum in the Transnistrian region was held on September 17, 2006, and two issues were put to the vote: the region's independence abroad and the region's accession to the Russian Federation. 97.2% of the participants voted "pro" the proposed objective.

In the doctrine, there can be met the opinion that the issue addressed by Transnistria through the referendum of September 17, 2006 is confused and a priori does not meet the legal conditions for holding a referendum [12, p. 424]. It is confusing because the population has been called to vote for the independence that presumes the possibility to decide their own fate without the involvement from outside and, at the same time, to join a state.

Taking into account the fact that the international territorial conflict implies the situation of maximum aggravation of the contradictions in the sphere of international relations, expressed in the form of active confrontations and clashes (armed or unarmed) of parties of the conflict, we conclude that its solution is much more difficult and complex

in comparison with the settlement of international disputes.

Due to its severity, the international territorial conflict needs to be finalized both by political-diplomatic means and, in some cases, by the use of force (another criterion that differentiates it from the international dispute). Despite the fact that an effective conflict resolution is possible only if both parties analyze their contradictions and decide on mutually acceptable solutions, however, the special role of third parties in the conflict resolution process cannot be denied, which only has to contribute to the proximity of the parties and their determination to sit at the negotiating table.

The intervention of the third parties in the resolution of the conflict is a necessary, as well as complicated moment, because, depending on the interests pursued, the third party can contribute to both the resolution of the conflict and its aggravation or, at least, its maintenance. The intervention can take place both in the context of the negotiations and through the use of force in order to stabilize the situation and bring it under control, so that the diplomatic negotiations can be initiated. In both cases, the intervention of third parties entails certain risks, that is to say, it can generate certain political and legal problems. In this respect, the most serious problem lies in the distorted role that the third party can play in the negotiation process. By its vicious conduct, the third party can pursue the realization of their own interests to the detriment of the interests of the parties of the conflict, thus seriously violating the norms of international law.

Regarding the Transnistrian conflict, we emphasize that, essentially, the cause of the failure to resolve this conflict does not lie in the impossibility of the parties (of the Republic of Moldova and Transnistria) to agree on mutually advantageous solutions, but in the implication of Russia as a "third party" and its efforts to implement its own interests in the region. Respectively, the solution of the conflict may consist either of removing Russia from the negotiation process and the peacekeeping mission (at the moment practically unrealistic and impossible), or accepting the model proposed by this country for conflict resolution, which is known to contravene all aspects of interests of The Republic of Moldova as a sovereign and independent state (also unattainable solution).

Taken as a whole, the Transnistrian conflict eloquently demonstrates that the process of managing international conflicts is only apparently carried out according to the unanimous legal framework established and recognized by the international community. *De facto*, this process is dominated by the stronger states, which seek to satisfy their own interests. This fact also denotes the inefficiency of international structures to apply the international legal framework to the great powers of the world, being unable to influence them and even more to sanction them.

Speaking of peaceful measures to resolve international conflicts using such coercive measures as retaliation, repression (embargo and boycott), break of diplomatic relations, it should be mentioned that despite their priority over the use of force in resolving conflicts, they are likely to exacerbate the relationships between the parties of the conflict, which are already in tension. That is why, it is preferable to apply these measures only in the form of sanctions imposed by the international community (the relevant organizations in the field).

Following the analysis of the facts related to the Transnistrian conflict and the international legal framework in this field, it can be concluded that this conflict is an international one. The central point in this determination is that the role of the Russian Federation comes to the involvement of a third party in conflict, leading to internationalization. This implies that the whole corpus of international humanitarian law should be applicable to the conflict, thus offering

a more expansive protection regime to those involved in and affected by the conflict.

The evolutions related to the Transnistrian settlement process clearly show the support of separatism by the Russian Federation, which has, in fact, a triple status: a state that encouraged the outbreak of separatism and which, in fact, controls the Transnistrian region of the Republic of Moldova in military, economic, financial aspects etc.; as mediator in the process of negotiations and guarantor of the agreements reached; a party directly interested in conflict resolution. These moments prove persuasively that the Transnistrian conflict is an international conflict, all the more since all decisions are taken by Russia on behalf of Transnistria.

The fact that an international legal regime, especially an expansive legal regime, can be considered to be applicable in the Transnistrian region is all the more significant, given the region's status as a *de facto* state that has no obligations and the possibility to apply the international standards and norms, leaving the population of the region without any international legal protection. The regime of international humanitarian law would provide a certain level of protection for the population, prescribing war crimes, such as rape, murder and torture, protecting civilian goods, and providing an option for criminal prosecution of alleged offenders.

The confrontation between the state of the Republic of Moldova and the separatist region of Transnistria is essentially a political-territorial conflict and is the result of unconstitutional actions to usurp power in the territory on the left bank of the Dniester. Regarding the nature of the conflict, it is not only a political and territorial one, but also an international one, by virtue of the active involvement from the beginning of the Russian Federation and of the geopolitical interests of other states, which are now participating in the process of solving it. The final aim of the initiators of the political-territorial conflict are the resources, the state power, the position of the governmental institutions, the political status of the big social groups, the territories, the regions, the values and symbols that underlie the political power in the social structure.

Conclusions

Generalizing, we argue that the main problems that face the settlement of contemporary conflicts often prove to be of the nature of those mentioned above. This can be explained by the fact that, in essence, the conflict triggering and resolution in most cases is confined to the conflict management policy promoted by the great powers of this world, which recognize and adhere to international legal norms, but *de facto* act according to their own interests. In our view, the only solution that can destory the effect of such a policy is the optimization of the international legal framework and the strengthening of the capacities of the main international structures, which will not admit in any case fighting and preventing any unilateral and unauthorized reactions that represent the possible challenges of the contemporary world.

Bibliografie

1. BJÖRGVINSSON, D. The intersection of international law and domestic law: a theoretical and practical analysis. Cheltenham: Edward Elgar Pub Ltd, 2015. ISBN: 9781785361869.

2. Constituția Republicii Moldova din 29.07.1994. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1994, nr.1.

3. DEMBIŃSKA, M., MÉRAND, F. The role of international brokers in frozen conflicts: the case of transnistria. In: Asia Europe Journal (Canada), 2019, Vol. 17. ISSN: 1610-2932.

4. GUCEAC, I. Ansamblul trăsăturilor distincte ale suveranității și independenței în condițiile statului federativ și confederative. In: Studia Universitatis, Seria Ştiinţe Sociale (Republic of Moldova), 2017, nr.3 (103. ISSN: 1814-3199.

5. GUYOMAR, M. Territorial Belonging – Inclusion and Exclusion from State Territories. In: European Review

of Public Law (Greece), 2017, Vol.29, no.1 (103). ISSN: 1105-1590.

6. HOCH, T., KOPEČEK, V. De Facto States in Eurasia, 1st Edition. London: Routledge, 2018. ISBN: 9780367190.

7. IAȚCO, M., PUTINA, N. An analysis of the impact generated by the Russian factor in the information space of the Republic of Moldova. In: Annals of University of Oradea, Series „International Relations & European Studies" (Romania), 2017, no.9. ISSN: 2067-1253.

8. KJELDGAARD-PEDERSEN, A. The International Legal Personality of the Individual. Oxford: University Press, 2018.

9. LÓPEZ JIMÉNEZ, J.Á. The dissolution of the Soviet Union and complex state construction processes. Two differentiated secession models in the Republic of Moldova: Gagauzia and Transnistria. In: Spanish Yearbook of International Law, 2018, Vol. 22, p.409. ISSN: 1708-2241.

10. MAGYAR, B. Stubborn Structures: Reconceptualizing Postcommunist Regimes Budapest: Central European University Press, 2019. ISBN: 9633862140.

11. MÄLKSOO, L. Russian Approaches to International Law. Oxford: University Press, 2017. ISBN: 0198808046.

12. O'LOUGHLIN, J., KOLOSSOV, V., TOAL, G. Inside the Post-Soviet De Facto States: A Comparison of Attitudes in Abkhazia, Nagorny Karabakh, South Ossetia, and Transnistria. In: Eurasian Geography and Economics, 2014, no.5 (55. ISSN: 1538-7216.

13. PAIN, E. The Russian-Georgian armed conflict: An acute case of poisoning with imperial illusions. In: Russian Politics and Law, 2009, no.5. ISSN: 1061-1940.

14. RYNGAERT, C. Jurisdiction in International Law. Second Edition. Oxford: University Press, 2015. ISBN: 9780199688517.

15. SHAW-MALCOLM, N. The International Law of Territory. Oxford: University Press, 2018. ISBN: 9780199299621.

16. SHEVCHUK, N.V. Settlement of „Identity Conflicts": the Case of Transnistria. In: International Trends (Russian Federation), 2016, no.3 (4). ISSN: 1728-2756.

17. The Charter of the United Nations signed on 26 June 1945, in San Francisco. URL: https://www.un.org/en/charter-united-nations/ (accessed at 04.09.2019).

18. VORONOVICI, A. The Year 1924. Justifying Separatism: the Establishment of the Moldovan ASSR and History Politics in the Transnistrian Moldovan Republic. In: PLURAL. History. Culture. Society. Journal of History and Geography Department, „Ion Creangă" State Pedagogical University (Republic of Moldova), 2015, no.1. ISSN: 2345-184X.

19. WOJTYCZEK, K. Territory and the Principle of Territoriality in Public International Law. In: European Review of Public Law (Greece), 2017, Vol.29, no.1 (103). ISSN: 1105-1590.

20. БОЛЬШАКОВ, А. Г. Внутренние вооруженные конфликты в странах Северо-Восточной Евразии в начале XXI в.: трансформация и перспективы завершения. In: Вестник Санкт-Петербургского университета, 2019, Том 35, Выпуск 1. ISSN: 2074-1243.

21. ГАЛУЩЕНКО, О.С. Год 1924: создание Молдавской АССР. In: Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія (Ukraine), 2013, №5. ISSN: 1607-2648.

22. Конституция Грузии принята 24 августа 1995 года. In: Ведомости Парламента Грузии, 1995, nr.31-33.

CZU 327(410):061.1EU
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).03

IMPACTUL BREXITULUI ASUPRA RELAȚIILOR BRITANO-EUROPENE

Svetlana CEBOTARI
Doctor habilitat, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova, Chisinau, Republica Moldova
e-mail: *svetlanacebotari@mail.ru*
https://orcid.org/0000-0001-9073-104X

Carolina BUDURINA- GOREACII
Doctor, lector universitar, Universitatea de Stat din Moldova, Chisinau, Republica Moldova
e-mail: *carolina.budurina@gmail.com*
https://orcid.org/0000-0003-2406-4212

Ieșirea Marii Britanii din Uniunea Europeană, „Brexit" (respectiv, „British exit"), a devenit unul dintre procesele cele mai importante care frământă și preocupă lumea europeană și nu numai. Impactul Brexitului asupra relațiilor dintre Marea Britanie și Uniunea Europeană este unul considerabil. Retragerea Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord din comunitatea europeană a fost justificată printr-o serie de argumente care pot fi grupate în funcție de trei mari considerații: economice, politice și de securitate. Analizând Brexitul, se poate observa că despărțirea Regatului Unit de Uniunea Europeană este un fenomen care nu poate aduce decât dezavantaje celor două părţi, precum şi securităţii europene. În ceea ce priveşte securitatea celor două entități, Brexitul este considerat ca fiind un risc, dar și o oportunitate pentru Marea Britanie, cât și pentru statele Uniunii Europene. Prezentul articol are drept scop de a relieva principalele consecințe ale Brexitului asupra relațiilor britano-europene, inclusiv și asupra teritoriilor britanice de peste mări.

***Cuvinte-cheie**: Brexit, teritoriile britanice de peste mări, politică externă, securitate, Uniunea Europeană, referendum.*

THE IMPACT OF BREXIT ON BRITISH-EUROPEAN RELATIONS

The exit of Great Britain from the European Union, "Brexit", respectively "British exit", has become one of the most important processes that trouble and concern the European world and not only. The impact of Brexit on British-European relations is considerable. Withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Community. were argued by a series of arguments that can be grouped according to three major considerations: economic, political and security. Analyzing Brexit, it can be seen that the separation of the United Kingdom from the European Union is a phenomenon that can only bring disadvantages to both parties, as well as European security. Regarding the security of the two entities, Brexit is considered as a risk, but also an opportunity for Great Britain, as well as for the states of the European Union. This article aims to highlight the main consequences of Brexit on British-European relations, including the British Overseas Territories

***Keywords**: Brexit, British overseas territories, foreign policy, security, European Union, referendum.*

L'IMPACT DU BREXIT SUR LES RELATIONS BRITANNIQUE-EUROPÉENNE

La sortie de la Grande-Bretagne de l'Union européenne, «Brexit», respectivement «sortie britannique», est devenue l'un des processus les plus importants qui troublent et préoccupent le monde européen et pas seulement. L'impact du Brexit sur les relations anglo-européennes est considérable. Retrait du Royaume-Uni de Grande-Bretagne et d'Irlande du Nord de la Communauté européenne. ont été argumentés par une série d'arguments qui peuvent être regroupés selon trois considérations majeures: économique, politique et sécuritaire. En analysant le Brexit, on peut voir que la séparation du Royaume-Uni de l'Union européenne est un phénomène qui ne peut qu'entraîner des inconvénients pour les deux parties, ainsi que pour la sécurité européenne. Concernant la sécurité des deux entités, le Brexit est considéré comme un risque, mais aussi une opportunité pour la Grande-Bretagne, ainsi que pour les États de l'Union européenne. Cet article vise à mettre en évidence les principales conséquences du Brexit sur les relations anglo-européennes, y compris les territoires britanniques d'outre-mer.

Mots-clés: *Brexit, territoires britanniques d'outre-mer, politique étrangère, sécurité, Union européenne, référendum.*

ВЛИЯНИЕ БРЕКСИТА НА БРИТАНО-ЕВРОПЕЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Выход Великобритании из Евросоюза, «Brexit», соответственно «британский выход», стал одним из важнейших процессов, беспокоящий европейский мир и не только. Влияние Brexit на британо-европейские отношения значительно. Выход Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии из Европейского союза было обосновано рядом аргументов, которые можно сгруппировать по трем основным направлениям: экономические, политические и безопасность. Анализируя Brexit, можно увидеть, что отделение Соединенного Королевства от Европейского Союза - явление, которое может только нанести ущерб обеим сторонам, а также европейской безопасности. Относительно безопасности, Brexit рассматривается как риск, но и как возможность для Великобритании, а также для государств Европейского Союза. Данная статья призвана изучать основные последствия Brexit для британо-европейских отношений, включая и заморские территории Великобритании.

Ключевые слова: *Brexit, заморские территории Великобритании, внешняя политика, безопасность, Европейский Союз, референдум.*

Introducere

Ieșirea Marii Britanii din Uniunea Europeană, „Brexit", respectiv „British exit", este unul dintre procesele cele mai spectaculoase şi importante care frământă şi preocupă lumea europeană şi nu numai [1]. Procedura de retragere din UE a fost introdusă prin Tratatul de la Lisabona (2009), iar Brexit reprezintă primul fenomen de acest tip în istoria UE. Articolul 50 al Tratatului de la Lisabona din 2009 prevede că "orice stat membru poate decide să se retragă din Uniune, în conformitate cu regulile sale constituționale". În situaţia în care un stat membru al Uniunii decide să părăsească UE, acesta va negocia un acord, prin care să se stabilească condițiile de retragere, precum şi cadrul viitoarelor relații cu Uniunea [2].

Organizarea unui referendum privind problema retragerii Marii Britanii din Uniunea Europeană a fost una dintre promisiunile electorale făcute, la începutul anului 2013, de către liderul conservator, David Cameron. La momentul respectiv, liderii comunității europene, inclusiv premierul britanic, erau optimiști privind rezultatul, în sensul încrederii că cetățenii Marii Britanii vor vota pentru continuarea drumului european. Organizat pe 23 iunie 2016, rezultatul referendumului a fost de 51,9% pentru ieșire, restul

de 48,1% votând pentru rămânerea în Uniune [3]. Cu toate acestea, votul a fost împărțit între țările componente ale Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord. Astfel, Anglia şi Ţara Galilor au votat pentru ieşire, în timp ce Scoția și Irlanda de Nord au votat să rămână în Uniunea Europeană. Acest rezultat a generat demisia prim-ministrului, David Cameron, adeptul rămânerii Marii Britanii în Uniunea Europeană şi numirea Theresei May, în funcția de premier, cu sarcina complexă de a negocia retragerea țării din comunitatea europeană. Pe perioada dezbaterilor privind referendumul au fost evidențiate o serie de argumente privind necesitatea ieşirii Marii Britanii din Uniunea Europeană. Aceste argumente pot fi grupate în funcție de trei mari considerații: economice, politice și de securitate. Privind aspectele economice, două considerații au fost, în mod deosebit, evidențiate.

În primul rând, faptul că apartenența la Uniunea Europeană subminează relaţiile Marii Britanii cu pieţele emergente, respectiv India sau China, cu care nu există un acord comercial. Ieşirea din UE ar permite o diversificare a relaţiilor economice.

În al doilea rând, politicile economice nu ar mai depinde de deciziile Bruxelului, astfel încât, prin scăderea taxelor pentru corporații, investiţii şi alte măsuri stimulatoare să menţină și să sporească locurile de muncă, sediile centrale ale unor bănci şi societăţi comerciale internaţionale.

Privind aspectele politice, problemele au vizat consideraţii legislative. Numărul mare de legi, directive şi decizii venite de la Bruxelles şi de la Curtea Europeană de Justiţie se consideră că nu pot fi acceptate. S-a apreciat că este necesar ca tribunalele britanice să devină din nou suverane. Aici pot fi adăugate şi unele aspecte legate de tentativa de federalizare europeană, respinsă categoric de britanicii care merg spre descentralizarea în regiuni şi către Parlamentul Scoţian/ Parlament in Wales etc. O a doua consideraţie se referă la influenţa pe care Marea Britanie ar trebui să o aibă în sistemul relaţiilor internaţionale. Este aceasta o consecinţă a ideii imperiale, în sensul în care, timp de aproximativ trei sute de ani, Imperiul Britanic a fost un sistem mondial de teritorii dependente – colonii, protectorate și alte teritorii – aflate sub suveranitatea Coroanei Marii Britanii şi sub administrarea guvernului britanic? Politica de acordare sau de recunoaștere a unor grade semnificative de autoguvernare a unor teritorii dependente, care au fost favorizate de dimensiunea foarte mare a imperiului, a condus la folosirea, în secolul XX, a noţiunii de *Commonwealth* Britanic, care cuprindea, în mare măsură, teritorii dependente cu un grad de autoguvernare aflate sub o suveranitate britanică mai mult simbolică. În anul 1931 termenul a fost transformat în statut iar actualmente *Commonwealth*-ul include fostele spaţii ale Imperiului Britanic, într-o asociere liberă de state suverane [4].

Ca urmare a acestui vot, Guvernul britanic a declanșat procesul de retragere la data de 29 martie 2017, prin activarea Articolului 50 din Tratatul privind Uniunea Europeană. Astfel , în octombrie 2019, liderii UE 27 și partea britanică au ajuns la un consens politic privind Acordul de retragere a Regatului Unit din UE. Ulterior, acesta a fost aprobat de către autoritățile britanice și de către UE și a intrat în vigoare la 1 februarie 2020 [5].

Repercusiunile Brexitului asupra relațiilor britano-europene

Analizând Brexit-ul, se poate observa că despărţirea Regatului Unit de Uniunea Europeană este un fenomen care nu poate aduce decât dezavantaje celor două părţi, precum şi securităţii europene. Este greu de anticipat acum lista de noi vulnerabilități ale bătrânului continent şi ale Marii Britanii. Este mult mai dificil acum ca UE să devină o putere pe plan mondial, după cum sunt ambiţiile unora dintre statele ce o compun.

În ceea ce privește securitatea celor două entităţi, Brexitul este considerat ca fiind un risc, dar și o oportunitatea pentru Marea Britanie, cât și pentru statele Uniunii Europene. Riscul constă în faptul că Regatul Unit nu mai beneficiază de capabilităţile militare ale celorlalte state ale Uniunii Europene decât în condiţii care, la acest moment, sunt destul de confuze. Similar, statele Uniunii Europene nu vor mai putea să primească ajutorul militar al Marii Britanii în cazul unei crize de securitate europeană. Dacă ţinem cont de faptul că SUA, Turcia şi Norvegia nu sunt membre ale UE, se poate uşor observa că apărarea europeană reprezintă doar 20% din capacitatea militară a NATO.

Londra a derulat, de-a lungul secolelor XX – XXI, o politică externă axată pe realizarea şi păstrarea unei balanţe de putere în Europa. În acest sens, prin acorduri bilaterale, a căutat să menţină un echilibru de putere între Franţa şi Germania. Conștientizând faptul că, din punct de vedere militar, este mai slabă decât toate celelalte state membre ale UE luate la un loc şi mai puternică decât oricare dintre ele, Marea Britanie a dus o politică bazată pe relaţii şi acorduri bilaterale, mai mult decât cele prin intermediul UE. De altfel, acesta este şi motivul pentru care nu a susţinut integrarea militară europeană prin conceptul „armata europeană" şi, nu o singură dată, a folosit dreptul de veto în deciziile UE care vizau probleme de securitate.

Astfel, conform poziției lui George Friedman, cunoscut analist american în materie de securitate, prin aplicarea Planului Marshall, au fost iniţiate condiţiile pentru viitoarea integrare europeană. La vremea respectivă, sub spectrul amenințării Uniunii Sovietice, SUA îşi doreau o Europă unită şi prosperă, capabilă să finanţeze o armată care să poată face faţă sovieticilor. Rezultatul obţinut, după Brexit, a fost o Uniune dominată economic şi politic de Germania, cu o armată ce se bazează, în continuare, pe planificarea şi capabilităţile NATO, şi cu Franţa nutrind pretenţii de lider militar european. Ambiţiile Uniunii Europene sunt de a fi o putere globală din punct de vedere economic şi independentă din punct de vedere al securităţii, în faţa oricărei ameninţări. Dacă prima dorinţă europeană este realizabilă, cea de a doua, prin retragerea Marii Britanii din UE, este practic imposibilă.

Schimbarea liderului de la Casa Albă ar putea să îngreuneze şi relaţiile Marii Britanii cu SUA şi, de aici, pierderea avantajului pe care-l avea premierul Boris Johnson faţă de UE. Acest aspect s-a putut vedea prin lipsa de receptivitate a membrilor echipei de negociere a UE la propunerile britanice. Spre deosebire de Donald Trump, Biden nu a agreat Brexitul şi, de aceea, este posibil ca relaţiile cu SUA să treacă printr-o perioadă de reducere a legăturilor politice, cu consecinţe în domeniul securităţii.

Referitor la relaţiile cu Germania şi Franţa, Regatul Unit a încercat întotdeauna să blocheze sau să amâne orice relaţie care să ducă la apropierea şi consolidarea puterii acestora în Europa. În afara intereselor economice comune şi a prezenţei în NATO, este puţin probabil ca relaţia - post Brexit - cu Franţa şi Germania să fie la acelaşi nivel. Cele doua state europene au fost cele mai active şi nerăbdătoare în realizarea unui acord favorabil Uniunii Europene, aspect care, probabil, dezavantajează Regatul Britanic.

UE consideră divorţul acesteia de Europa ca un dezavantaj pe termen scurt, dar şi ca un beneficiu pe termen lung. Pe termen scurt, Brexitul este un şoc, însă, pe termen lung, UE are avantajul de a renunţa la un membru care era împotriva integrării europene şi, mai ales, împotriva conceptului CSDP. Lipsa unor constrângeri impuse de Londra va da mai mult dinamism programului de apărare comună al UE. Aspectele legate de acest program au fost destul de puţin negociate. Cea mai importantă declaraţie, în acest domeniu, se referă la faptul că cele două părţi consideră necesar să păstreze o relaţie de

cooperare strânsă, fără a identifica acţiuni concrete în acest sens. Negocierilor, în acest domeniu, li s-au alocat mai puţin timp decât pentru pescuit sau imigraţie, de exemplu [5].

Evaluarea consecințelor acestei decizii este grevată în prezent de multiple necunoscute, cu atât mai mult cu cât asistăm la un proces fără precedent în istoria UE. În acest context, putem enumera eventualele efecte ale Brexit-ului pentru economia mondială, dar și riscurile și incertitudinile aferente economiei naționale:

- Moderarea creșterii economice a Regatului Unit al Marii Britanii, a Uniunii Europene și a zonei euro.

- Extinderea programului de relaxare cantitativă a BCE și, ca urmare, deprecierea monedei unice europene.

- Aprecierea dolarului SUA comparativ cu alte monede de circulație internațională, ceea ce ar putea determina Sistemul Rezervelor Federale să tergiverseze majorarea ratelor dobânzilor în scopul ajustării competitivității internaționale.

- Temperarea creșterii economiilor emergente pe fundalul reducerii cererii mondiale și al incertitudinilor conexe.

- Reducerea volumului remiterilor din Marea Britanie către economiile emergente.

- Reducerea prețului la petrol și la alte materii prime.

- Majorarea prețului la aur, efect de alternativă pentru fluctuațiile valutare.

- Scăderea indicilor bursieri [6].

De asemenea, efectele ieșirii oficiale a Marii Britanii din UE:

- Atractivitatea pieței muncii britanice pentru lucrătorii din blocul comunitar ar putea scădea, cu efecte nefavorabile în economie. Potrivit unui studiu din 2018 al economiștilor de la Stanford și Nottingam University, incertitudinea indusă de Brexit a redus investițiile cu aproximativ 6%.

- Este probabil ca atractivitatea pieței muncii britanice pentru lucrătorii din UE să scadă, pe un orizont mediu, cu efecte nefavorabile în economie.

- Pe termen lung, șansa Regatului Unit ar fi o poziționare în raport cu UE care să îi permită accesul liber sau aproape liber la piața de bunuri și servicii europene, în special în domeniul financiar, dar și să seteze propriile acorduri de liber schimb cu alte economii majore. Astfel, ar putea, în timp, să genereze beneficii economice totale ridicate, compensând pierderile suferite în acești aproape 4 ani de după referendum. Aceasta este, pentru moment o posibilitate. Investitorii vor relua, probabil, după o pauză de câteva luni, obiceiul de a urmări negocierile UK/UE și din acest motiv volatilitatea lirei sterline și a pieței de capital britanice vor crește semnificativ în a doua jumătate a anului.

- Un impact semnificativ ar putea fi vizibil la nivelul sectorului manufacturier, un palier economic ce dă semne tot mai accentuate de încetinire la nivel global. Posibilitatea de izolare de piața liberă și de apariție a unor fricțiuni comerciale afectează perspectivele acestui pilon al economiei britanice. Analiștii iau în calcul efectele, motiv pentru care prognozele pentru 2020 indică o contragere a sectorului de 0,8%. În plus, Marea Britanie a reprezentat pentru companiile din afara Uniunii Europene o „poartă de acces” către continent, prin care să beneficieze de condițiile de liber schimb, dar în contextul actual, atractivitatea economiei insulare, din perspectiva unui loc de desfășurare a afacerilor, s-ar putea reduce [6].

Pentru economia Republicii Moldova efectele Brexit-ului au un caracter indirect și slab pronunțat. Moderarea creșterii economice în Marea Britanie și reducerea numărului de emigranți cu scop lucrativ ar determina diminuarea volumului remiterilor în economiile emergente, inclusiv în Republica Moldova. Canalul cel mai viabil al consecințelor Brexit-ului pentru economia Republicii Moldova este

cel al cursului valutar, deoarece piețele valutare sunt interconectate. Astfel, ca în oricare alt context, urmărirea atentă a fluctuațiilor de pe piețele internaționale reprezintă soluția optimă pentru anticiparea volatilităților și ajustarea la mediul macroeconomic internațional [3].

Decizia britanică de a părăsi Uniunea Europeană (UE), formalizată din Acordul de ieșire, deschide în anul 2021 către o experiență politică și economică cu repercusiuni globale, care implică și rămășițele vechiului imperiu britanic, de la Gibraltar până la Malvine și Atlanticul de Sud. Este cunoscut faptul că Regatul Unit are 14 teritorii de peste mări (TBM) în întreaga lume, 10 dintre acestea fiind obținute în cadrul procesului de decolonizare susținut de Națiunile Unite. Doar unul, Gibraltar, a avut voce și vot în Brexit. Celelalte nouă au fost asociate direct cu UE prin Decizia de asociere a teritoriilor de peste mări adoptată în 2013 de către Consiliul European. Cu toate acestea, în ciuda eforturilor reprezentanților celor 14 teritorii de peste mări la Londra și a altor membri ai UE și a promisiunilor prim-ministrului Boris Johnson de a le acorda prioritate în negocierile cu Bruxelles, Acordul de ieșire încheiat la 31 decembrie a lăsat în mod expres teritoriile de peste mări. Astfel, analizând impactul Brexitului asupra teritoriilor britanice de peste mări este de menționat faptul că acestea vor fi afectate de lipsa ajutorului economic sau de restricționarea accesului la produsele lor prin cote de export sau plata tarifelor. În acest scenariu, va fi testat, ca niciodată, dacă existența eufemismului britanic pentru „relația sa modernă” cu TBM cel puțin din punct de vedere comercial și tehnic, va depinde exclusiv de asistența londoneză pentru a compensa prezența dominantă a UE.

Analizând efectele Brexitului asupra economiilor teritoriilor britanice de peste mări, pot fi relevate unele aspecte negative. În acest context sunt de menționat pierderea unor avantaje precum: dispozițiile cheie din 2013 pentru teritoriile britanice de peste mări au inclus obiective precum stabilirea unor relații economice mai strânse între TBM și UE; îmbunătățirea competitivității și consolidarea rezistenței TBM-urilor.

Dar au existat și instrumente financiare pre-Brexit a căror pierdere va avea consecințe directe pentru TBM. Finanțarea bilaterală totală a UE pentru toate teritoriile britanice de peste mări prin intermediul Fondului european de dezvoltare (FED) în perioada 2014-2020 a avut un buget de 30,5 miliarde EUR. De asemenea, au existat fonduri oferite de către Banca Europeană de Investiții (BEI) și fonduri din bugetul general al UE, pentru cercetare, mediu, educație, inovare și competitivitate. UE a devenit unul dintre jucătorii cheie în relația teritoriilor britanice de peste mări (TBM) cu restul lumii. Printre altele, un volum semnificativ de comerț exterior pentru majoritatea TBM-urilor a fost cu UE, în mare parte datorită posibilității accesului liber la exporturile lor fără plata tarifelor sau a cotelor. În mod similar, sprijinul financiar oferit de către UE teritoriilor britanice de peste mări ajuta într-o serie de domenii cheie, inclusiv la consolidarea capacității economice și diversificării matricei productive, adaptării și atenuării schimbărilor climatice și dezvoltării durabilă a energiei. Alte elemente cheie în relația UE-TBM vizau libera circulație a populațiilor acestor teritorii în spațiul Schengen și relația instituțională cu UE însăși, foarte valoroasă pentru acele teritorii aflate în dispută internațională. Beneficiile apartenenței la UE și complicațiile părăsirii acesteia au un impact mult mai mare asupra BOT-urilor. Anguilla, un teritoriu de aproape 15 mii de locuitori în Caraibe, a avut în sprijinul FED, singura sursă de dezvoltare a insulei. Insulele Virgine, datorită PIB-ului acestora, nu se pot califica pentru împrumuturi din alte țări și s-au bazat exclusiv pe fonduri UE.

Un caz particular reprezintă insulele Malvine. Cel mai mare impact al Brexit-ului pentru TBM-uri, în general, este de natură eminamente economică, dar în cazul insulelor Malvine implicațiile abandonului britanic al spațiului european integrat sunt mai profunde. Astfel, în Malvine, putem presupune existența a două posibile consecințe legate de Brexit: una economică și cealaltă politică. Se estimează că aproape 80% din totalul exporturilor insulelor (pește, carne și alte produse agricole), ceea ce însumează cifra de 300 de milioane de dolari pe an, au fost destinate UE pentru beneficiile sale tarifare: aproape 75% din PIB-ul insulelor depindeau de accesul pe piața europeană. Din acest total, pescuitul reprezintă 41% din PIB și, din acest procent, 94% a fost exportat către UE. Mai mult, industria pescuitului insular beneficiază de diferite dispoziții ale DAU, cum ar fi definiția conceptului de produse originare. Industria pescuitului, prin vânzarea licențelor de pescuit pe o perioadă de 25 de ani, în contradicție flagrantă cu rezoluțiile Organizației Națiunilor Unite, a folosit flotele altor țări, în special Spania, pentru exploatarea acestei activități.

Fără beneficiile DAU, care permite flotelor înregistrate sau care arborează pavilionul unui stat membru al Uniunii să opereze în industriile BOT, ar fi aproape imposibil pentru Falkland să își exporte produsele pe piața europeană. Guvernul insulelor a sugerat parlamentului britanic că „orice schimbare majoră care ar duce la un acces mai puțin benefic la importuri / exporturi ar putea fi catastrofală pentru economia și populația Insulelor Falkland”.

Efectele Brexitului asupra insulelor deja sunt vizibile. Începând cu 1 ianuarie 2021, exporturile insulelor sunt supuse tarifelor Organizației Mondiale a Comerțului (OMC),. Conform prevederilor OMC, insulele pot să-și comercializeze doar între 6% și 18% pentru produsele din pește și 42% pentru carne. Aceste restricții reprezentă o scădere de peste 10 milioane de lire sterline pentru economia insulelor Falkland „ …o lovitură economică catastrofală”, așa cum este definită de guvernul insular ilegitim. La rândul lor, Insulele Falkland sunt lăsate în afara Fondului European de Dezvoltare Economică (FED), un ajutor menit să încurajeze creșterea financiară și socială a țărilor și teritoriilor de peste mări, unde insulele au primit 5,9 milioane de euro ca sprijin bugetar. Acest lucru a contribuit la „Planul Las Islas, 2014-2018”, cu scopul de a diversifica economia, în special în legătură cu scăderea dependenței de industria pescuitului.

Brexitul are impact și pe dimensiunea politică. În chestiuni politice, cea mai mare preocupare a guvernului britanic nelegitim din insule este că Brexit ar elimina obligațiile altor state membre de a recunoaște și a accepta că teritoriile de peste mări fac parte din Regatul Unit și că, în consecință, ar putea pierde sprijinul din partea restului Europei și că acest lucru generează un sprijin mai mare pentru Argentina în disputa privind suveranitatea. De la începutul procesului Brexit, influența britanică și sprijinul foștilor săi parteneri europeni s-au diminuat considerabil. În acest context am putea aduce următoarele exemple:

- pierderea judecătorului britanic la Curtea Internațională de Justiție (prima dată în istorie când un membru permanent al Consiliului de Securitate al ONU nu are un magistrat de naționalitate la Curtea de la Haga).
- lipsa sprijinului din partea țărilor europene pe tot parcursul procesului de aviz consultativ în fața Curții Internaționale de Justiție desfășurat de Republica Mauritius în legătură cu acțiunile britanice cu privire la arhipelagul Chagos.
- puterea de veto acordată de Bruxelles Spaniei în orice decizie privind Gibraltar, în timp ce negocia un acord cu Regatul Unit [7].

Așa cum a spus fostul ministru britanic de externe William Hague: „riscăm să pierdem solidaritatea garantată a 28 de națiuni în ceea ce privește

suveranitatea britanică asupra Falklandelor, inclusiv a statelor cu legături puternice cu America Latină, precum Spania și Italia”. Brexit dezvăluie o nouă gamă de posibilități pentru questiunea Malvinelor, cu consecințe încă necunoscute în comerț și diplomație, care ar putea permite noi oportunități Argentinei în vederea soluționării definitive a disputei suveranității. UE este principala destinație pentru exporturile insulelor. Odată cu impunerea barierelor tarifare sau a cotelor pentru produsele sale, piața din America Latină este oferită ca o posibilitate atractivă. Dar accesul la acestea necesită acordul Argentinei, având în vedere disputa de suveranitate și sprijinul regional pentru poziția națională.

Aspectul suveranității este mai sensibil. Până acum, țările europene au urmat timid poziția britanică, deoarece insulele erau recunoscute ca teritoriu de peste mări al Regatului Unit în Tratatul de la Lisabona. După Brexit, acest sprijin ar putea slăbi, deoarece nu ar exista o astfel de obligație care decurge din pactul constitutiv european. Purtătorul de cuvânt al UE pentru afaceri externe și politica de securitate, Peter Stano, a anunțat că nu va exista nicio schimbare în recunoașterea suveranității britanice asupra teritoriilor de peste mări. Cu alte cuvinte, aceeași poziție va fi menținută - numai pentru UE ca bloc: nedeclararea cu privire la controversele de suveranitate în timp ce acestea există fără rezolvare. În orice caz, atât în afara, cât și în interiorul UE, Regatul Unit menține în continuare o influență importantă pe arena internațională, iar situația necesită o evaluare precisă. Obiectivul central și inalienabil al Argentinei este de a recupera exercitarea suveranității Insulelor Malvine: aceasta implică o dimensiune strategică care condiționează orice decizie [8].

Concluzii

Astfel, supunând cercetării impactul Brexit asupra relațiilor britano-europene, inclusiv și asupra teritoriilor britanice de peste mări, putem afirma cu certitudine că Brexitul este o consecinţă a unor realităţi interne ale Marii Britanii, dar şi o consecinţă a funcţionării Uniunii Europene. Reieşind din situația creată, este de menționat faptul că proiectul european este o realitate care trebuie să existe deoarece această realitate oferă oportunități politice, sociale și economice. Totodată, Brexitul poate avea consecințe negative atât pentru Regatul Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord, cât şi asupra spațiului european. De altfel, Brexitul oferă șansa studierii unor probleme triadice de ordin politico-economic și strategic între Marea Britanie - Uniunea Europeană, teritoriile britanice de peste mări - Uniunea Europeană, și, desigur, viitoarele scenarii care pot apărea între Marea Britanie și teritoriile britanice de peste mări.

Din această perspectivă, Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord, teritoriile britanice de peste mări și Uniunea Europeană devin subiecte de discuție. Această concluzie se bazează pe asumpția că Marea Britanie va exercita o influență asupra teritoriilor britanice de peste mări, din motive istorice. Referitor la impactul Brexitului asupra Uniunii Europene, inclusiv și asupra Marii Britanii, perspectivele se anunță a fi diverse.

Bibliografie

1. MEDAR S. BREXIT. Impactul asupra securităţii europene. https://monitorulapararii.ro/brexit-impactul-asupra-securitatii-europene-1-34737(accesat 18.02.21)

2. POPOVICI C., POPOVICI A. Impactul Brexit asupra Politicii Europene de Securitate şi Apărare. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/23-33.pdf(accesat 18.02.21)

3. Caseta tehnică: Efectele posibile ale Brexit-ului pentru economia mondială. https://www.bnm.md/ro/content/caseta-tehnica-efectele-posibile-ale-brexit-ului-pentru-economia-mondiala (accesat 18.02.21)

4. CHIRIAC M. BREXITUL, între necesitate şi oportunitate. https://revista.unap.ro/index.php/revista/article/view/356(accesat 18.02.21)
5. MEDAR S. BREXIT. impactul asupra securităţii europene. https://monitorulapararii.ro/brexit-impactul-asupra-securitatii-europene-1-34737(accesat 18.02.21)
6. CAZACU C**.** Efectele ieșirii oficiale a Marii Britanii din UE: Atractivitatea pieței muncii britanice pentru lucrătorii din blocul comunitar ar putea scădea, cu efecte nefavorabile în economie. https://republica.ro/efectele-iesiririi-oficiale-a-marii-britanii-din-ue-atractivitatea-pietei-muncii-britanice-pentru-lucratorii (accesat 18.02.21)
7. Ieșirea Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord din Uniunea Europeană - BREXIT Rehttps://www.edu.ro/brexittragerea(accesat 18.02.21)
8. Los llamados Territorios de Ultramar Británicos ante el Brexit. https://www.embajadaabierta.org/post/los-llamados-territorios-de-ultramar-brit%C3%A1nicos-ante-el-brexit?fbclid=IwAR1fFFMeczWoLimdYa8RNiDC15EEoVBoYxBZn7edCYFgWOxtmuJB7vsfuIQ (accesat 18.02.21)

CZU 327:061.1EU
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).04

PUBLIC DIPLOMACY OF THE EUROPEAN UNION AND ITS REFLECTION IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Cristina EJOVA
Doctor în științe politice, conferențiar universitar
Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova
e-mail: *doctorkb@mail.ru*
https://orcid.org/0000-0003-3853-4262

Anastasia EȘANU
Master în științe politice, Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova
e-mail: *anastasiaesanu@gmail.com*
https://orcid.org/0000-0002-1829-2385

This article explores the *public diplomacy of the European Union at the current stage and its reflection in the Republic of Moldova.*

The methods and techniques of public diplomacy have been used in the foreign policy of states over the centuries, however, only in the second half of the twentieth century they began to turn into a conscious state policy, with a solid theoretical and legislative framework. Public diplomacy is the most efficient and frequently used method of implementing the "soft power" of the state, which includes cultural, educational, sports, journalism, scientific, etc. projects, focused on interaction with the elite and society in other countries and which aims to create an attractive image of their country.

The EU started to develop intensively public diplomacy and strategic communication actions in the Republic of Moldova in order to inform effectively the citizens of Moldova about its assistance and support in the process of the European integration of the country. Therefore, this article analyses the specific tools and strategies of public diplomacy applied by the European Union in the Republic of Moldova.

Keywords: *public diplomacy, soft power, state image, strategic communication, European Union, Republic of Moldova.*

DIPLOMAȚIA PUBLICĂ A UNIUNII EUROPENE ȘI REFLECTAREA ACESTEIA ÎN REPUBLICA MOLDOVA

În prezentul articol este supusă analizei diplomația publica a Uniunii Europene la etapa actuală și reflectarea acesteia în Republica Moldova. Metodele şi tehnicile diplomației publice au fost utilizate în politica externă a statelor de-a lungul secolelor. Totuşi, doar în a doua jumătate a secolului XX ele au început să se transforme într-o politică statală conștientă, având un cadru teoretic şi legislativ solid. Diplomația publică reprezintă cea mai eficientă și mai frecvent utilizată metodă de punere în aplicare a „puterii soft" a statului, care include proiecte culturale, educative, sportive, jurnalistice, științifice etc., axate pe interacțiunea cu elita și societatea din alte țări și care vizează crearea unei imagini atractive a țării lor. UE a început să dezvolte intens acțiunile de diplomație publică și comunicare strategică în Republica Moldova

pentru a informa eficient cetățenii cu privire la asistența și sprijinul său în procesul de integrare europeană a țării. Prin urmare, în articol sunt analizate instrumentele și strategiile de diplomație publică aplicate de către Uniunea Europeană în Republica Moldova.

Cuvinte-cheie: *diplomație publică, soft power, imaginea statului, comunicarea strategică, Uniunea Europeană, Republica Moldova.*

LA DIPLOMATIE PUBLIQUE DE L'UNION EUROPÉENNE ET SA RÉFLEXION EN RÉPUBLIQUE DE MOLDOVA

Dans cet article, la diplomatie publique de l'Union Européenne au stade actuel et sa réflexion en République de Moldova sont sujettes à analyse. Les méthodes et techniques de la diplomatie publique sont utilisées dans la politique étrangère des États depuis des siècles. Cependant, ce n'est que dans la seconde moitié du XXe siècle qu'ils ont commencé à se transformer en une politique d'État consciente, disposant d'un cadre théorique et législatif solide. La diplomatie publique est la méthode la plus efficace et la plus fréquemment utilisée pour mettre en њuvre le "soft power" de l'État, qui comprend des projets culturels, éducatifs, sportifs, journalistiques, scientifiques, etc., axé sur l'interaction avec l'élite et la société d'autres pays et visant à créer une image attrayante de leur pays. L'UE a commencé à développer intensivement la diplomatie publique et les actions de communication stratégique en République de Moldova afin d'informer efficacement les citoyens de son assistance et de son soutien dans le processus d'intégration européenne du pays. Par conséquent, l'article analyse les instruments et les stratégies de diplomatie publique appliqués par l'Union Européenne en République de Moldova.

Mots-clés: *diplomatie publique, soft power, image de l'État, communication stratégique, Union Européenne, République de Moldova.*

ПУБЛИЧНАЯ ДИПЛОМАТИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА

В данной статье анализируется публичная дипломатия Европейского Союза на современном этапе и ее отражение в Республике Молдова. Методы и приемы публичной дипломатии использовались во внешней политике государств на протяжении веков. Однако, только во второй половине двадцатого века они начали обретать формы сознательной государственной политики с прочной теоретической и законодательной базой. Публичная дипломатия - наиболее эффективный и часто используемый метод реализации «мягкой силы» государства, который включает в себя культурные, образовательные, спортивные, журналистские, научные и другие проекты, ориентированные на взаимодействие с элитой и обществом в других странах и которые стремятся создать привлекательный образ своей страны. ЕС начал интенсивно развивать общественную дипломатию и стратегические коммуникационные действия в Республике Молдова, чтобы эффективно информировать граждан о своей помощи и поддержке в процессе европейской интеграции страны. Таким образом, в статье анализируются инструменты и стратегии публичной дипломатии, применяемые Европейским Союзом в Республике Молдова.

Ключевые слова: *публичная дипломатия, мягкая сила, имидж государства, стратегическая коммуникация, Европейский Союз, Республика Молдова.*

Introduction

Public diplomacy represents an essential role in the 21st century for leading global actors and not only. Public diplomacy proved in time to be one of the most important instruments for international and intercultural communication. In the era of globalization, international actors across of the world use intensively public diplomacy as an effective tool to communicate successfully with broader audiences and to build a positive image with publics of other

countries. Nowadays building the positive perception and attractiveness of the states or regional entities represent another global goal and competition among international actors. Thus, until the present time, it represents an indispensable part of the country's foreign policies.

The European Union has been working on strengthening its role as a global player for decades. Public diplomacy and communication actions started to be crucial elements in achieving the respective goal. The European Union has always promoted itself as a regional actor of peace, security and prosperity. A leading regional actor that embodies the respect for the rule of law, protection of human rights, democracy and well-being of its citizens. Moreover, the European Union is a major donor that assists the development of many countries across the globe, with the specific attention to its neighborhood countries. Hence, public diplomacy of the European Union is precisely focused on communicating these principles to the world public that aim to generate positive perception of the Union overall.

The main ideas of the research

Among many priorities of public diplomacy of the European Union, the promotion of tight cooperation with its neighbours represents one of the key elements, as this ensures peace and stability in the neighbourhood and the whole region. Thus, the European Union assists considerably the development areas of many of these countries.

Therefore, one of the countries as the Republic of Moldova is an important strategic neighbour for the European Union, with which bilateral relations are at an advanced level. Political and economic cooperation between the European Union and the Republic of Moldova are essential for both partners. This proves the existence of bilateral important legal documents such as the Association Agreement together with DCFTA (Deep and Comprehensive Free Trade Area) and certainly the visa-free regime. Indeed, the European Union invests enormous financial resources for development areas of the Republic of Moldova, making it almost the largest recipient of EU's aid per capita in the European neighbourhood. All of these agreements and investments have the main purpose of improving directly the lives of citizens. This fact makes the European Union as the main strategic development partner of the Republic of Moldova.

Even though, the European Union is a loyal development partner, a good percentage of the Moldova's population is little aware of concrete projects that aim to support the progress of the country. Moreover, for the last five years, the population is facing considerable disinformation acts against the EU that consequently block the proper understanding of the EU-Moldova partnership. For this reason, the European Union is advancing its public diplomacy actions in the Republic of Moldova as of the need to raise awareness of the EU's assistance in the country that foremost have a positive impact on the lives of citizens.

Republic of Moldova's external relations in the last decade have been significantly directed towards closer and tight cooperation with the European Union (EU) in all fields, including political, economic, and cultural in particular through the Eastern Partnership mechanism. Two sides are deepening the EU-Moldova relations, the Association Agreement, which was signed in June 2014 and the new innovative and ambitious framework Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA). Moreover, in 2014 Moldova obtained visa-free regime for its citizens. This Association Agenda aimed at furthering economic integration and political association between EU and Moldova. The EU aims to improve democracy, the rule of law and human rights in Moldova, by strengthening the institutions, reforming the judiciary, improving the business climate, ensur-

ing respect for freedom of expression, improving health and social conditions and cooperating on issues such as border management, migration and the fight against trafficking, organised crime, corruption and money laundering [18]. Moldova represents a key partner country within the Eastern Partnership, the eastern dimension within the European Neighbourhood Policy.

For instance, DCFTA provides substantially improved access to the EU market of over 500 million consumers for Moldovan goods and services, as well as improved investment opportunities, therefore, the economic cooperation extends to numerous individual sectors [5]. Moldova benefits from reduced or eliminated tariffs for its exports to the EU, an increased services market and better conditions for attracting foreign investment. The EU proves to be Moldova's biggest trade partner as almost 70% of its exports are sent to the EU [10]. Hence, we can affirm that the Moldova's cooperation with the EU affected positively the country from multilateral perspectives.

The EU is by far the largest donor in Moldova, supporting political and economic reform, and providing humanitarian aid. Bilateral assistance to Moldova under the European Neighbourhood Instrument (ENI) sharply increased from 40 million Euros in 2007 to 131 million Euros in 2014, Moldova becoming the largest recipient of EU aid per capita in the European neighbourhood [17]. Thus, the assistance of the EU in Moldova is considerable great, as the EU supports Moldova in many development sectors.

As noticed, the EU is the largest investment partner that helps Moldova to progress in many sectors, especially in those that directly influence lives of citizens. Even though there is a considerable financial support that comes from the EU, there is lack of visible knowledge of the population regarding the EU's assistance. In fact, the population not merely poses little information, but very often citizens are misinformed about the EU's help and bilateral relations with Moldova. For this reason, the EU started to develop more intensively public diplomacy and strategic communication actions in the country. The EU has been always supporting Moldova by investing in different projects and other development tools across Moldova that included public diplomacy purposes, however, the communication or public diplomacy value of such, was less in the central of attention. However, things changed in the last years as currently, the EU values the most visibility of its actions that tend to communicate correctly with the citizens about the EU by engaging them and showing the concrete benefits for citizens of EU-Moldova cooperation.

Hence, for a start, the role of the EU Delegation to Moldova in communication and public diplomacy actions is of absolute importance. This role is not only focused on external communication, but indeed, through other instruments such as, monitoring of projects financing, support to the creation of NGOs and other bodies related to the EU's interests, organisation of public events that communicate about Moldova-EU relations etc.

One public diplomacy instrument of the EU in Moldova was initiated in 2011, when the Delegation of the EU to Moldova extended the European Union Information Centres (EUI) and Euroclubs network in Moldova. The aim of the respective Centers is to provide the Moldovan public and youth with information on the EU affairs and literature covering a wide range of areas, such as the EU programmes, the legislation of the EU, factsheets on the results of EU-Moldova relations etc. In short, these centres seek to present information points of the EU in the regions. To date, there are 12 European Union Information Centers and Euroclubs, being opened in all main regions of Moldova: Balți (North), Chișinau (Center), Cahul (South), Comrat (UTA Gagauzia)

[8]. The largest Universities from these regions host the centers and Euroclubs. These are encouraged to organise public events on EU's celebration, for instance the organisation of Europe day, to host meetings with EU official representatives, to offer a learning space for youth etc. However, the functionality and efficiency of the centres is questioned at the current time, as the activity of these centres has not been strictly monitored. Communication role of these centres across Moldova can be valued considerably better.

Another noteworthy public diplomacy instrument of the EU in Moldova represents the sectorial projects that are implemented almost in all districts of the country. The sectors in which the EU invests and implements hundreds of projects are different, but the major role of these is to improve the lives of citizens. Among these sectors are the following: Agriculture; Economy and Business development; Energy, Transport and infrastructure; Public administration; Culture, science and education; Civil society and human rights and other four more [9]. The role of these sectorial projects covers two important aspects from communication and public diplomacy perspective:

- Indirect perspective. All sectorial projects improve citizen's life by providing tangible results, which influence the positive perception of the beneficiaries towards the EU;
- Direct perspective. The EU communicates to broader audiences about its assistance in specific areas for specific groups of people, by influencing positively general opinion of the people towards the EU as a development partner.

In order to assure the visibility of hundreds of the EU's sectorial projects, as these have a certain time when they finalise, the EU created a platform that shows all the projects implemented or that are still under implementation in the country, by providing important information about the budget, results achieved etc. In 2019, the EU Delegation to Moldova launched the platform EU4Moldova web site (eu4molova.md) that facilitates the search and evaluation of the EU's sectorial projects. In order to be user friendly and to ensure easier identification of the regions in which the EU invests, it was created a virtual map that contains a schematic presentation of the territorial location of the projects funded by the EU. For instance, the map demonstrates that there have been implemented more than 600 sectorial projects in total, 220 in Chișinău, 23 in Bălți district, 26 in Ungheni, 25 in Comrat etc. [16]. The respective map improves the visibility of the EU's assistance as it can be accessed by any citizen, any time. For example, the platform mentions projects such as 'Moldovan Railways Restructuring Project'; 'Thermal Rehabilitation of Educational Buildings in Cantemir'; 'Clean Water for Cahul' etc. The platform gives accessible names of the projects and provide quite easy-to-read information for broader audience. Sectorial projects financed by the EU and their incorporation in the EU4Moldova online platform represent a strong public diplomacy tool that include digital diplomacy.

Additionally, the EU invests and supports many structures, such as NGOs works in particular field and deal with civil society, as these have access to larger audiences. For instance, the EU Delegation to Moldova cooperates closely with European Business Association Moldova that represents a non-governmental organisation aimed at aligning the national economy and business legislation to the EU standards, and promote European values and best business management practices in the Moldovan entrepreneurial community [1]. These all are generated from the DCFTA. The vision of the respective organisation is the promotion of private business between the EU and Moldova by constructively contributing to the improvement of Moldova's business environment, capacity building, business support

and the encouragement of business conduct based on European values and practices. It is important to note that Honorary President of this organisation is the Head of the EU Delegation in Moldova. The EU Delegation to Moldova together with this body implements certain public actions that tends to improve economic sector of Moldova but also raise awareness about the EU's support for economic developments of Moldova.

In the same vein, we can mention another NGO, European Center 'Pro-Europe' from Comrat to which the EU offers financial and technical support. The organisation brings its contribution for the development of Gagauz civil society through information and consulting services, technical and institutional support, developing and deepening the collaboration between public local authorities, non-governmental organisations and mass media institutions in solving the issues of local communities and as well as developing the volunteering in the region [2]. Thereby, we can note that the EU supports and engages with civil society from regions of Moldova that are strategic important.

The organisation of public events by the EU represents another public diplomacy instrument used. For instance, one of the most known public event is the celebration of Europe Day that has been organised in Moldova for four years in a row, starting with 2015. On Europe Day, the Delegation of the EU organises the European Town, "Orășelul European", as in the capital but also in other cities from the North and South of Moldova. Within this public event, the culture and cuisine of the European countries are presented but also, visitors can find out more about the projects carried out in Moldova with the support of the European community. This kind of event that combines culture and information, proved to be very efficient for raising public awareness towards the EU as whole. In 2018, the European Town, "Orășelul European" organised in the capital, gathered more than 10.000 participants, while more than 20 projects financed by the EU participated. In the respective year, was conducted European caravan, "Caravana europeană" in different cities of Moldova with similar events, among the cities were Ungheni, Hâncești, Comrat, Bălți, Cahul and Soroca. One year later, in 2019, the European Town advanced in organisation, being joined by more than 35 projects of the EU. Europe day was celebrated for 2 days in Chișinău and Cahul. Furthermore, the 2019 edition of the "European Town" celebrated several significant anniversaries: 10 years since the launch of the Eastern Partnership, 5 years since the signing of the Moldova-EU Association Agreement and 5 years since the entry into force of the visa-free travel regime in the European Union [6]. Therefore, many activities conducted during the events included the informing approach of the respective anniversaries to the participants. The events gathered approximately more than 20.000 participants who could enjoy the culture of the EU member states and learn more about the projects financed with the support of the EU. In addition, this event was conducted for the first time in Tiraspol city. Important note that this event is very highly promoted via social media and other news channels, which offer in the end greater visibility.

In the same vein, the EU organises tens of other public events that are a part of public awareness campaigns, which aim to communicate broadly about the EU-Moldova relations, as well as highlighting the results of certain domains, such as the impact of DCFTA, regional development and cooperation etc. For instance, among such campaigns can be noted the public awareness campaign: "In the European Union, in the Republic of Moldova: Towards the Same Quality, Safety, Choice" in the context of the Free Trade Agreement (DCFTA) between the European Union and the Republic of Moldova." The event presented results of sociological studies

carried out in the Moldova regarding the perception of the public about DCFTA and impact on the quality of life of citizens, and brought together stories of companies and products, which celebrate European quality, safety and choice, available for citizens in the Republic of Moldova and worldwide. The purpose of such campaign as observed is to intensify the visibility of the EU's assistance in Moldova in important sectors.

The launching of public events of the EU's financial assistance programmes became an important public diplomacy tool for the EU lately. For instance, the most recent examples represent the launching events of EU4Cahul and EU4Ungheni programme. The EU launched this programme in January 2020, in Cahul and Ungheni. The two initiatives are under the new "EU4Moldova: Focal Regions" programme, in which the EU invests 23 million euros to spur smart, inclusive and sustainable economic development in the areas of Cahul and Ungheni for the period of 5 years, 2020-2025 [13]. The aim of the programmes is to improve directly the quality of life of the citizens. The launching events in both cities combined a fair of local producers, a drawing competition on the subject of "How do I see my city changing in 5 years' time", promotion of other EU financed projects, so as a concert of artists. Both events managed to gather more than 600 citizens from the respective cities who could learn more about the EU's assistance in their communities. This type of events that combine information actions with an entertainment touch for locals, proves to be successful, as these events are attractive and reach a considerable public.

Another important public diplomacy action of the EU represents the official visits of the EU Delegation to different regions of Moldova, where are organised public events, such as public meetings with local people or youth. These events are taking place in schools and Universities of different regions in Moldova, in which as Ambassador of the EU, as other official high-level representatives talk to the broader public about the impactful EU-Moldova relations, by highlighting the priorities of the cooperation, as well as the results achieved. The EU Ambassador conducts these kind of public meetings on regular basis. Other high-level officials visit Moldova and tend to organise these public events not only in Chișinău. For instance, in 2018, Director for the EU's Eastern Neighbourhood at the European Commission, Lawrence Meredith visited students from the Bogdan Petriceicu Hașdeu State University in Cahul, where he discussed the importance of the EU-Moldova partnership [19]. In November same year, the Director-General for European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, Christian Danielsson held a public lecture in one of capital's University, in which he touched upon the topic: "The dynamic partnership between the EU and Moldova: overcoming the challenges and achieving beneficial results for citizens". Such public events that involve high-level representatives' became an important aspect for the EU's public diplomacy. The reason is that the EU wants to be closer to the citizens, in order to inform and raise awareness on EU's support more efficiently.

The EU Delegation to Moldova initiated last year, in 2019, another tool on strategic communication and public diplomacy. The respective project is "Strategic communication and media support in the Republic of Moldova". This project is also named the EU StratComm team in Moldova and it cooperates tightly with the East StratCom Task Force from the European External Action Service. Such project that is conducted in Moldova turns out to be innovative for the EaP region. The overall objective of the project is to support the successful implementation of democratic reforms in Moldova through increased visibility of the EU assistance to Moldova, thus ensuring a stable, prosperous and democratic future for all its citizens. The communication and visibil-

ity activities are intended to better inform the public opinion about the Association Agreement (AA) and the Deep and Comprehensive Free Trade Agreement (DCFTA) [4]. The total budget of the project is 5 million Euros and the duration of implementation is of three years.

The project bases its work on three components. Component 1 - Strategic Communication on the EU and EU support; Component 2 - Management of the EU Centre in Chișinău and of the network of EU Information Centres and EuroClubs in the territory; Component 3 - Support for media and media education. Therefore, we can observe that this project represents a Communication support for the EU Delegation to Moldova activities, as this team is responsible for implementing large raising awareness campaigns.

One of the first campaigns implemented that managed to show some results is the "EU-Moldova: Stronger Together. Creating new opportunities for youth!". The campaign started in September 2019 and plans to finish in autumn 2020. The campaign includes the organisation of public youth events, the production and broadcasting of video and radio spots on EU beneficiaries from Moldova, special lessons on education opportunities provided by the EU etc. [11]. Among these public events, one concrete public event is organised that is entitled "EU Talks". The "EU Talks" represent a series of events that are part of a national communication implemented in partnership with the Ministry of Education, Culture and Research of Moldova. Within the frame of the campaign, the "EU Talks" aim to showcase the tangible benefits generated for the Moldovan citizens by the EU-funded education opportunities. Each event features representatives of EU- funded education programmes, such as Erasmus+, eTwinning, EU4Youth, 'Young European Ambassadors' initiative and presents beneficiaries of the programmes and their success stories. The "EU Talks" are also meant to inform the members of the communities about future funding opportunities in other fields of the EU assistance to Moldova, such as business development, entrepreneurship etc. These events have a high-level approach, as the EU Ambassador to Moldova and other EU member states ambassador's join and these public events. The EU Talks were organised so far in Chișinau, Leova, Comrat, Ungheni in 2019-2020 etc.

The 'Young European Ambassadors' initiative (YEAs) within the EU Neighbours east project of the European Commission is conducting significant public diplomacy actions in Moldova. In the first place can be mentioned the activity-campaign "School visits in Moldova" that started in 2016 and had other two editions, in 2017 and 2019. The purpose of the visits is to inform correctly the youth from Moldova about the EU, its institutions, values, the relations between the EU and Moldova and the opportunities for youth that are offered by the EU. In addition, the objective of these visits is to stimulate engagement between young people through direct dialogue and people-to-people contact. Hence, the Young European Ambassadors take the role of speakers and trainers within these visits. The Young European Ambassadors share with Moldovan youth information and their experiences related to youth opportunities offered through EU-funded programmes, initiatives and projects, as they are direct beneficiaries of such projects. The visits are taking place in the south and north of the country, addressing mostly Romanian-speaking youth that are concentrated in rural areas and Russian-speaking young people in urban areas. The reason of reaching these target groups is the fact that these people poses very little knowledge on the EU and opportunities that are provided for them by the EU. In all these three editions more than 50 schools across Moldova were visited, with a total reach of 5.000 people-to-people contact [12]. The overall campaign "School visits" is highly promoted

by national news media thus that generate a greater reach and communication.

Furthermore, the 'Young European Ambassadors' initiative implements a variety of activities that communicate about the assistance of the EU in different sectors of Moldova. For instance, within regional campaign such as 'Human rights campaign', 'Women's campaign- #YouCanToo', 'Youth campaign' etc., the Young European Ambassadors organise civic engagement activities in the capital but also in different regions of Moldova which are based on public diplomacy approach. Through these activities, the Young European Ambassadors communicate and engage with youth that foster their positive perception towards the EU. This regional initiative on EaP level that activates in Moldova is an efficient public diplomacy mechanism, as it targets the youth as the main audience and produces concrete raising-awareness actions. Hence, this initiative facilitates the EU's communication with the youth from Moldova.

The Erasmus+ programme and other projects that are oriented to education and youth represent an important public diplomacy tool of the EU in Moldova. Erasmus+ represents an attractive project offered to the country's youth. Four actions are offered to high-school pupils, students and universities from Moldova:

- International Credit Mobility that supporting student exchanges between 3 and 12 months, as well as short-term staff exchanges; exchanges can be both from partner countries to the EU and vice versa;
- International Degree Mobility providing scholarships to excellent students through Erasmus Mundus Joint Master Degrees offered by consortia of EU (and sometimes non-EU) universities;
- Capacity Building Projects to support the modernisation of higher education;
- Jean Monnet Actions to promote excellence in teaching and research in the field of EU studies worldwide (Modules, Chairs, Centres of Excellence), to foster dialogue between the academic world and policy-makers (Networks, Projects) and to support institutions that enhance teacher and training activities [7].

As we can notice Erasmus+ programme is an umbrella for other projects that are oriented mainly to education. The results achieved for 2014-2019 are considerable great. Thus, 17 Capacity Building in Higher Education Projects are implemented in Moldovan Universities; 17 Jean Monnet projects were awarded to Moldova Higher Education Institutions and NGOs; Nearly 2.800 students and academic staff have benefitted from Erasmus+ academic mobility between Moldova and the EU; Over 3.000 young people from Moldova took part in EU funded non-formal education projects which organise short exchanges, trainings, common events and provide volunteering opportunities. The education side of the Erasmus+ is extremely important as it provides Moldova with certain educational standards and involve directly the youth in learning process, including about the EU. The Erasmus+ programme is an outstanding soft power/public diplomacy instrument as it offers multilateral benefits for youth, such as traveling, enriching knowledge about the EU but also in other specific fields, cultural dialogue, acquiring of certain skills and abilities, professional and personal development etc. These all influence positively the perception of youth and not only towards the EU.

In order to estimate the efficiency of the communication and visibility actions in Moldova implemented by the EU, the latest survey conducted by the EU Neighbours east project can show us the opinion and the level of information of the citizens regarding this. Therefore, the awareness of EU's financial support is widespread in the country: around 80% of Moldovans know that the EU financially supports their country and nearly 60% of them consider that

it is 'effective' (58%, up 5% and the highest figure observed since 2016) [3]. Nearly one in two citizens who are aware of the EU's financial support knows some specific EU-funded programmes (45%). In line with previous waves, 'Infrastructure development projects' are the most well-known programmes mentioned by 58% of Moldovans who were aware of specific programmes financed by the EU. 'Educational programmes' were mentioned by 43% of citizens (up 6% since 2019), which may be an attestation of the continued participation in Horizon 2020, Erasmus+ and the Mobility Partnership Programme. The respective survey demonstrate that the awareness and the knowledge of the population towards the EU's support in Moldova increase every year, which results the idea that the development of public diplomacy and communication actions have their merit in this aspect.

Conclusions

Public diplomacy of the EU in Moldova is still in the process of development as the EU defined the importance and need of it several years ago. Nowadays, the EU invests significantly in public diplomacy and strategic communication projects, campaigns, actions etc. The positive results of these investments can already be measured. The aim of EU's communication activities is to raise awareness of Moldovan population that the EU is a credible strategic development partner of the country that implements actions that seek to improve the life of citizens. The importance of external communication will remain a key priority for the EU, as public diplomacy and strategic communication represent main tools that contribute to the progress of the country, as these help to keep a society well informed. Mainly the EU Delegation to Moldova conducts or monitors through other projects, public diplomacy and strategic communication activities. In last five years, the EU allocated considerable amounts of money for communication projects that aim to increase the visibility of the EU's assistance in Moldova. The appearance of such projects and actions increased considerably the positive image of the EU and the European integration of Moldova. Citizens of Moldova have become more aware about the EU's support and its important role as a strategical development partner for the country.

Bibliography

1. About European Business Association. http://eba.md/eng/pages/about-us (visited on 30.07.20).
2. About public association European Center 'Pro-Europe' in Comrat. http://proeuropa.md/en/about/ (visited on 30.07.20).
3. Annual Survey Report: Republic of Moldova 5th Wave (Spring 2020) OPEN Neighbourhood - Communicating for a stronger partnership: connecting with citizens across the Eastern Neighbourhood. p 5.
4. Comunicare Strategică și Suport pentru Mass Media din Republica Moldova. https://www.eu4moldova.md/ro/content/comunicare-strategic%C4%83-%C8%99i-suport-pentru-mass-media-din-republica-moldova (visited on 30.07.20).
5. Despre AA/DCFTA. https://dcfta.md/rom/despre-aa-dcfta (visited on 30.07.20).
6. Echipa MAEIE la Orășelul European 2019. https://mfa.gov.md/ro/content/echipa-maeie-participat-la-oraselul-european-2019-la-cahul (visited on 30.07.20).
7. Eramus+ in Moldova. https://www.eu4moldova.md/en/content/erasmus-moldova (visited on 30.07.20).
8. EU Information Centres and Euroclubs. https://eeas.europa.eu/delegations/moldova/22770/node/22770_en (visited on 30.07.20).
9. EU4Moldova platform. Sectors of the EU's projects. https://www.eu4moldova.md/en (visited on 30.07.20).
10. EU-Moldova trade. https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/moldova/ (visited on 30.07.20).
11. EU-Moldova: Stronger Together – information campaign for youth launched in Moldova. https://www.euneighbours.eu/en/east/stay-informed/news/eu-mol-

dova-stronger-together-information-campaign-youth-launched-moldova (visited on 30.07.20).

12. EU-Moldova: Stronger Together – Young European Ambassadors begin school visits. https://www.eu-neighbours.eu/en/east/stay-informed/news/eu-moldova-stronger-together-young-european-ambassadors-begin-school-visits ((visited on 30.07.20).

13. Launch of EU4Cahul & Ungheni. https://www.unicef.org/moldova/en/press-releases/european-union-launches-new-programme-support-sustainable-socio-economic-development (visited on 30.07.20).

14. Launch of the Public Awareness Campaign "In the European Union, in the Republic of Moldova: Towards the Same Quality, Safety, Choice" in the context of the (DCFTA) between the EU and Moldova. http://eba.md/eng/noutai-din-mediul-de-afaceri/launch-of-the-public-awareness-campaign-in-the-european-union-in-the-republic-of-moldova-towards-the-same-quality-safety-choice-in-the-context-of-the-free-trade-agreement-dcfta-between-the-european-union-and-the-republic-of-moldova (visited on 30.07.20).

15. Lecție publică cu Christian Danielsson, Director General DG NEAR. https://ase.md/evenimente/lec-ie-public-cu-christian-danielsson-director-general-dg-near.html (visited on 30.07.20).

16. Projects and beneficiaries map. https://www.eu4-moldova.md/en/map (visited on 30.07.20).

17. The Republic of Moldova and the EU. Financial assistance. https://eeas.europa.eu/delegations/moldova/1538/republic-moldova-and-eu_en (visited on 30.07.20).

18. The Republic of Moldova and the EU. https://eeas.europa.eu/delegations/moldova/1538/republic-moldova-and-eu_en (visited on 30.07.20).

19. Visit of L. Meredith to Cahul. https://www.flickr.com/photos/euneighbours-east/27811801277/in/album-72157697229778004/ (visited on 30.07.20).

CZU 327:351.86(478)
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).05

IMPACTUL ASIGURĂRII SECURITĂȚII GLOBALE ASUPRA MODERNIZĂRII SOCIOPOLITICE A REPUBLICII MOLDOVA

Serghei SPRINCEAN
Doctor habilitat, Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice,
Chișinău, Republica Moldova
e-mail: *sprinceans@yahoo.com*
https://orcid.org/0000-0002-7411-9958

Ghenadie MITROFANOV
Doctorand, Școala Doctorală în Științe Sociale, Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova
e-mail: *ghenadie.postmodern@gmail.com*
https://orcid.org/0000-0001-8124-1815

Securitatea globală, ca și concept, s-a dezvoltat pe baza legiferărilor internaționale a securității naționale a statelor, dar şi în baza dreptului internaţional umanitar, care au în centrul lor protecția armoniei la nivel global și dezvoltarea durabilă. Sistemul politic naţional şi internaţional, în faza depăşirii crizelor, în corelaţie cu provocările şi ameninţările la adresa securității globale, capătă noi valenţe şi funcţii, în condiţiile când organismele internaţionale, sprijinite de structurile naționale de stat, sunt nevoite să se confrunte cu intensificarea dinamicii evoluţiei aliniare a echilibrului mondial. În calitate de ameninţări actuale de factură globală, dar care se manifestă local și în tangenţă cu securitatea națională a Republicii Moldova au fost identificate ca fiind: sărăcia, subdezvoltarea economică şi dependenţa energetică, conflictul transnistrean, tensiunile din zonă şi prezenţa militară străină, coerciţia externă, factorul criminogen, corupţia, problema demografică şi acutizarea fenomenului migraţiei, sănătatea populaţiei, calamităţile naturale, poluarea mediului, accidentele tehnogene, insecuritatea informaţională, instabilitatea sistemului financiar-bancar.

Cuvinte-cheie*: securitate globală, modernizare sociopolitică, amenințări de securitate, securitate naţională, Republica Moldova.*

THE IMPACT OF GLOBAL SECURITY ASSURANCE ON THE SOCIO-POLITICAL MODERNIZATION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Global security, as a concept, has developed on the basis of international legislation on the national security of states, but also on international humanitarian law, which focus on the protection of global harmony and sustainable development. The national and international political system, in the phase of overcoming crises, in correlation with the challenges and threats to global security, acquires new valences and functions, given that international bodies, supported by national state structures, are forced to face the intensification of evolution. alignment of the world balance. As current threats of a global nature, but manifested locally and in connection with the national security of the Republic of Moldova were identified as: poverty, economic underdevelopment and energy dependence, transnistrian conflict, tensions in the area and foreign military presence, external coercion, the criminogenic factor, corruption, the demographic problem and

the exacerbation of the migration phenomenon, population health, natural disasters, environmental pollution, technogenic accidents, information insecurity, instability of the financial-banking system.
Keywords*: global security, socio-political modernization, security threats, national security, Republic of Moldova.*

L'IMPACT DE L'ASSURANCE DE SÉCURITÉ GLOBALE SUR LA MODERNISATION SOCIO-POLITIQUE DE LA RÉPUBLIQUE DE MOLDOVA

La sécurité globale, en tant que concept, s'est développée sur la base de la législation internationale sur la sécurité nationale des États, mais aussi sur le droit international humanitaire, qui ont en leur centre la protection de l'harmonie mondiale et du développement durable. Le système politique national et international, en phase de dépassement des crises, en corrélation avec les défis et menaces à la sécurité globale, acquiert de nouvelles valences et fonctions, dans les conditions où les instances internationales, soutenues par les structures étatiques nationales, sont contraintes de faire face à l'intensification de l'évolution et alignement de l'équilibre mondial. Les menaces actuelles de nature globale, mais se manifestant localement et en relation avec la sécurité nationale de la République de Moldova ont été identifiées comme suit: pauvreté, sous-développement économique et dépendance énergétique, conflit transnistrien, tensions dans la région et présence militaire étrangère, coercition extérieure, le facteur criminogène, la corruption, le problème démographique et l'exacerbation du phénomène migratoire, la santé de la population, les calamités naturelles, la pollution environnementale, les accidents technogéniques, l'insécurité informationnelle, l'instabilité du système financier-bancaire.
Mots-clés*: sécurité globale, modernisation socio-politique, menaces à la sécurité, sécurité nationale, République de Moldova.*

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГЛОБАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКУЮ МОДЕРНИЗАЦИЮ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

Глобальная безопасность как концепция была разработана на основе международного законодательства о национальной безопасности государств, а также международного гуманитарного права, в основе которого лежит защита глобальной гармонии и устойчивого развития. Национальная и международная политическая система в период преодоления кризисов, во взаимосвязи с вызовами и угрозами глобальной безопасности, приобретает новые значения и функции в условиях, когда международные органы, поддерживаемые национальными государственными структурами, вынуждены сталкиваться с интенсификацией эволюции мирового баланса. В качестве текущих угроз глобального характера, но проявляющихся на местном уровне и в связи с национальной безопасностью Республики Молдова, обозначены: бедность, экономическая отсталость и энергетическая зависимость, приднестровский конфликт, напряженность в регионе и иностранное военное присутствие, внешнее влияние, криминогенный фактор, коррупция, демографические проблемы и обострение миграции, здоровье населения, стихийные бедствия, загрязнение окружающей среды, техногенные аварии, информационная незащищенность, нестабильность финансово-банковской системы.
Ключевые слова: *глобальная безопасность, социально-политическая модернизация, угрозы безопасности, национальная безопасность, Республика Молдова.*

Introducere

Amenințările și pericolele pentru securitatea globală la etapa actuală au devenit tot mai difuze, mai greu de prezis și mai complexe. Dacă în cazul amenințărilor militare tradiționale care proveneau din partea unui oponent cunoscut, iar soluțiile rezultau din creșterea potențialului militar sau gestionarea pe cale diplomatică, amenințările la adresa ființei umane nu pot fi combătută prin sporirea arsenalului militar sau întărirea frontierelor. Din această

cauză, a devenit din ce în ce mai necesară cooperarea internațională deoarece o mare parte din pericolele și amenințările asupra ființei umane nu pot fi soluționate în limitele tradiționale ale securității la nivel de stat.

Interesul comunității academice în general, dar mai ales a celei din Republica Moldova, pentru tematica dezvoltării sociale este cauzată de faptul că procesul modernizării este asumat politic de Republica Moldova și alte state din zonă, iar specificul modernizării sociopolitice presupune eforturi susținute de asigurare a securității globale, a competiției dintre diverse categorii sociale, cluburi, culte religioase, comunități confesionale, asociații, organizații, grupuri neformale etc. Înțelegerea provocărilor pe care le presupune modernizarea ori beneficiile manifestării într-o lume globală, avantajele, dezavantajele și timpul oportun pentru asigurarea securității globale, ar permite crearea unui model propice de dezvoltare sustenabilă la nivel statal, iar la nivel individual și instituțional - mecanisme de înțelegere și de acțiune în cadrul modernității.

Metodologia de cercetare folosită

Chiar dacă societatea deschisă este un ideal, excesele acesteia, reformele culturale sau instituționale pot dăuna existenței cadrului pluralist și democratic scontat. În același timp, activitatea actorilor spectrului politic conform metodologiei utilizate în această lucrare, ar permite asigurarea independenței politico-economice, întărirea identității cultural-naționale și asigurarea securității informaționale globale [1, p. 148].

În contextul redefinirii viziunilor cu privire la securitatea globală, conceptul folosit tot mai des este acela de securitatea globală. Utilizarea acestui concept este determinată de faptul că securitatea la nivel global este atât subiectul, cât și obiectul de referință al securității, prin urmare toate studiile asupra securității indiferent de nivel (național, regional, internațional) trebuie să pornească de la starea globală de securitate. În contextul asigurării securității globale, ființa umană este elementul fundamental în cadrul oricărei forme de orânduire socială, iar nivelul de asigurare a securității acesteia se oglindește în securitatea comunității din care face parte. Prin urmare securitatea globală este o stare ce reflectă conștientizarea absenței riscurilor, pericolelor și amenințărilor la nivel global asupra valorilor și intereselor oamenilor (sub orice formă), dar și mecanismele de control ale acestei percepții și de constituire a sa [3, p. 29].

Conceptul de securitate globală trebuie să fie abordat prin prisma unui proces de modificare pe mai multe paliere, iar rezultatul acestor transformări trebuie să fie schimbul centrului de greutate de la securitatea axată pe teritorii, frontiere și instituții la cea a indivizilor și modificarea modalităților de asigurare a securității de la consolidarea puterii militare prin achiziționarea de armament la dezvoltarea umană sustenabilă în plan global [4, p. 37].

Modernizarea sociopolitică a Republicii Moldova în contextul necesității de asigurare a securității globale

Dimensiunile securității globale sunt deosebit de importante pentru realizarea stării de securitate a acestea fiind intercondiționate reciproc. Prin urmare, dimensiunea politică reflectă atât relaţia dintre instituțiile statului şi cetăţeni, cât şi raporturile externe ale statului respectiv. Aspectele economice au în prim-plan consolidarea potențialului militar pe fundamente economice, dar şi aspectul pur economic al securităţii, doar că accentul este pus pe bunăstarea economică a indivizilor luaţi separat şi nu colectiv. Astfel ajungem la dimensiunea socială a securităţii: unde vedem că securitatea statului este foarte importantă, însă acesta nu poate fi îndeplinită în afara asigurării securităţii la nivel individual. Aspectele culturale ale securităţii au în vedere proble-

mele foarte fine legate de etnie şi religie, care au fost izvorul unora dintre cele mai importante conflicte din ultimele perioade de timp. Problematica ecologică a securității, a intrat recent pe masa de lucru, dar este una deosebit de importantă incluzând trei aspecte ce nu pot fi ignorate: problemele ecologice cauzate de războaie, resursele naturale a căror posesie sau control poate duce la dispute internaționale şi cataclismele naturale [5, p. 142].

În general, securitatea globală este asigurată prin diverse acţiuni, în particular prin căutarea şi asigurarea păcii, acțiunile umanitare, susținerea refugiaţilor, măsuri de protecție a mediului înconjurător și de ecologizare etc.

În plan juridic noţiunea de securitate globală se referă și este strâns legată de afirmarea, promovarea, consolidarea, şi protecţia echilibrului internaţional. Deși există o serie de încercări de a defini securitate globală, nu există o definiţie general acceptată a acestuia, aceasta se datorează faptului că o definiţie cu caracter incomplet ar putea limita aria de acţiune a actorilor implicați în acest proces [6, p. 18].

Una din problemele conceptului de securitate globală este aceea că deseori în literatura de specialitate aceasta este confundată cu securitatea națională a statelor, nedefinindu-se clar o linie care să separe aceste două agende [7, p. 40]. Acest lucru nu este întâmplător deoarece conceptul de securitate globală s-a dezvoltat pe baza legiferărilor internaţionale a securității naționale a statelor, dar şi a dreptului internaţional umanitar, care au în centrul lor – protecția armoniei la nivel global și dezvoltarea durabilă.

Politologul italian Alberto Martinelli în lucrarea sa *„Global modernization: rethinking the project of modernity”* identifică 13 trăsături ale modernizării printre care: dezvoltarea tehnologică și științifică, industrializarea, formarea pieței capitaliste și creșterea legăturii dintre state, specializarea funcțională a muncii, transformarea sistemului de clasă și creșterea mobilității sociale, dezvoltarea politică, secularizarea, situarea valorilor individualismului, raționalismului și utilitarismului în vârful ierarhiei valorilor moderne, dezechilibre demografice, privatizarea vieții de familie și eliberarea femei de autoritatea patriarhală, dezvoltarea culturii de masă și a consumului, dezvoltarea tehnologiilor de comunicație ce a dus la scăderea legăturii între oameni, compresarea timpului și spațiului pentru răspunde imperativelor economice [8, p. 509].

Modernizarea poate însemna trecerea de la comunitatea rurală, căreia îi este specifică economia de subzistență și prelucrarea pământului cu metode primare, la comunitatea de tip urban, cu un sistem economic al economiei de piață. Specificul modernității este o industrie mecanizată și automatizată, prin renunțarea treptată la munca manuală, știrbirea instituțiilor religioase, monarhice sau aristocratice. Totodată, forța de muncă devine specializată și apare diviziunea muncii. Ca și efecte pozitive ale modernizării avem descreșterea mortalității, creșterea speranței de viață, îmbunătățirea condițiilor de viață [9, p. 40]. Dacă modernitatea este caracterizată de stabilitatea, fenomenul modernizării cu aspectele lui este incompatibil, iar la o simplă analiză a statelor în dezvoltare putem observa că dezordinea este caracteristică [10, p. 395].

În contextul consolidării sistemului național de securitate, Parlamentul Republicii Moldova a adoptat la 15 iulie 2011 Strategia Securităţii Naţionale. Acest document este fundamentat pe Concepția securității naționale și porneşte de la interesele naţionale, răspunde la ameninţările şi la riscurile cu impact asupra securităţii naţionale, stabileşte obiectivele sistemului de securitate naţională, identifică mijloacele şi căile de asigurare a securităţii naţionale [11, p. 81]. Strategia este totodată un act politico-juridic pe termen mediu ce permite adaptarea la evoluţiile interne şi externe a politicii în domeniul securităţii naţionale, identificarea segmentelor specifice ale sistemului de securitate națională care necesită reformare, elabo-

rarea unui plan realist de implementare a reformelor [12]. Strategia are drept scop fundamental asigurarea intereselor naționale vitale. Acestea presupun asigurarea şi în apărarea independenţei, suveranităţii şi integrităţii teritoriale, a frontierelor inalienabile ale statului, a siguranţei cetăţenilor, în respectarea şi în protejarea drepturilor şi a libertăţilor omului, în consolidarea democraţiei [13, p. 73].

Fiind elaborată în baza teoretico-metodologică a Şcolii de la Copenhaga, Strategia include practic toate componentele securității. În document se stipulează că Strategia ia în considerare abordarea multidimensională a securității naționale, caracterul complex şi interdependent al acesteia determinat de realitățile din sfera politică, militară, al ordinii publice din țară, precum și de situați din domeniul economic, social, ecologic, energetic etc. [14, p. 36]. Strategia stabileşte criteriile cărora trebuie să li se conformeze sistemul de securitate naţională, acestea fiind: respectarea principiilor statului de drept şi a normelor de protecţie a drepturilor omului, consolidarea instituţiilor şi a principiilor democratice în ţară, creşterea economică, asigurarea unui control civil asupra forţelor armate şi a structurilor de forţă, implementarea principiului de demilitarizare a instituţiilor în stat care nu au atribuţii de apărare, promovarea bunelor relaţii cu statele vecine, protejarea cuvenită a informaţiilor clasificate. Strategia cuprinde totodată acţiuni necesare în alte sectoare de importanţă majoră pentru securitatea naţională, precum sănătate, ecologie, educaţie, luptă împotriva corupţiei [12].

Deși nu face o ierarhizare și o descriere clară a amenințărilor, vulnerabilităților și riscurilor, documentul enumeră problemele ce necesită o rezolvare iminentă poate sugera o anumită ierarhie a celor mai importante ameninţări şi vulnerabilităţi la adresa securităţii naţionale. Astfel, în calitate de ameninţări actuale la adresa securităţii naţionale a Republicii Moldova au fost identificate: sărăcia, subdezvoltarea economică şi dependenţa energetică, conflictul transnistrean, tensiunile din zonă şi prezenţa militară străină, coerciţia externă, factorul criminogen, corupţia, problema demografică şi acutizarea fenomenului migraţiei, sănătatea populaţiei, calamităţile naturale, poluarea mediului, accidentele tehnogene, insecuritatea informaţională, instabilitatea sistemului financiar-bancar [12].

Concluzii

Înconjurată de numeroase ameninţări la adresa securităţii sale, societatea umană, în plină criză pluridimensională, se arată organic preocupată pentru realizarea eficientă a unei supravieţuiri durabile a omenirii într-un context noosferic, obiectiv pentru care se impune imperativ adaptarea problematicii securităţii globale la necesităţile şi provocările stringente ale societăţii contemporane şi subordonarea preocupărilor pentru asigurarea securităţii pe mapamond, cu scopul suprem – supravieţuirea calitativă a omului diverselor crize fără de precedent în istoria umanităţii. În acest context biosferocentrismul vine să propună în ecuaţia edificării noosferice noi soluţii viabile şi să contribuie la stabilizarea vectorului dezvoltaţional în sfera optimizării atitudinii morale faţă de vietate, de biosferă, incluzând şi condiţiile, mediul optim pentru existenţa vieţii pe Terra. Totodată, şi sistemul politic naţional şi internaţional, în faza depăşirii crizelor, în corelaţie cu provocările şi ameninţările la adresa securităţii globale, capătă noi valenţe şi funcţii, în condiţiile când organismele internaţionale sprijinite de structurile naţionale de stat sunt nevoite să se confrunte cu intensificarea dinamicii evoluţiei aliniare a echilibrului mondial, în calea atingerii stadiului durabil şi noosferic în dezvoltarea sociumului.

Bibliografie

1. SPRINCEAN, S. *Cultura securitară ca fundament al bunăstării societății*. În: Revista Studiul artelor şi cul-

turologie: istorie, teorie, practică [Chișinău]. Nr. 2 (35), 2019, p. 148-153. (0,6 c.a.) ISSN 2345-1408 / ISSNe 2345-1831. Categoria C.

2. SPRINCEAN, S. *Securitatea umană și bioetica.* Monografie. Chișinău: F.E.P. ”Tipografia Centrală”. 2017, 304 p. (23,0 c.a.) ISBN 978-9975-53-589-2.

3. SPRINCEAN, S. *Imperativele securitare ale societății contemporane*. În: Perspectivele și problemele integrării în spațiul european al cercetării și educației / Prospects and problems of research and education integration into the European area. Conferință științifică internațională, ediția a VI-a, 6 iunie 2019. Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul. Volumul VI. Partea 1, 2019, p. 29-33. (0,65 c.a.). ISSN 2587-3563. E-ISSN 2587-3571.

4. FRUNZETI, T. *Globalizarea securităţii*. Bucureşti: Editura Militară. 2006. p. 364. ISBN: (10)973-32-0719-5.

5. *Global Environmental Politics. Concepts, Theories and Case studies.* / edited by Gabriela Kutting and Kyle Herman. London, New York: Routledge Press, 2018. p. 282. ISBN 9781138895355.

6. BALABAN, C.-Gh. *Modificări în arhitectura globală de securitate*. În: Impact Strategic, nr. 1, Bucureşti: Editura Universităţii Naţionale de Apărare. 2005, p. 17-23. ISSN: 1582-6511

7. AFANAS, N. *Asigurarea securității naționale în contextul globalizării.* În: Anuar științific. Inst. de Relații Internaționale din Moldova, nr. 6, 2008, p. 39-43. ISSN: 1857-1840.

8. LEANCĂ, V. *Dezvoltarea societății în contextul securitǎți globale.* În: Political Science, International Relationsand Security Studies. International Conference Proceedings. The VIIIth Edition. [Sibiu], 23-25 May 2014, p. 508-512. ISSN 2343-7774.

9. TÎRDEA, T.N. *Probleme globale ale contemporaneităţii, dezvoltarea durabilă şi conştiinţa noosferică: aspecte sociometodologice.* / Starea actuală şi tendinţele evoluării politicii ecologice în Republica Moldova În: Materialele Conferinţei ştiinţifico-practice. 4 iunie 1999. Chişinău, 1999, p. 38-41.

10. BOSTAN, L., LEANCĂ, V. *Strategia de supravieţuire în contextul securităţii globale şi dezvoltării durabile* În: Anale Ştiinţifice ale Universităţii de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu”. Vol. 2. Ed. VI. Chişinău: Medicina, 2005, p. 394-397. ISSN 1857-1719, ISBN 978-9975-118-04-0. Categoria C.

11. SPRINCEAN, S. *Perspective conceptuale, metodologice și bioetice de fortificare a securității umane în Republica Moldova.* În: Cross Border Journal for International Studies / Universitatea „Dunărea de Jos” Galați. Vol. 2, nr. 4, 2017, p. 81-94. (1,0 c.a.) ISSN 2537-3676.

12. *Strategia Securităţii Naţionale a Republicii Moldova*. Nr. 153 din 15.07.2011. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 14.10.2011, nr. 170-174 (3966-3971).

13. VARZARI, V. *Securitatea naţională a Republicii Moldova în contextul opţiunii de integrare europeană.* Teză de doctor. Chișinău, 2012, p. 172.

14. SPRINCEAN, S. *The Role of Human Security in Identifying New Perspectives of Development of the Education in the Field National Security*. În: Revista „Current and Future Perspectives on Teaching and Learning”. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba-Iulia. Nr. 1 (1), 2019, p. 36-43. (0,75 c.a.). ISSN 2668-6643, ISSN-L 2668-6643 Print / ISSN 2668-6651, ISSN-L 2668-6643 On-line.

15. SPRINCEAN, S. *Noi riscuri și amenințări la adresa siguranței persoanei în epoca intensificării biopericolelor globale*. În: Ştiinţa în nordul Republicii Moldova: probleme, realizări, perspective. Conferința științifică națională cu participare internațională. Ediția a 4-a, 26-27 iunie 2020 / colegiul redacţional: Valeriu Capcelea (coordonator) [et al.]. Bălţi: Tipogr. „Indigou Color”, 2020, p. 372-378. (0,65 c.a.). ISBN 978-9975-3382-6-4.

CZU 351.86:327
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).06

MODERNIZATION OF THE MOLDOVA'S SECURITY SYSTEM IN THE FRAMEWORK OF THE EASTERN PARTNERSHIP: ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS

Natalia STERCUL
Ph.D. in Political Science, Associate Professor, State University of Moldova, Chisinau, Republic of Moldova
e-mail: *naliast@gmail.com*
https://orcid.org/0000-0001-8807-6429

The article analyses the national security system as an integral part of the state, which is exposed to modernization processes. The security sector reform paradigm is based on the principles of democratic control, transparency and good governance. The process of modernization of the Moldova's security system aims to create secure environment, prevent security risks tha treats and rule of law. The last decade the Republic of Moldova in the framework of the Eastern Partnership has been working to achieve progress in security sector reform – a review of security legislation and national defense; institutional reform; consultations with EU on Common Security Defense Policy; cooperation with Europol, the European Center for Monitoring Drugs, the Permanent Structured Cooperation (PESCO); elaboration measures in the context of reintegration process to putthe Transnistrian region in the legal field of the Republic of Moldova. The geopolitical factor has strong influence to the modernization process and reforms in the Republic of Moldova. The contradictions of geopolitical interests create additional difficulties and hinder the security sector reform.

Keywords: *modernization of the security system, security sector reform, defense, conflict resolution, geopolitical contradictions.*

MODERNIZAREA SISTEMULUI DE SECURITATE AL MOLDOVEI ÎN CADRUL PARTENERIATULUI ESTIC: REALIZĂRI ȘI PROBLEME

Prezentul articol analizează sistemul de securitate națională ca parte integrantă a statului, supus proceselor de modernizare. Paradigma reformei sectorului de securitate se bazează pe principiile supravegherii democratice, transparenței și bunei guvernări. Procesul de modernizare a sistemului de securitate al Republicii Moldova vizează crearea unui mediu de securitate, prevenirea riscurilor și amenințărilor de securitate și respectarea principiilor statului de drept. În ultimul deceniu, Republica Moldova, în cadrul Parteneriatului Estic, a lucrat pentru a realiza progrese în reforma sectorului de securitate - revizuirea legislației în domeniul securității și apărării naționale; reforma instituțională; consultări cu UE cu privire la o politică comună de securitate și apărare; cooperarea cu Europol, Centrul European de Control al Narcoticelor, Cooperarea Structurată Permanentă (PESCO); elaborarea de măsuri în contextul reintegrării regiunii transnistrene în domeniul juridic al Republicii Moldova. Factorul geopolitic are o puternică influență asupra procesului de modernizare și reformă din Republica Moldova. Interese geopolitice conflictuale creează dificultăți suplimentare și împiedică reforma sectorului de securitate.

Cuvinte-cheie: *modernizarea sistemului de securitate, reforma sectorului de securitate, apărare, soluționarea conflictelor, contradicții geopolitice.*

MODERNISATION DU SYSTÈME DE SÉCURITÉ DE MOLDOVA DANS LE CADRE DU PARTENARIAT ORIENTAL: RÉALISATIONS ET PROBLÈMES

Cet article analyse le système de sécurité nationale en tant que partie intégrante de l'État, en cours de modernisation. Le paradigme de la réforme du secteur de la sécurité repose sur les principes du contrôle démocratique, de la transparence et de la bonne gouvernance. Le processus de modernisation du système de sécurité de la République de Moldova vise à créer un environnement de sécurité, à prévenir les risques et les menaces pour la sécurité et à respecter les principes de l'état de droit. Au cours de la dernière décennie, la République de Moldova, dans le cadre du Partenariat oriental, des travaux visant à progresser dans la réforme du secteur de la sécurité - un examen de la législation dans le domaine de la sécurité nationale et de la défense; réforme institutionnelle; les consultations avec l'UE sur une politique commune de coopération en matière de sécurité et de défense avec Europol, l'agence européenne de Contrôle des stupéfiants, la Coopération structurée Permanente (PESCO); le développement de mesures dans le contexte de la réintégration et du retour dans la région de transnistrie, dans le domaine juridique de la République de Moldova. Le facteur géopolitique a une forte influence sur le processus de modernisation et de réforme en République de Moldova. Des intérêts géopolitiques contradictoires créent des difficultés supplémentaires et entravent la réforme du secteur de la sécurité.

Mots-clés: *modernisation du système de sécurité, réforme du secteur de la sécurité, défense, résolution des conflits, contradictions géopolitiques.*

МОДЕРНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ МОЛДОВЫ В РАМКАХ ВОСТОЧНОГО ПАРТНЕРСТВА: ДОСТИЖЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ

В данной статье анализируется система национальной безопасности как неотъемлемая часть государства, подверженная процессам модернизации. Парадигма реформы сектора безопасности основана на принципах демократического контроля, транспарентности и рационального управления. Процесс модернизации системы безопасности Молдовы направлен на создание среды безопасности, предотвращение рисков и угроз, а также соблюдение принципов верховенства права. В последнее десятилетие Республика Молдова в рамках Восточного партнерства работает над достижением прогресса в реформе сектора безопасности – пересмотром законодательства в области безопасности и национальной обороны; проведением институциональной реформы; консультациями с ЕС по общей политике в области безопасности и обороны; сотрудничеством с Европолом, Европейским центром по контролю за оборотом наркотических средств, Постоянным структурированным сотрудничеством (PESCO); выработкой мер в контексте реинтеграции Приднестровского региона в правовое поле Республики Молдова. Геополитический фактор оказывает сильное влияние на процесс модернизации и реформ в Республике Молдова. Противоречия геополитических интересов создают дополнительные трудности и препятствуют реформе сектора безопасности.

Ключевые слова: *модернизация системы безопасности, реформа сектора безопасности, оборона, урегулирование конфликтов, геополитические противоречия.*

Introduction

For the last ten years the Eastern Partnership (EaP) countries have been working together to build a common area of democracy, prosperity and stability. The EU's interest is clearly formulated: stable, secure and prosperity neighbors. Over the last decade the context of regional security was changed. New threats and challenges require new approaches to the general framework of the foreign policy of the EaP states. The main problem is a question about conflicts resolution. Frozen and armed conflicts continue to prevent development and create instability in the EaP countries.

European Union supports the territorial integrity, independence and sovereignty of all its partners. In contemporary conditions is important to renew ef-

forts, to promote the peaceful settlement of unresolved conflicts and reinforce EaP cooperation in the field of security. In this context is important to mention the radically polar foreign policy courses for different partner states. On the one hand there is the EU and on the other hand – countries with a completely different degree of interests towards EU. There is also such player as Russia, which has an impact on each of the EaP countries, but also to varying degrees. EaP countries are too different from each other, including their relations with Russia. Each of these six countries (Armenia Azerbaijan, Belarus, Georgia, Ukraine and Republic of Moldova) has its own «Russian question». In spite of the fact that EU doesn't take measures against any third countries and Russia in particular, the EaP project in Russia's perception is as a geopolitical competition between Russia and EU, invasion of the Russia sphere of influence. As a result EU faces competition from an alternative Russian integrated model. This fact should be taken into account in elaboration pragmatic measures and multilateral dimension of the EaP future initiatives in conflict prevention and security field in general.

The main ideas of the research

The security issues associated with the settlement of the Transnistrian conflict remain unresolved. The same applies to the question of the withdrawal of the Russian troops, located inTransnistria, and to the disposal of ammunition stored in Colbasna warehouses. The lack of clarity in the selection of the conflict settlement mechanism leads to further difficulties and todivergent opinions of the population of the two banks of the Dniester. Speculations on the topicof federalization increase the internal conflicts. As a result, it is important to concentrate effortson defining a clear stance on the appropriate conflict settlement mechanism.

The problem of this research is to identify the main achievements and difficulties in the context on the modernization of the Moldova's security system in the framework of its participation in the Eastern Partnership program.

The main purpose of the article is to analyze the need of profound reform of the Moldova's security sector and modernization of the security system in the framework of the eastern Partnership, highlighting the key issues that remain unresolved.

Security sector reform is a relatively recent concept in state transformation, development and post-conflict peace-building. Notions of democratizing societies, good governance with transparency and accountability, peaceful transformation of societies have recently made inroads in security thinking. *The overview and analyzes of scientific researches* highlights considerable massif of the papers in this field. Among the authors are D.Hendrickson [6], L.Douglas [7, p.7-25], H.Wulf [14], N.Ball, M.Brzoska [1], P.Jackson [7, p.1803-1822], E.Gordon [3] and others.

Security sector reform addresses security problems and tries to improve the situation through institutional reforms. The emerging security sector reform paradigm instead is based on broad principles such as democratic control and accountability, public participation and transparency, good governance and public expenditure management. Security sector reform initiatives address four broad areas: the political dimension: democratic, civilian oversight of the security sector forces; the economic dimension; the social dimension - the actual guarantee of the security of the citizens; the institutional dimension: the structure of the security sector and the institutional separation of the various forces and institutions [5, p.11-12].

Republic of Moldova has essentially changed over the past decade, having achieved successes. But the available potential has not been exhausted yet. The Security Sector Reform in the Republic of Moldova aims to create a secure environment that is

conductive to development, poverty reduction, good governance and rule of law. The need of profound reform of the security sector is based on the external as well as on the internal factors. The security problem in the Republic of Moldova are described such Moldovan's authors as Gh.Caldare [2, p.99-106], V.Sacovici, Gh.Rusnac [10, p.185-194], I.Manole [8, p.36-41], S.Plop, S.Cebotari [13, p.176-193] and others.

In the process of modernization of the Moldova's security system we can mentioned a review of security legislation and national defense, including the development of policy documents (National Security Strategy, National Defense Strategy, Cyber security Strategy and the revision the law of Intelligence and Security, Law of National Defense, military legislation package).

In Military Strategy and Action plan on its implementation for 2018-2022 is formulated the main aim of national Army – security and National Defense by preventing combating the military aggression or other military threats including hybrid threats for national security [12]. Among the threats and vulnerability of National Security are mentioned the Transnistrianconflict and foreign military presence on the territory of the Republic of Moldova. All these legislative initiatives clearly documented Moldavian intention to integrate into Europe security space through modernizationof the Moldova's security system.

In 2014 Republic of Moldova launched the Moldova – EU consultations on Common Security Defense Policy with the aim to intensify the modernization and reforms in security sector. The Common Security and Defense Policy, which is directing to take a leading role in peace-keeping operations, conflict prevention and in the strengthening of the international security, must be more concentrated on the elaboration if the result-oriented measures in areas of security and defense in EaP partners. It is important to build resilience of the partner countries to security treats, including hybrid threats, which reflect significant change in the nature of the regional and international security. The Moldova's participation in CSDR mission is an important aspect for the development of bilateral political relations with EU. In line with the national Security Strategy, participation to global regional stability and security, including through cooperation and participation in CSDP missions is a priority for the Republic of Moldova.

Republic of Moldova improved its cooperation with the Europol, the European Center for Monitoring Drugs, the Permanent Structured Cooperation and other European security structures. Better ability to combat organized crime among partner-states strengthens their domestic security and their institutional ability. Republic of Moldova participation in the EU crisis management operations strengthens cooperation with the EU in political and security dimension. The EU has also suggested the EaP countries to hold joint training for military units take part in the EU missions and armed units that would make them better prepared for preventing conflicts and resolving crises.

Participation of the Republic of Moldova in Permanent Structured Cooperation (PESCO) in area of security and defense policy was established in 2017 [9]. It is important to develop capacity for responding to possible natural failures and military crisis. According general criteria, the EaP countries can participate in PESCO on the base on availability commitment. The Republic of Moldova is interested in cooperation with EU for development and consolidation defense capabilities. This can be done through the adaptation of the strategic frame on the governmental level, where will be mentioned that our country is interested to increase the number of staff involved in EU missions. From the EU part is important to provide assistance in the process of de-

velopment defense instruments and mechanisms and to intensify dialog with EAP countries in this field. It will be in line with NATO projects and programmes aimed to reform National Armed forces the EaP countries.

In this context is important to emphasize that at the NATO Summit in Wales in 2014 NATO's leader offered to strengthen support, advice and assistance to Moldova through the new Defense and Related Security Capacity Building Initiative. NATO assists Moldova by providing support for the training of public information, specialists within the country's armed forces. Building capabilities and interoperability NATO provides:

- support for Moldova's defense reform and modernization efforts through the Partnership for Peace Planning and Review process and since 2015, with the assistance under the defense related Security Capacity Building Initiative;
- advice on how to build, develop and reform educational institutions to help Moldova to build a professional military education system with university degrees and specialized courses offered by Moldova's Military Academy and its Training Center;
- cooperation under the Science for Peace and security Programme focuses on defense against chemical, biological, radiological and nuclear agents, as well as activities on cyber defense, counter-terrorism and border security.

In 2016, during the NATO Warsaw Summit, the final declaration was adopted, which included special tasks about the need to provide assistance to the Republic of Moldova in its process of strengthening the defense capabilities. In 2017 on the level of defense Ministers of NATO was adopted decision to strengthen the NATO presence in the Black Sea Region. NATO plans to expand trainings, joint operations and raise the coordination level of the forces in the region.

At the same time, NATO has no direct role in the conflict resolution process in the region of Transnistria. However, the NATO support developments in the region and fully expects Russia to respect its international obligations, including respecting the territorial integrity of neighborhood countries and their right to choose their own security agreements.

The bilateral cooperation between the Republic of Moldova and NATO are based on the support of the Alliance in Moldovan security reform processes, upgrading its defense capabilities, and inoffering technical and advisory assistance in the framework of the Defense and Related SecurityCapacity Building Initiative. The Defense Education Enhancement Programme NATO also played a significant role in reforming the military education institutions. In addition, Moldova ispart of the Interoperability Platform.

The EU and its eastern partners have set key targets to be achieved by next year – «20 Deliverables for 2020» [15], which include:

- Cross-cutting deliverables

The EaP citizent's positive perception of the EU is increasing. According to the dates of the Baromentr of Public Opinion of the Republic of Moldova – 67% of respondents consider that relations between the Republic of Moldova and EU are good. 56,5%of respondents think that they are sufficiently informed about EU.

- Stronger governance

The effort in the area of strengthening institutions and good governance is a top priority for the EU in the EaP countries, where challenges remain. In particular, more efforts need to be done in the rule of law, implementing key judicial reforms and the fight against corruption. It is important to strengthen the security cooperation, effort to prevent organized crime, support conflict resolution and protect against new threats and cyber security.

- Stronger economy

Economically Moldova has become more dependent on the EU market then was a decade ago,

with The Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) was opening new trade opportunities. The major risks factors of economic origin are generated by the unilateral dependency of local electric and energy systems as well as gas distribution networks on foreign monopolies in the field. This dependence constitutes the internal vulnerability of the state. Gradual integration of the Republic of Moldova's energy system in South-East European Energy community will increase integration in Pan-European energy system.

The geopolitical factor has strong influence to the modernization processes and reforms transformations in the Republic of Moldova. The Russian influence and contradictions of geopolitical interests between East and West make the internal situation extremely difficult. Struggle between pro-Russian and pro-European interest will be continue. Main problems in this field are law level of democracy, high level of corruption in strategic spheres of government and law level of political culture.

In Europe there is a very concrete understanding that fighting disinformation and taking stronger action against the spread of fake news they need to invest in media journalism, in media pluralism and media literacy. The representatives of the European Parliament enounced the increase of disinformation. According to Eurobarometer survey 37% of Europeans, who took part in it, stated that they read or sea fake news almost every day. The bright examples are recent election campaigns in US, France, Germany, Spain and other states. Fake news and propaganda are the real threats to the European liberal-democratic society. In order to counter interferences in the electoral campaigns for the May 2019 in European Parliament elections the European Commission is strengthening its battle against the circulation of fake news. Several million euros were allocated to this struggle and main attention and efforts were focused on internet platforms.

The EU announced it would devote more money and resources to its East Stratcom Task Force, which works to combat fake news [11]. The Task Force develops communication products and campaigns focused on better explaining EU policies in the EaP countries. The main aim is to strengthen the media environment in the eastern Neighborhood and in the EU member-states including support of media freedom and strengthening independent media. It is the obvious necessity to support the independent media in region and the EaP countries capacity to respond to disinformation activities. Moldovan authorities are willing to limit Russian propaganda only sporadically according their personal political interests.

The EU should pay more attention to security challenges not only by "soft power" mechanisms, but also expand their reach and role in the settlement of the Russia-sponsored conflicts in the EaP states. The security challenges that affect the entire region demand more vision and direct engagement from the EU in terms of strengthening the cooperation across the security and defense sectors.

Conclusions

As a result, from 2014 to 2020, the Republic of Moldova received comprehensive support in the security area from the Euro-Atlantic partners and in the framework of the Eastern Partnership, who have repeatedly voiced the importance of cooperation in ensuring stability, security and prosperity of the Republic of Moldova. In summary, among main priorities of the Republic of Moldova in the security field arestructures and strengthened security dialog with EU; strengthening resilience-initiating pilot projects to increase the resilience of Republic of Moldova combating hybrid and cyber threats and external risks; strategic communication need to be improved; capasity building of relevant institutions in the field of security.

The Republic of Moldova suffers from a number of political, economic and social problems thataffect

the functioning and well-being of the state and the civil population. The situation requires that foreign donors need to meet with the Moldovan recipients tolook closely at what needs to be done in the long-term perspective. EaP has positive influence on the Republic of Moldova.

For the new post 2020 package of deliverables are important to elaborate complementary and alternative models of engagement with EaP countries on the base of the principles of differentiation taking into account the level of engagement in EaP and foreign policy vectors of their development; interaction, integration and interdependence between EaP and EU, including response to the changing landscape in the Eastern Neighborhood and elaboration of the multilateral dimension of the EaP initiative.

Bibliography

1. BALL, N., BRZOSKA, M., KINGMA, K., WULF, H. Voice and Accountability in the Security Sector. - Bonn International Center for Conversion (BICC). Paper 21. 2002.

2. CALDARE, G. Aspects of ensuring the national security of Republic of Moldova in the context of the worsening situation geopolitics in the region In: Public Administration. Academy of science. 2015. №3, p.99-106.

3. GORDON, E. Security sector reform, local ownership and community engagement In: International Journal of Security & Development, 2014. №3 (1). p.1-18.

4. DOUGLAS, L. A unified theory of civil-military relations. Armed Forces and Society. 1999. Vol.26, No.1, p.7-25.

5. WULF, H. Security Sector Reform. Bonn International Center for Conversion (BICC). 2000. June, pp.6-13.

6. HENDRICKSON, D. Key issues in security sector reform. Working Papers 1. The Conflict, Security & Development Group. 1999. – 44 p.

7. JACKSON, P. Security sector reform and state building In: Third World Quarterly. 2011. Vol.32. №10, p.1803-1822.

8. MANOLE, I. Political security as one of the main conditions for human security in Moldova In: Human security and security sector reform in Eastern Europe. - Ukraine: FES and EESRI. Org. 2017, p.36-41.

9. Permanent structured cooperation on defence: from words to action // https://eeas.europa.eu/delegations/moldova/36450/permanent-structured-cooperation-defence-words-action_bg

10. SACOVICI, V., RUSNAC, Gh. Economic security of the Republic of Moldova: challenges, threats, sources of threats; obstacles to innovational development In: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiza politica) 2016. №3 (LXXIV), p.185-194.

11. Questions and Answers about the East StratCom Task Force, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/-questions-and-answers-about-the-east-stratcom-task-force_en

12. The Parliament Approves the National Defense Strategy for 2018-2021, https://www.army.md/?lng=3&action=show&cat=122&obj=5130

13. The Republic of Moldova's security in the context of the eventual project "Novorossia" In: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiza politica) 2018. №2 (LXXXI). p.176-193.

14. WULF, H. Security sector reform in developing and transitional countries // https://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Dialogue_Chapters/dialogue2_wulf.pdf

15. 20 DELIVERABLES FOR 2020 Monitoring – State of Play in February 2020 // https://www.euneighbours.eu/en/east/stay-informed/publications/20-deliverables-2020-monitoring-state-play-february-2020

CZU 351.86(478):32
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).07

APPROACHING THE NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA FROM THE PERSPECTIVE OF FOREIGN AND DEFENSE POLICY

Ludmila OLEINIC
Doctor of Political Science, Associate Professor, The American University of Moldova, Chisinau, Republic of Moldova
email: *astmiler@mail.ru*
https://orcid.org/0000-0002-5884-9563

The European Union is a stabilizing factor, important for the national security system that is why the Republic of Moldova is working to advance the European integration process. Accession to the European Union will strengthen the country's security, with the Republic of Moldova becoming a beneficiary and a source of stability and security. In this regard a special place in the security context is also Moldova's participation in global, regional and subregional efforts to promote international stability and security through cooperation within the UN, the OSCE, as well as NATO. The defense is a fundamental and distinct area of national security, which is in a relationship of interdependence with the processes of state development. Since the proclamation of independence, the Republic of Moldova has undergone a comprehensive process of strengthening the institutional capacities of the national defense system, a process that continues so far. Generalizing, this scientific research is intended to identify, strengthen and combine the efforts of institutions with their powers in the implementation of security and defense policies, as well as to effectively coordinate their actions.
Keywords: *national security, security policy, national defense system, defense policy, military security, military policy, international security environment.*

ABORDAREA SECURITĂȚII NAȚIONALE A REPUBLICII MOLDOVA DIN PERSPECTIVA POLITICII EXTERNE ȘI DE APĂRARE

Având în vedere că Uniunea Europeană este un factor stabilizator, important pentru sistemul național de securitate, Republica Moldova depune eforturi pentru a avansa procesul de integrare europeană. Aderarea la Uniunea Europeană va consolida securitatea țării, Republica Moldova devenind beneficiar și sursă de stabilitate și securitate. În această ordine de idei, un loc special în contextul securității este și participarea Moldovei la eforturile globale, regionale și subregionale de promovare a stabilității și securității internaționale prin cooperare în cadrul ONU, OSCE, precum și NATO. Apărarea este o zonă fundamentală și distinctă a securității naționale, care se află într-o relație de interdependență cu procesele de dezvoltare a statului. De la proclamarea independenței, Republica Moldova a trecut printr-un amplu proces de consolidare a capacităților instituționale ale sistemului național de apărare, proces care continuă și astăzi. Generalizând, această cercetare științifică are ca scop identificarea, consolidarea și combinarea eforturilor instituțiilor cu competențele lor în punerea în aplicare a politicilor de securitate și apărare, precum și coordonarea eficientă a acțiunilor acestora.
Cuvinte-cheie: *securitate națională, politica de securitate, sistemul național de apărare, politica de apărare, securitate militară, politica militară, mediu de securitate internațional.*

APPROCHE DE SÉCURITÉ NATIONALE DE LA RÉPUBLIQUE DE MOLDOVA DU POINT DE VUE DE LA POLITIQUE ÉTRANGÈRE ET DE DÉFENSE

Considérant que l'Union Européenne est un important facteur de stabilisation du système de sécurité nationale, la République de Moldova s'efforce de faire avancer le processus d'intégration européenne. L'adhésion à l'Union Européenne renforcera la sécurité du pays, la République de Moldova devenant un bénéficiaire et une source de stabilité et de sécurité. Dans ce contexte, la participation de Moldava aux efforts mondiaux, régionaux et sous-régionaux visant à promouvoir la stabilité et la sécurité internationales grâce à la coopération au sein de l'ONU, de l'OSCE et de l'OTAN occupe une place particulière dans le contexte de la sécurité. La défense est un domaine fondamental et distinct de la sécurité nationale, qui est en relation interdépendante avec les processus de développement de l'État. Depuis la proclamation de l'indépendance, la République de Moldova a entrepris un vaste processus de renforcement des capacités institutionnelles du système de défense nationale, processus qui se poursuit aujourd'hui. Généralisant, cette recherche scientifique vise à identifier, renforcer et combiner les efforts des institutions avec leurs compétences dans la mise en њuvre des politiques de sécurité et de défense, ainsi que la coordination efficace de leurs actions.

***Mots-clés:** sécurité nationale, politique de sécurité, système de défense nationale, politique de défense, sécurité militaire, politique militaire, environnement de sécurité international.*

АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ВНЕШНЕЙ И ОБОРОННОЙ ПОЛИТИКИ

Учитывая, что Европейский Союз является стабилизирующим и важным фактором для системы национальной безопасности, Республика Молдова работает над продвижением процесса европейской интеграции. Вступление в Европейский Союз укрепит безопасность страны, а Республика Молдова станет бенефициаром и источником стабильности и безопасности. В этой связи, особое место в контексте безопасности Молдовы занимает также участие нашей страны в реализации глобальных, региональных и субрегиональных усилий по содействию международной стабильности и безопасности на основе сотрудничества в рамках ООН, ОБСЕ и НАТО. Оборона является фундаментальной и отдельной областью национальной безопасности, которая находится во взаимосвязи с процессами государственного развития. С момента провозглашения независимости Республика Молдова прошла обширный процесс укрепления институционального потенциала национальной оборонной системы, процесс который продолжается и в настоящее время. В целом, данное научное исследование направлено на выявление и укрепление усилий учреждений, в рамках их компетенций, в осуществлении политики в области безопасности и обороны, а также эффективную координацию этих действий.

***Ключевые слова:** национальная безопасность, политика безопасности, система национальной обороны, оборонная политика, военная безопасность, военная политика, среда международной безопасности.*

Introduction

The Republic of Moldova foreign policy is an integral part of the national security policy, being directed towards ensuring, externally, satisfactory conditions for the state of national security and an environment conducive to promoting national interests abroad. In this regard, the main foreign policy benchmarks of Moldova related to the state of national security and the effective promotion of its national interests are related to: the integration of the country into the European Union; promoting mutually beneficial relations and building strategic partnerships with the EU, Romania, Ukraine, the United States of America and the Russian Federa-

tion; intensifying international cooperation to take over practices used in EU countries to build a functioning national security sector.

Externally, the activities of the Republic of Moldova are oriented towards establishing and strengthening international relations and cooperation formulas that exclude the risk of involvement in conflicts that threaten national interests and which, in the event of such conflicts, allow them to be overcome through joint efforts with external strategic partners and by appealing to the mechanisms of international law. Thus, in order to strengthen national security, specific foreign policy actions based on compliance with the international treaties to which the Republic of Moldova is part, the objectives and principles of the UN Charter are carried out. A special place in the security context is Moldova's participation in global, regional and subregional efforts to promote international stability and security through cooperation within the UN, the OSCE, as well as NATO, other relevant international organizations, to participate in EU Common Security and Defence Policy (CSDP) missions.

It is worth to be mentioned that the defense has a dynamic, complex and multidimensional character, directly dependent on the political, administrative, economic and cultural realities, processes and phenomena of the state. In the context of this interdependence, as well as the variety of threats to national security and defense, an interinstitutional approach is applied in the development of the defense system of the Republic of Moldova.

The national security and the process of integration into European Union

The national security of the Republic of Moldova cannot be conceived outside the context of European security. Taking into account the fact that the European Union is a stabilizing factor, important for the national security system, the Republic of Moldova is working to advance the European integration process. Prospective accession to the European Union will strengthen the country's security, with the Republic of Moldova becoming a beneficiary and a source of stability and security. Negotiating a cooperation framework that unequivocally reflects the prospect of accession remains a strategic objective for the Republic of Moldova.

Particular attention in integration efforts is paid to intensifying cooperation with the EU along the lines of the Common Foreign and Security Policy (CFSP) and the CSDP, aimed at strengthening national and regional security. The Republic of Moldova cooperates with the EU in the areas of conflict prevention and resolution, crisis management, non-proliferation of weapons of mass destruction.

Participation in international efforts aimed at managing contemporary threats and challenges. In this regard the Republic of Moldova actively uses the framework of cooperation with the European Union, the framework for multilateral cooperation, provided by the UN, the Council of Europe, the OSCE, NATO, the Central European Initiative, the South-Eastern European Cooperation Process, other international organizations and initiatives, as well as programmes and initiatives aimed at preventing and regulating regional and internal conflicts, to address and solve global and regional security issues with an impact on national security, to combat international terrorism, to counter cross-border crimes, to prevent environmental degradation and contagious diseases, to proliferate weapons of mass destruction, to eliminate poverty and promote development. Taking into account the persistence of conflicts that threaten regional security and affect the territorial integrity and independence of sovereign states, the Republic of Moldova supports the creation and efficiency, within the relevant international organizations, in particular the UN, the EU and the OSCE on mediation, crisis and conflict prevention mechanisms, as well as

mechanisms to monitor the fulfillment of the commitments made by member states [1, p.7].

Participation in international operations under the aegis of the UN, the EU and the OSCE is part of the Moldova's contribution to international security efforts. The development of the capacities necessary to participate in international humanitarian, pacification and rescue-unlock operations, as well as the increase in the extent of this participation, are an integral part of the development and reform plans of the Armed Forces and the structures of the national security sector.

As a responsible member of the international community, taking into account the illegal production and trafficking of weapons from areas outside the control of the government affected by internal conflicts, the Republic of Moldova supports efforts aimed at increasing confidence measures, strengthening and expanding international arms control regimes, preventing the proliferation of weapons of mass destruction and certain categories of conventional weapons. The Republic of Moldova actively participates in efforts aimed at revitalizing the regime of control over conventional weapons in Europe and the fundamental principles on which this regime of control is based, first of all the recognized international principle of the need for the freely expressed agreement of the host state for the stationing of foreign military forces on its territory. The implementation of previous commitments in this context creates the necessary conditions for the establishment of a new regime of control over conventional weapons in Europe. Cooperation within the Commonwealth of Independent States (CIS) in security-related field is conditional on the commitments made at the time of joining this organization, according to which the Republic of Moldova does not participate in addressing political-military issues. Thus, priority is given to the economic, commercial dimension with an impact on the economic and energy security of the Republic of Moldova, as well as to bilateral cooperation with CIS member countries.

Cooperation with the North Atlantic Treaty Organization (NATO)

Relations with NATO are in the limits of the Partnership for Peace (PfP), the Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC) and are carried out in practice according to the Individual Partnership Action Plan (IPAP) Republic of Moldova-NATO. The development of these relations is a contribution of our country to strengthening European security and stability, which in turn has a favorable impact on national security. This ensured the Republic of Moldova's transition from consumer to source of regional security and stability, and its continued participation in PfP and EAPC enables it to use and implement international experience in reforming the security and defense sector.

The cooperation of the Republic of Moldova with NATO falls within the limits of the Euro-Atlantic Partnership Council and the Partnership for Peace, which does not prejudice the country's constitutional status of permanent neutrality and does not exceed constitutional framework. Through the process of individualization and deepening cooperation with NATO, reached with the launching in 2006 of the Individual Partnership Action Plan, the Republic of Moldova aims to confirm the European action vector that it has undertaken, to obtain the necessary tools and practices for building a functioning national security sector capable of dealing with new threats and risks, as well as conventional ones, which the state continues to face and, by implication, move from the category of consumer to that of a security generator in the region.

The implementation of IPAP is a matter of reforming the national security sector in line with European security standards and practices. The main objectives of IPAP are to:

- Reform the political-legal basis of the national security sector and subsequently adjust the normative acts to the reformed political-legal base;

- The establishment of national planning and strategic analysis capacities in the field of national security and defense, the attribution of functional character to these capacities;

- Qualitative implementation of the recommendations of the Strategic Defense Analysis;

- initiating the process of establishing modern budgetary planning mechanisms in the field of national security and defense;

- The establishment of mechanisms for genuine democratic control over the national security sector.

Achieving these objectives and the measures determines the need to obtain qualified personnel in the structures of the national security sector in the following areas:

- Strategic planning and analysis in the field of security and defense, security policy-making;

- Budgetary planning in the national security sector;

- Elaboration of the force structure, deployment of the components of the national security sector and deployment of peace missions;

- Personnel management in the national security sector;

- Purchases for the national security sector;

- Information services;

- Military justice.

Also the Republic of Moldova capitalizes on cooperation with NATO in order to develop national capacities for preparing, preventing and managing exceptional situations, as well as their consequences. In this regard, the relevant authorities are stepping up the exchange of experience and consultations with NATO with a view to taking over and implementing best practices in this area.

Cooperation with NATO in the scientific field aims at developing the scientific and technical potential of the Republic of Moldova, applying appropriate standards with an impact on security, as well as improving the state's ability to respond to the threats of modern society [2, p.16.].

Bilateral cooperation in the field of security

The Republic of Moldova promotes relations with all countries of the world, in accordance with the principles of the UN Charter, in order to ensure support in achieving national priorities, including those related to state security. Taking into account the essential role in ensuring the global and regional security that states hold with major political-military, economic and informational resources, relations of cooperation in the field of security will be developed as a matter of priority and further with the member states of the European Union, USA, Russian Federation and with neighboring states both bilaterally and multilaterally offered by the framework of international organizations.

The Republic of Moldova promote strategic partnerships and special partnerships with Romania and Ukraine with a view to European integration and strengthening national and, therefore, regional security. Continue efforts to strengthen the priority legal framework with both states. A priority of cooperation with neighboring states remains ensuring regional security, including economic, energy and environmental dimensions.

Close relations with the member states of the European Union require the maintenance of an active, constructive and bottom-up dialogue, the exchange of experience, the implementation of joint projects, the implementation of European security standards and practices.

Multidimensional cooperation with the United States of America involves further intensification of the political dialogue held at all levels, consultations on security issues, as well as attracting assistance from the USA to carry out projects in the various

spheres of development of the Republic of Moldova. An important place in the cooperation between the two countries is the political support given to the Republic of Moldova in settlement of the Transnistrian conflict, the assistance provided in the process of democratic reforms, as well as in the modernization of the national security sector.

The development of bilateral cooperation with the Russian Federation continues in accordance with the provisions of the Basic Political Treaty, which corresponds to the interests of both states. The Republic of Moldova will develop the constructive potential of bilateral relations in the political, economic, social and energy sphere on the principles of sovereign equality, mutual respect and mutually beneficial cooperation. Close cooperation with the Russian Federation is being developed both bilaterally and within the framework of the established mechanisms of negotiations in the “5+2” format in order to find a comprehensive and viable solution regarding the Transnistrian conflict in conditions of respect for the sovereignty and territorial integrity of the Republic of Moldova.

Promotion of state defense policy

It is worth to be said that defense is a fundamental and distinct area of national security, which is in a relationship of interdependence with the processes of state development on dimensions: political, social, economic, technological, military, diplomatic, informational and institutional. At the same time, defense is a necessary condition for ensuring economic prosperity and the development of society as a whole. The field of defense is a concrete expression of the concept and strategic practice adopted by the Republic of Moldova in order to protect sovereignty, independence, unity, territorial integrity and constitutional democracy in the face of identified risks, threats and challenges or aggression.

Since the proclamation of independence, the Republic of Moldova has undergone a comprehensive process of strengthening the institutional capacities of the national defense system, a process that continues to this day. The evolution of events at regional and international level has led to a rapprochement with European principles and values thanks to the adoption of the foreign policy of integration in the European Union, the intensification and deepening of relations with the North Atlantic Treaty Organization, the status of neutrality stipulated in the Constitution of the Republic of Moldova being respected [3, p.9.]. During these years, the development process of the national defense system has been affected by a number of internal and external factors, economic, political, military, informational, social and geopolitical factors. Therefore, the consolidation, development and modernization of this system become a pressing necessity and, at the same time, a strategic imperative of national importance, which requires considerable efforts for conceptual-normative and practical adjustments.

The field of defense has a dynamic, complex and multidimensional character, directly dependent on the political, administrative, economic and cultural realities, processes and phenomena of the state. In the context of this interdependence, as well as the variety of threats to national security and defense, an interinstitutional approach is required in the development of the defense system, which involves the correlation of at least two aspects: firstly, it is necessary for state institutions to have more responsibilities related to the field of defense in specific sectors of activity and, secondly, to fulfill these responsibilities, implicitly the objectives of defense policy, uniform and integrated coordination of these institutions is necessary.

The defense policy of the Republic of Moldova represents a set of visions, conceptions, activities and relations that reflect the complex nature of the defense and that define the capacity of the state to ensure continuous modernization in order to develop

its possibilities to use military means defensively. Defense policy includes external and internal, military and non-military aspects of the national security system and is based on the fundamental principle of ensuring democratic control over the armed forces by promoting transparency and accountability of the national defense system to society.

Because the current risk of armed aggression against the Republic of Moldova is low, the state's defense policy is directed towards the development of sufficient military capabilities to ensure the execution of the following missions:

- Deterrence and, where appropriate, rejection of armed aggression, by conducting defense operations (combat actions);
- Ensuring the control and management of airspace;
- Providing support to civil authorities in the management of exceptional situations;
- Participation in peacekeeping missions, including international ones, and humanitarian missions [4, p. 10].

Starting from the need to adjust the structure of the armed forces to the rigors and tasks deriving from the mentioned missions, it is necessary to amend its current composition. In this context, the National Army is the only element of the armed forces of the Republic of Moldova. In this regard, the Border Guard Service and the Carabineer troops, still being components of the national security sector, are definitely part of the justice and home affairs system. The carabineer's troops took the functions of maintaining and restoring public order from the police bodies, following the path of complete professionalization and gradual transition on contract service.

Taking into account the largely unpredictable and urgent nature of the natural disasters, as well as the frequent recent experiences in this chapter, it is considered necessary to modify the current legal framework in the way that it allows the expeditionary connection of the armed forces to the recovery of exceptional situations in the country. Also there is a need to regulate the actions of the armed forces of the Republic of Moldova in the event of a terrorist attack aimed to destabilizing its state of security.

The institutional framework of the national security sector

The institutional framework underlying the system makes up the national security sector of the Republic of Moldova. This sector includes state institutions with a mandate of force for the implementation of the tasks of protection of citizens and the state (operational level), and civil state institutions that exercise the functions of governance, planning, control and supervision of the national security system (administrative level).

In accordance with the legislation in force, in the field of the national security policy formation and assurance participates state security authorities (Parliament, President of the Republic of Moldova, Government and Supreme Security Council), state security and defense bodies (Ministry of Defense, Ministry of Internal Affairs, Intelligence and Security Service, State Protection and Guard Service, Border Guard Service and Customs Service), other public authorities.

Supreme Security Council is a mechanism for cooperation and coordination of the activity of the national security sector. The Supreme Security Council is an advisory body that analyzes the state of the national security sector and presents to the President of the Republic of Moldova, other authorities recommendations in decision-making related to national security. The Supreme Security Council uses the capabilities and expertise of the interdepartmental committees created for the management of processes in the field of national security, such as the National Commission for the implementation of the Individu-

al Partnership Action Plan, the state Commission for carrying out strategic defense analysis.

The armed forces are intended to ensure military security and have the following missions: defending the independence, territorial integrity and sovereignty of the Republic of Moldova, participating in international peacekeeping operations, providing support to civilian authorities in crisis situations. The armed forces are prepared on the basis of modern combat doctrines, for a wide range of missions, in accordance with modern ways of carrying out military actions.

In this vein, the following specific tasks are laid down in the medium term:

- The modernization of the National Army with a view to creating a power structure capable of ensuring military security, as well as the efficient use of allocated resources, the maintenance of the mixed military service system, with the subsequent increase of the share of military service by contract;

- The fulfillment of the corresponding peacekeeping missions in the Security Zone, until the current format of the joint peacekeeping forces is changed;

- The continuous development of national capacities to participate in international peacekeeping operations and the extension of the level of participation to an independent unit;

- Surveillance and control of the country's airspace;

- Revision of the national mobilization system, necessary to ensure military security.

The Intelligence and Security Service (ISS) is a specialized state body, which has the direct competence to ensure the state security of the Republic of Moldova. In this context, the activity of the ISS is subordinated to the need to ensure, first of all, a functional and multidimensional security, to end information-subversive attempts abroad, to prevent the unconstitutional activity of groups and formations both in the country and outside it, to combat organized crime and corruption which undermines the security of the state, terrorism, to ensure the economic stability of the country and to protect the national defense potential.

The purpose of ISS's activity is to ensure internal and external security, the defense of the constitutional order, the national economic system and defense capacity, the fight against terrorism and other threats to state security with preventive and special non-military means.

In order to achieve this goal and achieve the general objective of state policy in the field of national security, ISS obtains, verifies, evaluates, preserves and capitalizes on the information necessary to know, prevent and counteract any actions that constitute or could constitute threats to the sovereignty, independence, security, constitutional order and territorial integrity of the Republic of Moldova, as well as data on developments and events outside the country that are taken into account in the formulation of foreign policy, defense and economic policy of the Republic of Moldova. ISS prevents and counteracts subversive aspirations directed against the Republic of Moldova, actions of violent undermining of democratic institutions of the state, other actions that pose threats to the security of the state; take measures to prevent and combat terrorist offences, financing and material assurance of terrorist acts and other extremist activities; edifies and ensures the secure functioning of government communications systems, the protection and prevention of the disclosure of information that constitutes state secrecy; ensure the creation, operation and development of cryptographic and technical information protection systems; take counterinformative insurance measures under the law.

The Border Guard Service is a central administrative authority that exercises its powers and promotes state policy in the field of state border surveillance and control in order to combat the specific acts of cross-border crime, including illegal migration,

to ensure the interests of the Republic of Moldova at the state border, under the law [5, p.15-17]. The Border Guard Service promotes state policy in other areas provided for by the legislation in force.

Thus, the following medium-term priorities are established:

- Elaboration and implementation of the National strategy on integrated management of the state border;
- Harmonization of legislation to the European Union acquis;
- Optimizing the work of the Border Guard Service with a view to transformation with the allocation of full capacities to combat crimes at the state border, including in the context of the launching the Association Agreement negotiations with the European Union in the "State border management" section and in the light of visa liberalization;
- The demilitarization and gradual professionalization of the Border Guard Service;
- Development of state border infrastructure and equipment;
- Development of the Integrated Information System of the Border Guard Service, advanced technologies, in particular in the context of participation in the European Initiative on the Development of Border Surveillance (EUROSUR).

International security environment

The events of recent decades demonstrate that the international security environment is, by its nature, dynamic and complex one, characterized by volatility and unpredictability. The global distribution of power is changing both within the international community and between states and non-state actors. Moldova is pursuing a continuous transformation of the international security environment, with political, economic, military, informational, social, ethnic and cultural implications, in which armed conflicts are taking place in different regions of the world.

In recent years, on international scale, several events have been recorded that have affected and continue to affect, directly or indirectly, the security environment, progressively damaging it and generating divisions between different actors. As a result, security on the European continent is becoming more complex [6, p. 8.]. For more or less explicit reasons, some states choose to take actions on their own, which are contrary to the principles of international law. The annexation of Crimea, the armed conflict in the eastern regions of Ukraine, the war in Syria, the conflicts in the Middle East, the rise of terrorist groups, as well as the massive crisis of migrants from the Middle East, Africa, Central and South Asia, all have a direct impact on both national and regional security.

Through its geographical positioning, the Republic of Moldova is an integral part of the security architecture of the Black Sea basin – an area of interest for a number of strong regional and international actors. Security in the mentioned area is influenced by the existence of the axis of frozen conflicts (regions of Transdniestria, South Ossetia, Abkhazia and Mountain Karabah), as well as current conflicts (Ukraine). In view of the aspirations for integration into the European cultural, economic and social space, the Republic of Moldova has to strengthen, develop and modernize the national security and defense system, taking into account developments in the security environment [7, p. 3.].

The international security environment is characterized by the evolution of a whole range of risks and threats, in which the military aspect also persists. As a result, conflicts, tensions, outbreaks of instability and crisis are occurring in the world that affects, directly or indirectly, regional security, including the Republic of Moldova. Despite its declared status of permanent neutrality, the Republic of Moldova is dealing with the ever-changing risks and associated threats.

In the context of the above, the security and defense system of the Republic of Moldova is in a process of transformation, which derives from the need to adapt, on the one hand, to the evolution of the security environment, and, on the other hand, to the need to ensure a balance, as effectively as possible, between the security and defense needs of the state and available resources.

In order to achieve the proposed objectives, the following factors shall be taken into account:

1) *The preservation of the neutrality status of the Republic of Moldova does not exclude, but determines the necessity of its own military defense forces, which today, mainly, are the Armed Forces of the Republic of Moldova*. Furthermore, the preservation of the country's neutrality status does not prevent the Republic of Moldova, as a full state in the international community, from participating with other states and international organizations in ensuring peace and security in the world. At the same time, this status does not constitute an impediment to the study and assimilation of the military experience of other international organizations, states or armies, and cooperation for the development of the military capabilities of the state;

2) *The security environment of the Republic of Moldova continues to be unstable, taking into account the presence of associated risks and threats of a military nature.* This requires the need to adapt rapidly the forces of the national security and defense system to the complexity of challenges of any kind, which may affect the sovereignty, independence and territorial integrity of the Republic of Moldova;

3) *The process of transformation of the Armed Forces is supported by the authorities and society of the Republic of Moldova*. The defense field of the Republic of Moldova was one of the underfunded public interest sectors, with other areas and sectors of the state being compensated. The evolution of the security environment, however, leads to the awareness that the areas of social and economic development of society are strongly intertwined with that of national security and defense, conditioning each other. Ensuring the conditions that a better life cannot be done at the expense of national security and defense, just as the effort to ensure security and defense must not consume the resources necessary for the proper development of society [8, p.12.]. In this respect, taking into account the economic situation of the country, the level of funding the field of national defense is gradually increasing, without jeopardising the financing of other important areas of society's development. The level of acceptability of the need for increased military expenditure increases to the extent that actions carried out at the state policy level on the development of a sufficient culture of national security and defense within Moldovan society are implemented.

Conclusions

The national security of the Republic of Moldova cannot be conceived outside the context of European security. The participation in international efforts aimed at managing contemporary threats and challenges imply that the Republic of Moldova actively uses the framework of cooperation with the European Union, the framework for multilateral cooperation, provided by the UN, the Council of Europe, the OSCE, NATO, the Central European Initiative, South-Eastern European Cooperation Process.

The Republic of Moldova takes the necessary actions to better institutionalize the policy formulation process, in order to develop a robust, efficient and sustainable national security system and policy. Achieving this goal requires the development of an appropriate legal framework, the delimitation of roles and responsibilities between state structures, the existence of a mechanism of coordination and strategic planning, as well as the full information and active involvement of society in the security and defense policy development process.

Generalizing, the defense policy is a concrete expression of the concept and strategic practice adopted by the Republic of Moldova in order to protect sovereignty, independence, unity, territorial integrity and constitutional democracy in the face of identified risks, threats and challenges. At the same time, defense is a necessary condition for ensuring economic prosperity and the development of society as a whole. In this regard an important role plays the institutional framework that includes state institutions with a mandate of force for the implementation of the tasks of protection of citizens and the state. Civil state institutions exercising the functions of governance, planning, control and supervision of the national security system

In view of the changes of the international security environment, the Republic of Moldova has initiated with the support of external partners, a complex process of adjusting the security and defense policy to international norms from the perspective of designing the strategic planning framework in the field.

Bibliography

1. Parliament Decision No. 153/2011 of 15.07.2011 for the approval of the National Security Strategy of the Republic of Moldova. P.7.
2. https://www.presedinte.md/app/webroot/proiecte/SSN16.pdf . P. 16.
3. Parliament Decision No. 134/2018 of 19.07.2018 for the approval of the National Defense Strategy and the Action Plan on the implementation of the National Defense Strategy for 2018–2022. P.9.
4. https://www.army.md/img/userfiles/doconline/sna.pdf . P.10.
5. http://www.procuratura.md/file/Proiect%20strategia%20sec%20nat.pdf . P.15-14.
6. https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/intr18_109.pdf . P.8.
7. https://www.consilium.europa.eu/ro/policies/defence-security/ . P. 3.
8. Government Decision No.961/2018 of 03.10.2018 on the approval of the Military Strategy and action plan for its implementation for the years 2018-2022. P.12.

CZU 338.43(478)
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).08

АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС МОЛДОВЫ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
(последняя четверть XX в. по настоящее время)

Василий САКОВИЧ
Доктор хабилитат политических наук, профессор, Академия публичного управления,
Кишинев, Республика Молдова
e-mail: *113vs@mail.ru*
https://orcid.org/0000-0002-9130-5285

В статье рассматривается состояние продовольственной безопасности Республики Молдова и обеспечение населения страны продовольствием с последней четверти XX в. по настоящее время. На основе анализа различных сведений за указанный период, автор показал, что к концу XX в. из-за разрушения основного производственного потенциала АПК, Молдова утратила свою продовольственную независимость. С одной стороны, это является результатом значительного снижения объемов отечественного производства продовольствия. С другой стороны, данная тенденция объясняется резким возрастанием импорта традиционно производимых в стране видов продовольственных продуктов. В заключение делается вывод о том, что обеспечение продовольственной безопасности Молдовы возможно на собственной производственной основе, что обусловлено значительными природными ресурсами, достаточными для производства всех основных видов продовольственной продукции в необходимом количестве и должного качества. В связи с тем, что в современных условиях сельскохозяйственное производство и продовольственные рынки, не будучи ни саморегулируемыми, ни самодостаточными, не могут успешно функционировать без государственного регулирования и поддержки, правительство должно взять на себя ответственность за выработку и реализацию конкретной государственной программы в области национальной безопасности в продовольственной сфере по обеспечению населения собственным продовольствием.

Ключевые слова: *агропромышленный комплекс, Молдова, продовольственная безопасность, реформирование, физическая доступность, стратегия развития.*

COMPLEXUL AGROINDUSTRIAL DIN MOLDOVA ÎN CONTEXTUL ASIGURĂRII SECURITĂȚII ALIMENTARE
(ultimul sfert al secolului XX până în prezent)

Articolul examinează starea securității alimentare din Republica Moldova și aprovizionarea cu alimente a populației din ultimul sfert al secolului XX până în prezent. Pe baza analizei diverselor informații din perioada specificată, autorul a constatat că până la sfârșitul secolului XX datorită distrugerii principalului potențial de producție al complexului agroindustrial, Moldova și-a pierdut independența alimentară. Pe de o parte, acesta este rezultatul unei scăderi semnificative a volumului de producție internă de alimente. Pe de altă parte, această tendință se explică printr-o creștere accentuată a importurilor de alimente produse în mod tradițional în țară. În concluzie, se menționează că asigurarea securității alimentare în Moldova este posibilă pe baza propriei producții, care se datorează resurselor naturale semnificative suficiente pentru producerea tuturor tipurilor principale de produse alimentare în cantitatea necesară și de calitate adec-

vată. Datorită faptului că, în condițiile moderne, producția agricolă și piețele alimentare, nefiind nici autoreglabile, nici autosuficiente, nu pot funcționa cu succes fără reglementări și sprijin din partea statului, guvernul ar trebui să își asume responsabilitatea pentru dezvoltarea și implementarea unui program de stat specific în domeniul securității naționale în sectorul alimentar, pentru a asigura populației propriile alimente.

Cuvinte-cheie: *complex agroindustrial, Moldova, securitate alimentară, reformare, accesibilitate fizică, strategie de dezvoltare.*

AGROINDUSTRIAL COMPLEX OF MOLDOVA IN THE CONTEXT OF ENSURING FOOD SECURITY
(last quarter of XX century to the present)

The article examines the state of food security in the Republic of Moldova and the provision of the country's population with food since the last quarter of the XX century. Until now. Based on the analysis of various information for the specified period, the author showed that by the end of the XX century. due to the destruction of the main production potential of the agro-industrial complex, Moldova lost its food independence. On the one hand, this is the result of a significant decline in domestic food production. On the other hand, this trend is explained by a sharp increase in imports of traditionally produced in the country types of food products. In conclusion, it is concluded that ensuring food security in Moldova is possible on its own production basis, which is due to significant natural resources sufficient for the production of all major types of food products in the required quantity and proper quality. Due to the fact that in modern conditions agricultural production and food markets, being neither self-regulating nor self-sufficient, cannot successfully function without state regulation and support The government should take responsibility for the development and implementation of a specific state program in the field of national security in the food sector to provide the population with its own food.

Keywords: *agro-industrial complex, Moldova, food security, reform, physical accessibility, development strategy.*

LE COMPLEXE AGROINDUSTRIEL DE MOLDOVA DANS LE CONTEXTE DE LA SÉCURITÉ ALIMENTAIRE
(dernier quart du XX siècle à nos jours)

L'article examine l'état de la sécurité alimentaire en République de Moldova et l'approvisionnement de la population du pays en nourriture depuis le dernier quart du XXe siècle. Jusqu'à maintenant. Sur la base de l'analyse de diverses informations pour la période spécifiée, l'auteur a montré que d'ici la fin du XXe siècle. en raison de la destruction du principal potentiel de production du complexe agro-industriel, la Moldavie a perdu son indépendance alimentaire. D'une part, cela est le résultat d'une baisse significative de la production alimentaire nationale. D'autre part, cette tendance s'explique par une forte augmentation des importations de types de produits alimentaires traditionnellement produits dans le pays. En conclusion, il est conclu que la sécurité alimentaire en Moldavie est possible sur sa propre base de production, qui est due à des ressources naturelles importantes suffisantes pour la production de tous les principaux types de produits alimentaires dans la quantité et la qualité requises. En raison du fait que, dans les conditions modernes, la production agricole et les marchés alimentaires, n'étant ni autorégulés ni autosuffisants, ne peuvent fonctionner correctement sans réglementation et soutien de l'État Le gouvernement devrait prendre la responsabilité de l'élaboration et de la mise en њuvre d'un programme d'État spécifique dans le domaine de la sécurité nationale dans le secteur alimentaire pour fournir à la population sa propre nourriture.

Mots-clés: *complexe agro-industriel, Moldova, sécurité alimentaire, réforme, accessibilité physique, stratégie de développement.*

Введение

Агропромышленный комплекс Республики Молдовы (АПК) – это производственная система, включающая сельское хозяйство, промышленность по переработке сельскохозяйственного сырья, обслуживающую инфраструктуру, в том числе агросервисное обслуживание, научное обеспечение и подготовку кадров. АПК страны охватывает 58% территории, в сельском хозяйстве РМ в 2019 г. работало 383,4 тыс. человек, или 32,9% от общего числа занятого населения. В сельской местности проживает более 2,025 млн человек, или 57,1% от общей численности граждан страны. Поэтому данную систему следует рассматривать не только как производственную, но и как социально-территориальную сферу.

Сельское хозяйство Молдовы является центральным звеном АПК. Оно производит сырье для перерабатывающей промышленности и во многом определяет экономику агропромышленного комплекса и страны в целом. Республика Молдова обладает значительным высокоплодородным земельным ресурсом. Общая площадь земель в 2019 г. составляла 3384,7 тыс. гектаров, из которых 2496,6 тыс. гектаров, или 73,8%, занимали сельскохозяйственные угодья. По размеру сельскохозяйственных угодий на душу населения Молдова по сравнению со странами мира и Европы занимает довольно хорошее положение: 0,70 га при 0,21 и 0,2 в среднем по ЕС и мировому сообществу [1].

Удельный вес сельского хозяйства в ВВП страны в последние годы составляет выше 12%. В общей структуре экспорта доля сельскохозяйственной продукции – 22–23%. Пищевая промышленность занимает ведущее место в промышленном производстве – более 40% стоимости производимой промышленной продукции.

Таким образом, агропромышленный комплекс Республики Молдовы является ведущим сектором экономики и основной производственной системой страны. Причем стабильность государства во многом зависит от эффективности функционирования сельского хозяйства, развития села, от уровня и качества жизни его жителей.

Но, несмотря на это, национальная продовольственная безопасность Республики Молдова для молдавских ученых – в основном относительно новый и малоисследованный предмет. Ученые Молдовы исследуют отдельные, главным образом, текущие проблемы развития сельского хозяйства страны. В государственном аспекте продовольственная безопасность, традиционно являясь в других странах важнейшей частью национальной и экономической безопасности, в Молдове в государственных документах не получила отражения даже собственного содержания (в широком смысле этого понятия).

Реформирование сельскохозяйственного производства Молдовы и обеспечение продовольственной безопасности

Проведенный в монографии [5] анализ показывает, что реальное положение с питанием населения свидетельствует о невероятной сложности обеспечения его продовольствием и о переходе этого вопроса в настоящее время в разряд глобальной продовольственной проблемы. Трудно надеяться, что человечество в обозримом будущем полностью искоренит голод. Для большинства жителей слаборазвитых стран многие продукты питания являются недостижимой роскошью. Недостаточное и неполноценное питание значительной части населения планеты оказывает огромное влияние на биологические и социальные аспекты воспроизводства всего человечества, на стабильность развития отдельных регионов мира. В этой ситуации недостаточно ответственное отношение правительства Республики Молдова к обеспечению национальной

продовольственной безопасности на протяжении всех лет независимости страны не совсем понятно и необъяснимо с точки зрения ответственности перед своим народом. Данное непонимание связано еще и с тем, что в последние годы все острее ощущается проблема обеспечения населения Молдовы собственными продуктами питания, особенно животноводческой и плодоовощной продукцией.

В этой связи, следует обратить внимание на то, что продовольственная стратегия большинства стран мира направлена на достижение продовольственной безопасности как важнейшего условия сохранения суверенитета и независимости, экономической устойчивости и социальной стабильности. При обеспечении национальной безопасности лидеры государств исходят из понимания, что страна, находящаяся в значительной зависимости от импорта продовольствия, не может являться в полной мере политически и экономически независимой.

В науке, хотя существует множество научных исследований в области путей и методов обеспечения населения продовольствием, понятие проблемы обеспечения национальной безопасности в продовольственной сфере не столь однозначно. И даже несмотря на исследования различных аспектов развития сельского хозяйства, общего понимания категории «продовольственная безопасность» в науке нет. Согласно наиболее распространенному в мире определению, продовольственная безопасность достигается путем обеспечения физической и экономической доступности качественного продовольствия. Как основные элементы системы национальной продовольственной безопасности в этом случае выделяются: продовольственная независимость, физическая доступность продовольствия, экономическая доступность продовольствия и качество продуктов питания.

Основными критериями продовольственной безопасности являются: уровень производства и потребления основных продуктов питания в соотношении с физиологическими нормами; энергетическое содержание пищевого рациона и соотношение в нем белков, жиров и углеводов; уровень физической и экономической доступности продовольствия; степень зависимости продовольственного обеспечения от импортных поставок, уровень достаточных резервов.

Понятие продовольственной безопасности включает в себя как минимум два смысла: первый связан с экономическим процессом обеспечения населения страны продовольствием, а второй – с важностью продовольственного обеспечения для поддержания национальной безопасности в ее внутреннем и внешнем проявлениях.

В монографии [5] проведен глубокий анализ процессов развития агропромышленного комплекса Молдовы с последней четверти XX в. по настоящее время с точки зрения обеспечения продовольственной безопасности. Он осуществлен под новым для молдавской науки и практики углом зрения с учетом новейших теоретико-методологических положений в области обеспечения национальной продовольственной безопасности. Концептуально и методологически исследование поделено на периоды: советский, предреформенный период (80-е гг. по 1990 г. включительно), период реформы агропромышленного комплекса (1991–2001), постреформенный период (2002–2011) и современный период (2012–2019) развития агропромышленного комплекса Республики Молдова и обеспечения национальной продовольственной безопасности страны.

В советский период в Молдове, благодаря научному подходу к развитию сельского хозяйства, его специализации и концентрации, районированию, высокому уровню механизации и электри-

фикации, высокой степени финансовой поддержки наблюдался постоянный рост сельскохозяйственного производства, что позволяло производить продуктов питания выше рациональных норм потребления и, в основном, обеспечивать параметры продовольственной безопасности республики. Важнейшие отрасли сельского хозяйства Молдовы, в первую очередь, животноводство, были встроены в общесоюзную систему сельскохозяйственного производства, его материально-технического обеспечения, а также в централизованную систему поставок продукции в общесоюзный фонд. Животноводческая отрасль в основном функционировала на поставках комбикормов и фуражного зерна из союзного центра (производство комбикормов из зерна собственного производства в республике в лучшие годы не превышало 60% от потребности). Большим недостатком сельскохозяйственного производства Молдовы было то, что животноводство и производство некоторой части растениеводческой продукции было планово убыточным, то есть не могло функционировать без дотаций из союзного центра. Это ставило ее продовольственную безопасность в зависимое положение и уменьшало возможность продовольственного обеспечения населения.

Таким образом, обеспечение продовольственной безопасности, высокие темпы прироста производства растениеводческой и животноводческой продукции Молдовы в советский период были возможны только в рамках функционирования единого народнохозяйственного комплекса Советского Союза.

В период реформы агропромышленного комплекса (1991–2001) созданная в Республике Молдова за годы плановой экономики в советский период развития материально-техническая база сельского хозяйства была разрушена ниже предельно допустимого уровня. Кроме того, выбранная форма земельной реформы, предоставление частной собственности на землю по мелким квотам не только была разрушительной для высокопроизводительных специализированных хозяйств и научно-производственных объединений с высокой степенью научной составляющей, но оказалась губительной для всех звеньев и участников сельскохозяйственного цикла. В конечном итоге реформа агропромышленного комплекса и Национальная программа «Pământ» раздробили сельскохозяйственное производство, уничтожили его основную материально-техническую базу и привели сельское хозяйство к кустарному сельскохозяйственному производству, в котором стало невозможно использовать современную технику и технологии, применять достижения агротехнической науки. Основная часть крестьянских хозяйств из-за нехватки ресурсов вынуждены были перейти на конно-ручную технологию всего технологического процесса выращивания сельскохозяйственных культур, производить малозатратную, но экономически малодоходную продукцию, что в итоге обернулось небольшими доходами, а зачастую убытками.

Оставшись один на один со своими проблемами на мелких земельных участках без механизации, без финансирования, без рынков сбыта, с огромным диспаритетом цен (высокие цены на товары и услуги, используемые в процессе производства сельскохозяйственной продукции и низкие цены на производимую крестьянами продукцию), новые собственники земли крайне нуждались в государственной поддержке. Вместе с тем, государство, несмотря на то, что в такие переломные исторические периоды его роль должна только возрастать, – раздав людям землю, посчитало свои функции исчерпанными и сняло с себя всякую ответственность за развитие сельского хозяйства.

В животноводстве фактически произошел развал крупных специализированных высокоэффективных комплексов по откорму крупного рогатого скота, свиней, птицы. Все это не могло не сказаться на результатах сельскохозяйственного производства. Так, уже в 2001 г. по сравнению с 1991 г. поголовье крупного рогатого скота в хозяйствах всех категорий снизилось в 2,6 раза, в том числе коров – почти в 1,5 раза; свиней – в 4,1 раза; птицы – в 1,7 раза. Среднегодовые надои молока от коровы сократились в 1,6 раза, среднесуточный привес свиней – в 2,3 раза. Произошел резкий спад насыщения продовольственного рынка животноводческой продукцией. Производство мяса в живом весе в 2001 г. по сравнению с 1990 г. сократилось в 3,2 раза, молока – почти в 2,6 раза, яиц – в 1,8 раза.

Проводимая государством финансовая политика привела к стремительному обнищанию населения и обесцениванию оборотных капиталов и других активов предприятий реального сектора экономики. Уровень инфляции уже в 1992 г. составил 2706% по сравнению с 1990 г.

Одним из самых тяжелых последствий реформы стало появление социальной бедности, охватившей около 80% населения, две третьих которого проживали в сельской местности. Граждане страны из-за массовой безработицы, низких заработных плат, покрывающих лишь 20–25% стоимости минимальной потребительской корзины, мизерных пенсий в 70–100 леев, с многомесячными задержками их выплат в 90-е гг. оказались в тяжелом, бедственном положении. Повсеместное нищенство и бедность не позволяли жителям страны приобретать в необходимом количестве жизненно важные продукты питания. В 2002 г. потребление мяса и мясопродуктов было ниже рациональных норм потребления в 2,4 раза, молока и молочных продуктов – в 1,8 раза, яиц – в 1,4 раза, фруктов и ягод – в 2,7 раза, овощей – в 1,5 раза. В результате питание населения составило 1500–1800 ккал в день (к категории голодающих относятся люди, потребляющие 1520 ккал, находящихся на грани голода и постоянного недоедания – 2150 ккал в сутки). Качество продуктов питания практически перестало контролироваться. Недоедание, низкое качество продуктов питания ослабляли организм многих жителей республики и, как следствие, увеличилась заболеваемость, возросла смертность.

Народ, оказавшийся в социальной бездне страданий и бедствий, нищеты и голода, начал массовый исход в другие страны, чтобы просто выжить. Впоследствии западные эксперты, молдавские ученые и практики все последствия реформ списали на «*необдуманность принятых решений*» [7, с. 9].

В *постреформенный период (2002–2011)* государство предприняло попытку минимизировать негативные последствия аграрной реформы и их воздействие на развитие сельскохозяйственного производства. Для этого был разработан ряд целевых программ: Стратегии развития агропродовольственного сектора на 2006–2015 гг., Национальная Стратегия устойчивого развития агропромышленного комплекса на 2008–2015 гг. и др. Данные Стратегии являются документами стратегического координирования на национальном уровне основных политических, экономических и социальных действий по развитию агропромышленного сектора, включающими оценку уровня адаптации отечественного агропродовольственного сектора к условиям и механизмам рыночной экономики, основные направления и механизмы модернизации аграрного сектора.

Основные практические действия по ликвидации таких негативных последствий сельскохозяйственной реформы, как фрагментация сельскохозяйственных земель и развал системы механизации сельскохозяйственного производ-

ства, отсутствие финансовой поддержки сельскохозяйственного производства, были нацелены на консолидацию сельскохозяйственных земель, на создание машинно-технологических станций и создание системы сельхозуслуг, которые предусматривали создание мобильных механизированных отрядов и предприятий по оказанию услуг в области механизации сельского хозяйства.

Государство стало выплачивать дотации на посадку новых садов и виноградников, предоставлять субвенции на установку оросительных систем, компенсировать до 80% стоимости оросительной техники, возмещать затраты на энергоресурсы – электроэнергию и горючее, необходимые для подачи воды.

В результате в постреформенный период в области производства растениеводческой продукции произошло некоторое увеличение валового сбора сельскохозяйственной продукции. Так, в 2011 г. по сравнению с 2002 г. увеличилось производство зерновых (всех категорий) на 9,2%, подсолнечника – на 34,8%, картофеля – на 7,9%, плодов и ягод – на 15,6%. Однако уже в этот период начала складываться структура посевных площадей, мало оправданная с точки зрения обеспечения продовольственной безопасности страны и обеспечения населения собственным продовольствием – стали резко, более чем в два раза, увеличиваться площади, занятые посевами подсолнечника и снижаться площади, обеспечивающие кормовую базу животноводства.

В животноводческом комплексе как в период реформ, так и в постреформенный период происходило постоянное снижение поголовья скота и птицы. Так, количество крупного рогатого скота, выращиваемого во всех категориях хозяйств, в 2011 г. по сравнению с 2002 г. уменьшилось практически в 2 раза, птицы – в 4,1 раза и только количество свиней выросло, и то всего лишь, на 6%. А если показатели 2011 г. сравнить с показателями 1991 г., то поголовье крупного рогатого скота сократилось с 1,063 млн голов до 216 тыс. голов, то есть в пять раз; поголовье свиней – с 1,85 млн голов до 478 тыс., – в четыре раза; поголовье овец и коз – с 1,282 млн до 905 тыс., или в полтора раза; поголовье птицы – с 24,625 млн голов до 3,21 млн, или почти в восемь раз.

Все это, безусловно, сказалось на производстве мяса и молока, объемы которых продолжали постоянно снижаться. А в сравнении с требуемыми медицинскими нормами для полноценного питания населения его стало производиться значительно ниже норм питания, особенно по продукции животноводства. Так, мяса и мясных продуктов в 2011 г. производилось в 2,4 раза меньше требуемого, молока и молочных продуктов – в 2,5 раза, яиц – в 1,5 раза, картофеля – в 1,7 раза меньше. медицинских норм полноценного питания.

В 2011 г. почти одна треть сельскохозяйственных предприятий (28%) были убыточными, по итогам года 2012 г. уже более половины их (53,4%) показали убытки в своей деятельности. Все это сказалось на и без того невысоком жизненном уровне населения, возрос уровень бедности, особенно жителей села. В 2011 г. средняя заработная плата работников сельского хозяйства составляла 1831,2 лея, что было почти в два раза меньше средней заработной платы в экономике страны и практически равнялось прожиточному минимуму, который составлял 1503 лея. Фактически 21,9% населения, отнесенные в 2011 г. к категории бедных, в той или иной степени страдали от голода или недоедания.

Таким образом, несмотря на многочисленные программы и стратегии развития агропромышленного комплекса в постреформенный период, Правительству Республики Молдова не удалось создать ясную, четкую, эффективную, комплексную концепцию обеспечения населения качественным продовольствием, повысить доходы

населения до уровня, обеспечивающего питание в соответствии с медицинскими нормами. В целом в постреформенный период национальная продовольственная безопасность Молдовы не была обеспечена ни по одному (кроме хлеба) из основных параметров, даже по минимальным, так называемым рациональным нормам потребления.

В *современный период (2012–2020),* особенно в последние годы, в секторе растениеводства отмечается рост сельхозпроизводства и увеличение урожайности. В 2017 г. урожай пшеницы вырос на 20%, озимого ячменя – на 12%, кукурузы – на 34%, сои – на 27%, подсолнечника – на 11%. В 2018 г. урожайность практически сохранилась на уровне 2017 г. Однако рост урожайности и валового сбора основных сельскохозяйственных культур специалисты связывают с благоприятными климатическими условиями, а не с плодородием почв, которое постоянно снижается, примерно на 0,5% в год (внесение органических удобрений, основного источника гумуса, практически прекратилось). Уже в 2019 г. по основным зерновым культурам произошло снижение урожайности.

Не способствует стабильности развития сельскохозяйственного производства и отход от научно обоснованной системы ведения сельского хозяйства, разработанной ранее в Молдове и оправдавшей себя на практике (специализация, концентрация, районирование). В сельском хозяйстве практически стала отсутствовать продукция с высокой добавленной стоимостью, утрачена научная составляющая. Молдова все больше стала специализироваться на продукции с минимальной интеллектуальной компонентой, практически не производит семена, посадочный материал, племенной скот и птицу. С каждым годом страна все более и более «подсаживается на импортную иглу» этой продукции, окончательно добивая национальную аграрную науку и национального производителя высокотехнологичной и высокоинтеллектуальной сельскохозяйственной продукции.

Основой развития агропромышленного комплекса стало «спекулятивное сельское хозяйство». Структура посевных площадей формируется хаотично, носит нерегулируемый характер как с точки зрения обеспечения продовольственной безопасности, так и с позиции агрономических требований. Доминирующее положение стали занимать культуры, которые имеют мало отношения к продовольственному обеспечению населения и продовольственной безопасности. Так, почти 25% посевных площадей стали занимать земли под выращивание подсолнечника, что привело к грубому нарушению агрономических норм севооборота, значительному снижению плодородия земель.

Таким образом, учитывая все эти факторы, а также то, что практически отсутствует система орошения (орошается только около 10% от всех обрабатываемых земель), необходимая политика по нейтрализации последствий изменения климата, падению плодородия почв, сложившаяся ситуация в растениеводстве не сможет являться фактором стабильного роста урожайности сельскохозяйственных культур в будущем.

Более чем в 2 раза уменьшились площади, отведенные под сенокосы, резко – на 14,2 тыс. га – сократились посевные площади под посев кормовых культур. Все это сказалось на кормовой базе животноводства. Количество крупного рогатого скота, свиней и птицы постоянно уменьшается. Крайне неблагополучное положение сложилось в скотоводстве. Происходит неуклонное снижение поголовья КРС – с 1112 тыс. голов в 1990 г. до 167 тыс. голов в 2018 г., то есть поголовье крупного рогатого скота уменьшилось в 6,7 раза, свиней – в 5 раз, птицы – в 6,5 раза. В 2019 г. в республике было зарегистрировано наименьшее

количество коров за последние 30 лет. И это сокращение продолжается. В современный период по данным Национального бюро статистики, поголовье крупного рогатого скота в 2018 г. по сравнению с 2011 г. (постреформенным периодом) сократилось на 18,1% и составило 167 тыс. голов, в том числе поголовье коров уменьшилось на 21,5% – до 113 тыс. голов. в 2019 г. по сравнению с 2018 г. их поголовье снизилось на 14% – до 84,5 тыс. голов.

Не способствует эффективности ведения животноводства и то, что оно переместилось из высокоспециализированных комплексов на малоэффективные крестьянские подворья. В 2018 г. на их долю приходилось 94,8% от общего производства молока, 62,8% – от общего объема выращивания скота и птицы (в живом весе). По официальным данным, в 2018 г. в стране насчитывалось 120 ферм. Из них лишь 18 были крупными (относительно), там содержатся около восьмисот голов [8] (в 1990 г. только средних и крупных молочно-товарных ферм было свыше одной тысячи). Причем наибольшее сокращение коров (на 16%) происходит на личных подворьях крестьян, составляющих основу молдавского животноводства. Поэтому неудивительно, что объемы производства молока в последние годы постоянно падают. Если в 2016 г. во всех хозяйствах, в том числе индивидуальных, было произведено более 504 тыс. тонн молока, то годом позже –почти на 20 тыс. тонн меньше, а в 2018 г. объемы снизились еще более чем на 70 тыс. тонн [8]. В 2019 г. произошло снижение производства молока к уровню 2018 г еще на 10,9%. В 2020 г. снижение производства молока продолжилось.

В результате в Молдове животноводческой продукции производится значительно ниже норм потребления: мяса в 2018 г. было произведено в 2,4 раза ниже норм питания, молока и молочных продуктов – в 3,4 раза, яиц – в 1,5 раза, картофеля – в 3,5 раза, овощей – в 1,6 раза меньше. А мяса и мясной продукции, молока и молочных продуктов, яиц, овощей, картофеля производится даже ниже норм, установленных в Молдове для минимальной потребительской корзины. Эти продукты питания во всех больших объемах стали завозиться в страну по импорту. Данное положение крайне опасно для обеспечения населения страны продовольствием в кризисных ситуациях, которое остро проявилось в современных условиях пандемии коронавируса, самоизоляции государств и возможности срыва внешних поставок продовольствия.

Так, например, уже в апреле 2020 г. коллегия Евразийской экономической комиссии (ЕЭК) в свете пандемии приняла решение запретить вывоз из Евразийского экономического союза (ЕАЭС: Россия, Белоруссия, Армения, Казахстан и Киргизия) ряда продуктов. Среди них: «репчатый лук, чеснок, репа, рожь, рис, гречиха, просо, крупа, мука грубого помола и гранулы из зерна злаков, обрушенное гречневое зерно, готовые пищевые продукты из гречки, дробленые и недробленые соевые бобы, и семена подсолнечника» [9]. Румыния в апреле 2020 г. на весь период чрезвычайного положения также приостановила экспорт ряда продовольствия и сельхозпродуктов, включая все виды зерновых [4]. Не исключен запрет вывоза продуктов питания и из других государств или их региональных объединений.

Таким образом, следует констатировать, что по всем основным продуктам питания (мясо и мясные продукты, молоко и молочные продукты, яйца, картофель, овощи) *физическая доступность* продовольственной безопасности Республики Молдова в современный период, несмотря на некоторые позитивные перемены в растениеводстве, не обеспечена.

По международной классификации, уровень 2150 ккал характеризует условия постоянного

недоедания. Нормальным же уровнем для человека согласно медицинским нормам питания является 3500 ккал, оптимальным – 2700 ккал. По данным Национального бюро статистики Республики Молдова, в 2018 г. уровень питания человека в среднем составлял 2518,3 ккал/сутки (2064,99 – по данным Национального института экономических исследований Республики Молдова). При этом население страны стало тратить на питание почти половину доходов – 43,8% (при оптимальных затратах – 15%). По данным Всемирного банка, 40% населения Молдовы живет, как минимум, на пороге относительной бедности. И только небольшая часть населения страны (в 2019 г. только 5% населения получало заработную плату свыше 10 тыс. леев) может питаться по нормам, что и создает видимость относительно оптимального уровня питания в 2518,3 ккал/сутки. А если учесть, что по данным Национального института экономических исследований Республики Молдова калорийность питания составляет всего лишь 2064,99 ккал в сутки, то можем констатировать, что большинство граждан Республики Молдова недополучают достаточное количество ккал и микронутриентов в свой рацион, что приводит к снижению работоспособности, нарушению медицинских показателей здоровья населения, недоеданию многих и даже к голоду большого количества малоимущих и т. д.

Об этом со всей очевидностью говорит анализ молдавских ученых, который показывает, что сельское хозяйство Молдовы, имевшее определенные достижения к 1990 г. даже в сравнении с мировым уровнем развития сельскохозяйственного производства, в результате реформ значительно деградировало: [4]

– в 1990 г. сельское хозяйство Молдовы производило продукции на 1,4 млрд долл. США (0,12% мировой доли) – 90-е место в мире. На душу населения производилось на 315.3 долл. США – 66-е место в мире;

– в 1999 г. стало производиться сельскохозяйственной продукции всего лишь на 0, 29 млрд долл. США (0,026% мировой доли) – 140-е место в мире (68,9 долл. США на душу населения – 188-е место в мире);

– в 2016 г. сельскохозяйственное производство несколько увеличилось и достигло объема равного 0,83 млрд долл. США (0,026% мировой доли) – 135-е место в мире (204,5 долл. США на душу населения – 154-е место в мире).

По итогам 2018 г. объем сельскохозяйственного производства Молдовы составил всего лишь 67,6% от уровня дореформенного 1989 г.

В 2019 – 2020 гг. снижение объемов сельскохозяйственной продукции продолжилось. Так, индекс объема производства аграрной продукции в хозяйствах всех категорий в 2019 г. составил 98,1% по сравнению с 2018 г. Уменьшение валовой продукции было обусловлено снижением продукции животноводства на 6,0%, а растениеводство – на 0,3%. Наибольшие потери понесла молочная отрасль, молока в целом было произведено на 10,9% меньше, чем в 2018 г., производство мяса сократилось на 5,3%, свеклы – на 17%, пшеницы – на 18 тыс. тонн.

По классификации ФАО с точки зрения продовольственной безопасности Молдова стала относиться к группе стран высокого уровня риска. К концу XX в. Молдова оказалась в числе тех государств, которые утратили свою продовольственную независимость. Такая экономическая и политическая ситуация характеризуется, с одной стороны, значительным снижением объемов отечественного производства продовольствия, а с другой, – резким возрастанием импорта традиционно производимых в стране видов продовольственных продуктов и разрушением основного производственного потенциала АПК. Причины

низкой экономической результативности работы сельскохозяйственного комплекса Молдовы можно разделить на четыре группы:

1. Причины, вызванные непродуманной и неэффективной государственной политикой по реформированию сельского хозяйства, которая практически разрушила материально-техническую базу агропромышленного комплекса, сформированную предыдущими поколениями, и создало неэффективную систему организации сельскохозяйственного производства.

2. Причины, обусловленные неэффективным функционированием самих хозяйств.

3. Причины, связанные с несовершенством правового, экономического и организационного механизма государственного регулирования и управления агропромышленным комплексом.

4. Причины, сопряженные с неудовлетворительной внешнеэкономической деятельностью государства.

К первой группе следует отнести все проблемы, вызванные аграрной реформой. Мелко фрагментированная структура фермерских хозяйств, сохраняющаяся до настоящего времени, представляет собой значительное ограничение для повышения эффективности сельского хозяйства (выращивается в основном малозатратная, но экономически низкоэффективная продукция), что не позволяет повысить конкурентоспособность агропромышленного комплекса Молдовы на внешних и внутреннем рынках.

Несмотря на реформирование земельных отношений (и то проведенного в ущерб эффективности сельскохозяйственного производства), до настоящего времени остались нерешенными проблемы формирования инвестиционной политики и структурной перестройки управления агропромышленным комплексом, государственного регулирования экономических отношений в сельскохозяйственном производстве, социального развития села, стимулирования полноценной реализации потенциала сельского хозяйства.

Весьма показательна неэффективность усилий государства в рамках приватизации земли и создания частного аграрного сектора. Ориентация на мелкий фермерский сектор оказалась неоправданной. Мировой опыт свидетельствует, что с развитием методов и форм землепользования в условиях современной конкурентной среды мелкое фермерство часто становится убыточным и в итоге неперспективным. Например, в США в начале XXI в. удельный вес крупнейших хозяйств в выпуске сельскохозяйственной продукции достиг 80%.

В настоящее время существующие земельные отношения и состояние АПК не соответствуют ставившимся в начале проведения аграрной реформы задачам по кардинальному улучшению организации использования земельных ресурсов и повышению эффективности сельскохозяйственного производства.

Ко второй группе относятся:

– систематические, грубые отклонения от требований агрономических и технологических регламентов возделывания сельскохозяйственных культур и содержания скота;

– системные нарушения научно обоснованной структуры посевных площадей. Нельзя назвать нормальным в контексте обеспечения продовольственной безопасности, когда более 25% лучших молдавских земель отданы одной фирме для выращивания подсолнечника, который очень небольшое отношение имеет к обеспечению национальной продовольственной безопасности, не говоря уже о грубом нарушении агрономических требований к использованию земель для возделывания указанной культуры;

– неудовлетворительная работа по развитию кормовой базы и сбалансированного кормления

животных, несоблюдение зоотехнических требований;

– недостаточный уровень механизации сельскохозяйственного производства.

В третью группу входят:

– отсутствие системы обеспечения продовольственной безопасности;

– недостаточный уровень государственного регулирования агропромышленного комплекса;

– несовершенная и недостаточная система государственной поддержки сельскохозяйственного производства, устаревшая и во многом коррумпированная система субсидирования сельскохозяйственного производства. Государство очень слабо использует основные рычаги государственного регулирования: ценовую и кредитную политику, налоговую и протекционистскую систему защиты производителей. А объем субсидирования сельскохозяйственных производителей постоянно крайне недостаточен. Как мы уже отмечали, фактически (из-за несвоевременных выплат прошлых лет) он составляет всего лишь 400–600 тыс. леев. Для сравнения следует отметить, что прямые платежи в структуре финансовой помощи составляют в ЕС – 22%, в США – 23%, в Норвегии – 53% [3, с. 83, 84];

– недостаточный уровень протекционизма агропромышленного комплекса. В структуре протекционистских мер мало внимания уделяется формированию и поддержанию рыночных цен, что широко используется в других странах. Так, например, в структуре финансовой помощи сельскому хозяйству поддержание рыночных цен занимает 32% в Новой Зеландии, 80% в ЕС, 90% в Финляндии. Кроме того, существуют и другие методы по защите собственного рынка. Так, например, украинские производители имеют возможность экспортировать яйца в Молдову (чем активно пользуются, в 2019 г. в Молдову было импортировано 24,2 млн яиц). При этом, молдавские производители не могут ввозить яйца в Украину, потому что она применяет защитные меры для своего рынка;

– отрицательное влияние ценовой, кредитной и налоговой государственной политики на эффективность функционирования и развития сельскохозяйственного производства. Приведем только один пример: барьером для птицеводческого бизнеса, который требует государственного регулирования, стала разница в стоимости НДС на зерно (8%) и яйца (20%). По мнению птицеводов, ставка НДС должна быть одинаковой, ведь птицефабрики – тоже сельхозпроизводители. Нерешенность этих и других вопросов развития птицеводства, как считают птицеводы, крайне усложняет ведение бизнеса;

– отсутствие эффективной системы организации осуществления контроля качества сельскохозяйственной продукции на разных этапах производственной и коммерческой цепочки;

К четвертой группе можно отнести:

– высокий уровень политизации внешнеэкономической деятельности;

– фактически Республика Молдова – «санитарный кордон» между Евросоюзом и СНГ [6], а не поле сотрудничества Молдовы с двумя региональными объединениями;

– отсутствие необходимого анализа внешних рынков для поставок молдавской сельскохозяйственной продукции;

– невысокий уровень качества молдавской сельскохозяйственной и продовольственной продукции.

Одной из важнейших причин деградации агропромышленного комплекса Молдовы является то, что в ходе реформ были забыты первоначальные намерения аграрной реформы – обеспечение устойчивого роста производства сельскохозяйственной продукции, повышение экономической эффективности агропромышленного комплекса,

удовлетворение потребностей населения в качественных продуктах питания и улучшение социальных условий жизни населения в сельской местности. В стороне остались и другие вопросы проведения реформы, а именно: структурная перестройка управления и государственного регулирования экономических отношений агропромышленного комплекса, насыщение рынка продовольствием, формирование инвестиционной политики, социального развития села, стимулирование полноценной реализации ресурсов сельского хозяйства.

В РМ на всех этапах независимости государства даже не были предприняты попытки формирования стратегии развития агропромышленного комплекса с позиции обеспечения основных параметров национальной продовольственной безопасности. В настоящее время в официальных документах продовольственная безопасность рассматривается только с одной позиции – качество продуктов питания. Безусловно, это важно, но не менее важным является наличие в стране собственных продуктов питания для нормальной жизнедеятельности людей, а также денег у населения для их приобретения. В Молдове производство и последующая реализация сельскохозяйственной продукции и продовольствия отданы на откуп бессистемной стихии неорганизованного рынка, не проводится мониторинг обеспечения продовольственной безопасности, внешних и внутренних вызовов и угроз, не вырабатываются меры по их преодолению.

Наши исследования показали, что проблема национальной продовольственной безопасности Молдовы носит многоуровневый характер и не имеет простых, одномерных решений. В сфере продовольственной безопасности Республики Молдова лежат узловые проблемы внутренней и внешней политики, экономики, энергетики, финансов, реальные аспекты развития производства сельскохозяйственной и продовольственной продукции, перерабатывающей промышленности. В целом для Молдовы мы можем обозначить две проблемы, угрожающие продовольственной безопасности: отсутствие соответствующих доходов у потребителей и ухудшение воспроизводственных возможностей у производителей. Причем борьба с этими проблемами в стране полностью ложится на плечи собственно потребителей и производителей, без должной поддержки государства.

Реализация стратегии обеспечения продовольственной безопасности предполагает достижение устойчивого развития агропромышленного комплекса, обеспечивающего необходимый уровень производства всех видов продовольственной продукции, гарантирующий продовольственную независимость посредством инновационного развития агропродовольственной сферы и достижения оптимального уровня внешнеэкономической деятельности.

Важнейшими элементами системы продовольственной безопасности, согласно нашему исследованию, являются: [5]

– разработка долгосрочных, среднесрочных, краткосрочных целей и программ развития сельскохозяйственного производства страны для безусловного обеспечения основных параметров продовольственной безопасности; определение сил, ресурсов, сроков последовательных действий; определение инструментов и механизмов достижения цели обеспечения продовольственной безопасности; разработка индикаторов и критических показателей системы продовольственной безопасности;

– сбор, обработка, анализ и оценка уровня развития агропромышленного комплекса страны с точки зрения возможности обеспечения населения основными продуктами питания в соответствии с нормами жизнедеятельности;

– своевременное прогнозирование, выявление и предотвращение внутренних и внешних угроз продовольственной безопасности, минимизация негативных последствий развития продовольственного обеспечения населения;

– нейтрализация внешних угроз продовольственной безопасности Молдовы;

– достижение и поддержание физической и экономической доступности для каждого гражданина страны качественных и безопасных продуктов питания в объемах и ассортименте, необходимых для активного и здорового образа жизни.

Для оценки состояния продовольственной безопасности необходимо разработать и использовать основные критерии, которые определяют параметры физической доступности продовольствия (объем собственного производства сельскохозяйственной продукции и продуктов питания по основным группам продовольствия), удельный вес отечественной продукции и продовольствия в общем объеме товарных продовольственных ресурсов внутреннего рынка, а также экономическую доступность продовольствия. Эти индикаторы для национальной продовольственной безопасности должны иметь пороговые значения.

Следует обратить особое внимание на то, что, как мы уже отмечали, сельскохозяйственное производство и продовольственные рынки, не будучи в современных условиях ни саморегулируемыми, ни самодостаточными, не могут успешно функционировать без государственного регулирования и поддержки. Государственная политика в области обеспечения национальной безопасности в продовольственной сфере должна иметь два направления: внутреннее и внешнее.

Внутренняя политика должна включать: финансовую поддержку АПК посредством системы компенсаций и дотаций, льготного налогообложения и кредитования, обеспечение инвестиционного процесса; ценовую и закупочную политику государства; усилия государственных органов по формированию перспективных форм организации сельскохозяйственного производства.

Элементы *внешней политики* государственного регулирования сельскохозяйственного производства – разумный протекционизм, поощрение экспорта, создание благоприятных условий на внешних рынках для молдавской сельскохозяйственной продукции и создание условий для привлечения иностранных инвестиций в сферу сельскохозяйственного производства.

Продовольственная безопасность страны гарантируется совокупностью экономических и социальных условий, обеспечивающих устойчивое развитие не только сельского хозяйства и продовольственного комплекса, но всей экономики. Повышение устойчивости продовольственной безопасности обеспечивается комплексом задач, важнейшие из которых:

– формирование сильных макроэкономических механизмов, обеспечивающих эффективное и устойчивое развитие отечественного АПК;

– создание экономических условий и правовых основ для функционирования АПК на принципах финансовой самодостаточности;

– ускоренное развитие приоритетных и наиболее конкурентных отраслей сельскохозяйственного производства;

– сокращение зависимости от импорта;

– формирование инновационно-технологического потенциала АПК;

– создание благоприятного инвестиционного климата;

– наращивание научно-технического потенциала;

– совершенствование структуры посевных площадей для повышения эффективности обеспечения продовольственной безопасности страны;

– повышение уровня сотрудничества агропродовольственного сектора Молдовы с агропродовольственными комплексами и продовольственными рынками региональных объединений (ЕС, СНГ, ЕврАзЭС);

– повышение качества и расширения ассортимента продовольствия, соответствие условий его производства международным стандартам;

– устранение дискриминации и стабилизация деятельности молдавских поставщиков сельскохозяйственной и продовольственной продукции на внешних рынках.

Рассматривая проблемы реформирования сельскохозяйственного производства, обеспечения продовольственной безопасности, нельзя не остановиться на осознании политической элитой Молдовы своей ответственности перед народом и страной за продовольственное обеспечение населения.

Политическая элита должна обладать определенными знаниями, понимать и знать характер и сущность необходимых преобразований в стране, видеть их последствия. Для Республики Молдова проблема, на наш взгляд, заключается в том, что ее политическая элита не смогла сформировать *образ будущего страны*. Очевидно, что решение текущих задач без понимания стратегических перспектив развития государства, в целом, неэффективно и заводит общество в тупик. Именно это и произошло с реформированием сельского хозяйства РМ, дальнейшими попытками его модернизации и выхода из кризиса.

Молдавская элита, на заре становления независимости, слабо понимая стратегические перспективы формирования и развития суверенного государства, его устойчивого функционирования, затеяла радикальную агропромышленную реформу. которая свелась к приватизации земли через тысячи мелких квот, расположенных на разных участках земли. В результате была разрушена вся материально-техническая база агропромышленного комплекса (лучшая в Советском Союзе), созданная предыдущими поколениями, и возникло кустарное сельское хозяйство, основанное на неэффективных организационных формах, при которых крестьяне на своих подворьях или небольших участках стали заниматься весьма примитивным земледелием и животноводством. Дальнейшее укрупнение земельных участков и появление так называемых лидеров привели к обогащению немногих и к массовому обнищанию всех остальных. Начался массовый исход сельского населения в другие страны – село опустело и стало деградировать

Выводы

В заключение следует отметить, что последствия таких реформ агропромышленного комплекса Молдовы оказались плачевными не только для села, сельского хозяйства, но и для всей страны в целом. Молдова, обладая лучшими в Европе черноземами, превратилась в импортера продовольствия, в первую очередь, мяса, молока, овощей. Что касается обеспечения продовольственной безопасности, то она как была, так и осталась вне поля понимания национальной элитой, пути ее решения не нашли отражения в государственных программах и официальных документах.

Сегодняшняя ситуация с глобальной пандемией, закрытием границ, самоизоляций государств, которые не так давно утверждали о взаимопомощи и европейских ценностях, как никогда показала важность самообеспечения продовольствием населения каждой страны. Такой подход особенно важен для Молдовы, которая уже многие годы не обеспечивает национальную продовольственную безопасность. Отсюда вывод: единственным надежным условием выживания в обстановке, когда приводятся в действие различ-

ные глобальные сценарии, остается максимальное укрепление суверенитета. Чем больше его не только в политике, но и в экономике, чем выше уровень самодостаточности страны, особенно в области обеспечения населения продовольствием, тем больше вероятности выйти из замкнутого круга глобальной пандемии и надвигающегося глобального экономического кризиса.

Решение продовольственной проблемы и обеспечение продовольственной безопасности в Молдове, безусловно, возможно на собственной производственной основе, что обусловлено значительными природными ресурсами, достаточными для производства всех основных видов продовольственной продукции в необходимом количестве и должного качества, а также огромным, накопленным за многие годы потенциалом отечественного продовольственного комплекса, трудолюбием молдавского народа, особой предприимчивостью бизнеса.

Библиография

1. Данные по ЕС и мировому сообществу см.: Мясникович М.В. Эволюционные трансформации экономики Беларуси, Минск: Беларуская навука, 2016. С. 151; Данные по Молдове получены автором расчетным путем (для расчетов приняты последние данные Национального бюро статистики, согласно которым население страны на начало 2019 г. составило 3547,5 тыс. чел.).

2. КАРА, М.Ф. Реформы в сельском хозяйстве Молдовы и их последствия // Наука, образование, культура. Международная научно-практическая конференция, посвященная 28-й годовщине Комратского государственного университета. Комрат, 2019. С. 118-119.

3. ПАРМАКЛИ, Д.М., СТРАТАН, А.Н. Трактат о земле: значение, состояние, эффективность использования в сельском хозяйстве. Кишинев: Ştiinţa, 2016. С. 83, 84.

4. Румыния приостанавливает экспорт ряда сельхозпродуктов, это затронет и Республику Молдова // https://point.md/ru/novosti/v-mire/rumyniia-priostanavlivaet-eksport-riada-selkhozproduktov-eto-zatronet-i-respubliku-moldova (дата обращения – 12.04.2020 г.).

5. САКОВИЧ, В.А. Продовольственная безопасность Республики Молдова в контексте мировой продовольственной проблемы. - Кишинев, 2020 г. 544 с.

6. Структура посевов: кто и как ее определяет в Молдове // Экономическое обозрение, № 22, 6 апреля 2018 г.

7. ЧИМПОЕШ, Д., ШУЛЬЦЕ, Э. Основные экономические проблемы сельского хозяйства Молдовы // Discussionpaper. Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe, № 60, 2004. С. 9.

8. Эксперты прогнозируют снижение объема производства молока на 10% // https://point.md/ru/novosti/ekonomika/eksperty-prognoziruiut-snizhenie-obema-proizvodstva-moloka-na-10 (дата обращения – 31.10.2019 г.).

9. Экспорт ряда продуктов из ЕАЭС запретят из-за коронавируса // https://news.mail.ru/economics/41186499/?frommail=1 (дата обращения – 1.04.2020 г.).

COMPARTIMENTUL

SOCIOLOGIE

CZU 316
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).09

METODA SOCIOLOGICĂ LA VILFREDO PARETO: ÎNTRE PRESIUNEA EPISTEMOLOGICĂ ŞI SCHEMATIZAREA ANALITICO-CONCEPTUALĂ

Cătălin BORDEIANU
Doctor în filozofie, profesor universitar, Universitatea de Studii Politice şi Economice Europene „Constantin Stere", Chișinău, Republica Moldova
e-mail: *catalinbordeianu1@yahoo.com*
https://orcid.org/0000-0001-5122-5689

În constelația celor trei mari gânditori sociali de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, poziția lui Vilfredo Pareto cu privire la rapoartele dintre sociologie, ca știință, și filosofie este una specifică, generând consecințe, cea mai semnificativă în schema unui portret idealist al consecințelor metodei pozitiviste în sociologie. Deoarece sociologul italian pare să prelungească aversiunea clasică care supraveghează pozitivismul în filozofie până când devine o atitudine obișnuită a muncii și, în același timp, atinge lungimile extreme în care filosofia o neagă, pe baza prerogativelor pozitive ale cunoașterii, supravegherea oricărui statut epistemologic.
Cuvinte-cheie: *sociologie, istoria sociologiei, metode, filozofie, politică.*

SOCIOLOGICAL METHOD AT VILFREDO PARETO: BETWEEN EPISTEMOLOGICAL PRESSURE AND ANALYTICAL-CONCEPTUAL SCHEMATIZATION

In the constellation that is the three great social thinkers from the end of the 19th century and the beginning of the 20th, Vilfredo Pareto's stance regarding the reports between sociology, as a science, and philosophy is a specific one, generating consequences, the most significant in the scheme of an idealistic portrait of the consequences of the positivist method in sociology. Because the Italian sociologist seems to prolong the classic aversion overseeing positivism in philosophy until it became a usual attitude of work and, in the same time, reaching the extreme lengths at which philosophy negates it, on the basis of positive prerogatives of knowledge, overseeing any epistemological status.
Keywords: *sociology, history of sociology, methods, philosophy, politics*.

MÉTHODE SOCIOLOGIQUE CHEZ VILFREDO PARETO: ENTRE PRESSION ÉPISTÉMOLOGIQUE ET SCHÉMATISATION ANALYTIQUE-CONCEPTUELLE

Dans la constellation des trois grands penseurs sociaux de la fin du XIXe siècle et du début du XXe siècle, la position de Vilfredo Pareto sur les relations entre la sociologie, en tant que science, et la philosophie est spécifique, générant des conséquences, les plus significatives dans le schéma d'un portrait idéaliste des conséquences de la méthode positiviste en sociologie. Parce que le sociologue italien semble prolonger l'aversion classique qui supervise le positivisme en philoso-

phie jusqu'à ce qu'il devienne une attitude habituelle de travail et atteigne en même temps les longueurs extrêmes dans lesquelles la philosophie le nie, sur la base des prérogatives positives de la connaissance, la supervision de tout statut épistémologique.

Mots-clés: *sociologie, histoire de la sociologie, méthodes, philosophie, politique.*

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД У ВИЛЬФРЕДО ПАРЕТО: МЕЖДУ ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИМ ДАВЛЕНИЕМ И АНАЛИТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ СХЕМАТИЗАЦИЕЙ

В созвездии трех великих социальных мыслителей конца девятнадцатого и начала двадцатого веков позиция Вильфредо Парето по поводу взаимоотношений между социологией, как наукой, и философией является особой, генерирующей последствия, наиболее значимыми в схеме идеалистического портрета о последствиях позитивистского метода в социологии. Потому что итальянский социолог, кажется, продлевает классическую антипатию, присущую позитивизму в философии, до тех пор, пока оно не станет обычным рабочим отношением и в то же время доходит до тех крайностей, в которых философия отрицает его, основываясь на положительных прерогативах знания, надзор за любым эпистемологическим статусом.

Ключевые слова: *социология, история социологии, методы, философия, политика.*

Introducere

În constelaţia celor trei mari gânditori sociali ai sfârşitului secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, poziţia lui Vilfredo Pareto asupra raporturilor dintre sociologie ca ştiinţă şi filosofie este specifică şi generatoare de consecinţe dintre cele mai semnificative în planul unui tablou ideal al consecinţelor metodei pozitiviste în sociologie. Căci sociologul italian pare să prelungească aversiunea clasică a pozitivismului faţă de filosofie până la a-şi face din aceasta o atitudine obişnuită de lucru[1] şi, în acelaşi timp, până la limitele extreme la care filosofiei i se neagă, în baza prerogativelor pozitive ale cunoaşterii, orice statut epistemologic.

Într-adevăr, filosofia apare pentru studiul sociologic paretian în principal ca un fapt sociologic şi nu ca unul de cunoaştere propriu-zisă, căci din punct de vedere obiectiv, Pareto împarte teoriile în două clase relativ distincte: 1. cele care au un caracter experimental şi legături logice între obiectele cunoaşterii lor; şi 2. cele care n-au nici caracter experimental şi nici legături logice.[2] Desigur, există între aceste două clase unele subclase intermediare, între care subclasa de enunţuri non-experimentale dar bazate pe legături logice are poziţia cea mai interesantă, cu atât mai mult cu cât aici sunt încadrate şi enunţurile filosofice, numite prescurtat de Pareto metafizică.

Avem astfel operată o primă reducere a raporturilor filosofiei şi sociologiei, respectiv filosofia acceptată ca metafizică devine un obiect de studiu al sociologiei din perspectiva celorlalte două criterii ale definirii şi clasificării acestui gen de fapte particulare care sunt teoriile: criteriul subiectiv, care analizează teoriile din perspectiva acceptării/non-acceptării lor sociale şi criteriul utilităţii care evaluează efectul acceptării sociale a unei teorii asupra societăţii sau asupra unor segmente ori grupuri sociale.

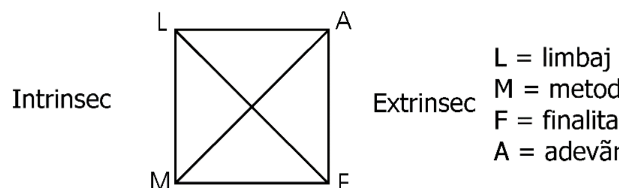
Criteriul obiectiv introduce ipoteza disjuncţiei categorice dintre ştiinţă şi filosofie

Această disjuncţie este circumscrisă la V. Pareto unui sistem de evaluare bazat pe patru dimensiuni principale, dimensiuni ce pot fi ordonate de-a lun-

[1] *„Voi ilustra ceea ce am învăţat de la Pareto: Se spune că atunci când era deprimat, Pareto deschidea un volum din Hegel şi totdeauna acesta îl făcea să râdă. Sunt încă mulţi Hegel-i pentru noi…" (G. C. Homans, A Life of Synthesis, în I. L. Horowitz (ed.), Sociological Self-Images, A Collective Portrait,* Sage Publication, 1969, p. 14).

[2] V. Pareto, *Traité de Sociologie Génerale,* Paris-Genève, Librairie Droz, 1re édition, 1917, p. 6.

gul a două axe de orientare în raport cu construcţia interioară a teoriei şi, în al doilea rând, în raport cu „mediul" exterior al cunoaşterii şi aplicării ei practice. Dacă numim convenţional prima axă de orientare „intrinsecă", obţinem o poziţie ca cea din schema următoare:

Pareto distinge deci natura ştiinţei şi a filosofiei din perspectiva obiectivă aplicată lor mai întâi intrinsec, stabilind că metoda ştiinţei şi cea a filosofiei sunt incompatibile. Este paradoxal că sociologul italian nu are pe de o parte în nici una din lucrările sale o sinteză teoretică clară asupra metodei de cercetare,[3] arătând mereu că orice metodă este bună dacă duce la rezultate verificabile experimental[4] şi că, pe de altă parte, el acordă metodei de cercetare un rol privilegiat, ca să nu spunem primordial, pentru a clarifica statutul epistemologic al enunţurilor teoretice. Acest paradox ni se pare a fi expresia unei contradicţii de fond în viziunea teoretică paretiană, contradicţie determinată de reducţionismul iniţial al faptelor semnificate la fapte fizice, la lucruri, pe această bază el respingând filosofia (metafizica) nu ca realitate socială, ca lucru, ci ca teorie incapabilă să utilizeze metoda logico-experimentală a ştiinţelor naturii. Această incapacitate este substanţială metafizicii sau ea este determinată de cauze conjuncturale? Răspunsul lui Pareto la această întrebare este ambiguu şi este circumscris analizei raporturilor triunghiului AMF din figura de mai sus: astfel, relaţia MA arată că statutul ştiinţei presupune că criteriul adevărului este unic experimental aşa încât în cazul ştiinţei avem de-a face numai cu adevăruri experimentale, adică verificabile experimental. Metafizica nu poate ajunge la asemenea adevăruri întrucât obiectul său de studiu ca atare nu este experimental: când este vorba de valori atunci nu este posibil, după Pareto, un singur arbitru, căci fiecare individ, grup sau societate îşi are propriii săi arbitri şi prima caracteristică a acestora este absolutismul şi intoleranţa.[5] Urmează deci că finalitatea acestor două tipuri de adevăr (experimental şi non-experimental) este contradictorie ea însăşi: ştiinţa este liberă de valoare şi deci fără finalitate socială directă, metafizica este circumscrisă judecăţii de valoare, iar finalitatea sa nu aparţine ştiinţei, ci utilităţii sau non-utilităţii sociale. După cum se observă, aceste relaţii ţin de şi trimit în mod direct la analiza bazată pe celelalte două criterii, cel subiectiv şi cel al utilităţii sociale, orientarea lor fiind extrinsecă, iar rezultatul lor reprezentat în sociologia lui V. Pareto prin concluzia că filosofia nu poate accede la statutul de ştiinţă, ceea ce-l şi determină s-o reducă astfel la statutul de obiect al ştiinţei. Aceasta nu înseamnă că sociologul italian nu-şi rezervă şi aici posibilitatea unor concluzii inverse: întreaga structură a relaţiilor MAF este determinată social prin poziţia elementelor obiectului de studiu al metafizicii: anunţurile metafizicii sunt non-experimentale întrucât ele reprezintă indicatori ai unui substrat psihic. În măsura în care acest *„etat psihique"* va dispare, atunci metafizica va ajunge la statutul de ştiinţă, dar aceasta este o perspectivă

[3] Căci acolo unde această sinteză este propusă de Pareto (ca de ex. în *„Preliminarii"*) avem mai degrabă un rezumat al teoriei sociologice ce urmează a fi dezvoltată decât al metodei ce va fi utilizată.

[4] V. Pareto, *Della logica delle nuove scuole economiche*, în L'Economista, 10 iunie 1877, pp. 689-698., p. 131, *Traité*…, ed. cit., p. 1, 3.

[5] V. Pareto, *Le mythe vertuiste et la literature imorale*, Paris, Riviere, 1911, p. 80.

cu totul îndepărtată. Uneori Pareto echivalează realizarea sa cu însăşi distrugerea societăţii, cel puţin în forma contemporană lui de organizare[6].

Rămâne de analizat structura raporturilor MLA care este definită de orientarea intrisecă a teoriei. Aici elementul cu rol predominant apare a fi la Pareto, limbajul, respectiv corespondentul elementului F din prima structură. Limbajul ştiinţei este clar, non-ambiguu şi, ceea ce este mai important, termenii săi au o acoperire experimentală, aşa încât ei pot fi oricând schimbaţi prin simboluri, ceea ce permite analiza nu doar calitativă ci şi, mai ales, cantitativă, matematică. Apar astfel doi itemi fundamentali ai unei eventuale scale de evaluare a științificității unei teorii: neutralitatea axiologică pentru F şi forma cantitativ–matematică pentru L. În acelaşi timp, prin aceasta Pareto intoduce şi a doua variantă a răspunsului său la întrebarea dacă este posibilă o filosofie ştiinţifică. Bazele acestui răspuns pot fi surprinse analizând a doua parte a schemei de mai sus, respectiv raporturile LMF şi LFA. Primul triunghi arată o posibilă conciliere a celor două axe de orientare pe care Pareto o schiţează prin garantarea anumitor parametri cum sunt: trecerea de la analiza cauzală la analiza mutualei dependenţe dintre fenomenele sociale, ceea ce garantează elementul L al statutului ştiinţific, respectiv introducerea analizei cantitative şi matematice şi, la cealaltă extremă, garantarea neutralităţii axiologice a cercetătorului, care produce bazele orientării non-finaliste a ştiinţei, realizarea ştiinţei pure.

Corespunzător, triunghiul LFA introduce şi el două garanţii fundamentale generate de elementul A al sistemului şi care privesc: relativizarea cunoaşterii ştiinţifice la limitele temporale şi spaţiale ale prezentului, şi corespunzător, limitarea cunoaşterii la obiectele date experimental, adică posibil de cunoscut prin experiment şi observaţie. Aceste patru garanţii introduse de V. Pareto constituie elementele centrale ale celei de a doua variante a răspunsului său la întrebarea asupra posibilităţii unei ştiinţe a faptelor semnificante, iar ştiinţa capabilă să satisfacă aceste patru condiţii este, în viziunea lui V. Pareto, ***sociologia***.

[6] V. Pareto, *Traite....* ed. cit. , p. 1347.

Sociologia şi ştiinţele naturii: similitudini şi disparităţi

Rezultatul analizei raporturilor dintre ştiinţă şi filosofie a condus la concluzia posibilităţii sociologiei ca ştiinţă şi la fundamentarea epistemologică a statutului său în baza celor patru parametri de ştiinţificitate cărora le corespund patru „garanţii" limitative. Totodată s-a conturat obiectul de studiu al sociologiei care este circumscris domeniului faptelor subiective din societate. Scopul analizei sociologice este de a desprinde structurile obiective raţionale ale acestui domeniu subiectiv şi măsurile în care iraţionalul din societate poate fi redus prin cunoaşterea ştiinţifică (eliminarea lui totală este pentru Pareto un non-sens, echivalând cu distrugerea societăţii reale).

Acest rezultat coincide cu deschiderea unei noi perspective analitice, întrucât din monent ce valoarea teoriilor non-logico-experimentale nu este ştiinţifică (obiectivă) ci subiectivă şi utilitară, utilitatea devine astfel principalul criteriu pentru a opera asupra diferenţelor dintre faptul social şi faptul non-social. Domeniul ştiinţelor naturii este circumscris categoric faptului non-social, dar între acesta şi cel al faptelor subiective există o regiune întinsă a acţiunilor în care problema scopului, deşi se pune, este rezolvată în manieră logico-experimentală. Acest domeniu constituie în esenţă obiectul de studiu al economiei politice, acesta devenind în concepţia lui V. Pareto modelul metodologic pentru analiza sociologică, modelul metodologic al ştiinţelor naturii pe care Pareto îl invocă totuşi destul de frecvent constituind numai o analogie – şi sociologul italian insistă asupra acestui lucru[7] pentru sociologie. Este clar astfel că raportu-

[7] V. Pareto, *Traité…, ed. cit.,* p. 57.

rile dintre economie şi sociologie constituie în fapt principala preocupare a metodologiei paretiene, ţinta eforturilor sale nefiind deloc schimbarea demersului metodologic al economistului ci construirea unui demers similar pentru sociolog. Iar dacă problema principală a economiei politice este cea a utilităţii faptului economic, pentru sociologie este utilitatea faptului non-economic, social. Determinarea acestui tip de utilitate ni se pare a fi obiectul major al sociologiei lui Pareto, căci, în măsura în care faptul social este manifest doar prin expresia sa ideologică, trebuie cercetată utilitatea reală a acestei expresii şi căutarea resurselor interne ale acestei utilităţi. Cu alte cuvinte, dacă pentru nivelul tehnologic al societăţii problema utilităţii este simplă întrucât intervenţia factorului subiectiv este nulă sau minimă, ea se complică oarecum la nivelul economic unde apare manifest factorul subiectiv, şi este încă nerezolvată în nivelul social, în care elementele subiective sunt determinante în evaluarea utilităţii.

Această utilitate este sporită şi de faptul că sociologul este el însuşi subiect social şi de aici şi tendinţa de a-şi prezenta propriile sentimente ca adevăruri sociale globale, obiective. Numai că toate acestea reprezintă tot atâtea atentate la valoarea ştiinţifică a unei teorii, ce reclamă discuţia asupra valorii sale utilitare, respectiv asupra naturii utilităţii teoriei non-logico-experimentale. Această natură este indicată de Pareto prin intervenţia celui de al doilea criteriu pentru clasificarea teoriilor sociologice: criteriul subiectiv. Deoarece, din moment ce utilitatea apare pentru bunurile economice ca o relaţie între gusturile individuale şi obstacolele non-individuale ce trebuie înlăturate pentru satisfacerea gusturilor[8] relaţia utilitară caracteristică pentru sfera socială este determinată de satisfacerea unor sentimente prin teoriile non-logico-experimentale corespunzătoare[9].

Că acest nou gen de utilitate generează o problemă de rezolvat similară cu cea din economia politică este un lucru pe care Pareto nu-l discută în mod special, dar modul în care el pune problema utilităţii pentru colectivitate şi utilităţii a colectivităţii arată că rezultatul analizei raporturilor dintre sociologie şi ştiinţele naturii întreţine ipoteza economiei ca natură intermediară între natură şi societate şi generatoare a unui tip complet de raţionalitate, raţionalitatea economică atacată însă permanent de non-raţionalitatea subiectivităţii acţiunilor umane. În consecinţă, studiul acestui din urmă tip de non-raţionalitate are ca problemă centrală din nou pe cea a utilităţii, ceea ce reclamă necesitatea construcţiei sociologiei pe structurile metodologice ale economiei politice. Această demonstraţie are astfel următoarele consecinţe asupra înţelegerii raporturilor sociologiei cu ştiinţele naturii:

a) În primul rând sociologia lui Pareto nu mai poate fi circumscrisă curentului mecanicist în sociologie aşa cum procedează P. A. Sorokin,[10] sensul „mecanicismului" sociologic paretian fiind real doar în raport cu „mecanicismul" economiei sale. Acest lucru apare ca rezultat introdus din afară de sociologul american atunci când el remarcă faptul că, spre deosebire de „mecanicişti" ca A. P. Y. Barcelo, Winiarski sau românul Spiru Haret, V. Pareto practică mai degrabă un fel de „matematism"[11]. În realitate, acest „matematism" îşi are sorgintea în analogia sociologie-economie mai degrabă decât în cea dintre sociologie şi mecanică;

b) raporturile de contradicţie, hiatusul dintre economie şi sociologie pe care se străduieşte să le demonstreze Guy Perrin şi pe care şi T. Parsons le admite tacit sunt astfel numai la suprafaţă, în realitate fiind vorba de o analogie structurală pe care V. Pareto nu o indică expres, preocupat fiind de a căuta specificitatea structurii sociale în natura reziduală a

[8] V. Pareto, *Manuel d' Economie Politique*, Paris, Giard, 1927, p. 150.

[9] V. Pareto, *Traité…*, vol. 2, *ed. cit.,* p. 1336.

[10] P. A. Sorokin, *Les theories Sociologique contemporaines*, Paris, Payot, 1938, cap. I.

[11] *Ibidem*, p. 49.

societăţii şi deci pentru a nu trăda psihologismul, dat afară pe uşă – din opera sa economică – şi introdus pe fereastră în sociologia sa.

c) se creează astfel posibilitatea unei reanalizări a raporturilor dintre ştiinţe, respectiv a redefinirii sociologiei. Această problemă este rezolvată, după părerea noastră necorespunzător atât de monografia lui Guy Perrin cât şi de critica pe care ea a stârnit-o,[12] precum şi de analiza lui T. Parsons. Căci, în timp ce Perrin nu întrevede în raporturile dintre economie şi sociologie la Pareto decât expresia cea mai evidentă a eşecului paretian în fundamentarea sociologiei ca ştiinţă, iar Parsons sugerează o definiţie circumscrisă subsistemului social/non-logic al societăţii, introducând pe nesimţite propriile-i ipoteze ca teze ale sociologiei lui Pareto, critică pe care G. P. Torrisi[13] o face în special primei poziţii întrevede continuitatea economie-sociologie la Pareto într-o manieră pur extensiv-mecanică, insistând pe faptul că sociologia este o extensie a considerentelor ignorate de economie. În ceea ce ne priveşte introducem două ipoteze noi care credem că pot rezolva mai adecvat problema acestor raporturi: prima ţine de semnificaţia ideologică a teoriei lui Pareto, cealaltă este intrinsecă acestei teorii şi priveşte formula cunoaşterii în concepţia lui Pareto.

Metoda sociologiei. Esenţa metodei logico-experimentale

Punctul central al discuţiei lui V. Pareto despre sociologie îl constituie în mod categoric problema ***metodei sociologice***. Trebuie spus astfel că el alege metoda logico-experimentală înainte de a stabili natura obiectului de studiat şi căruia urmează să-i fie aplicată această metodă. Alegerea sa este realizată în chip dogmatic şi de asemenea în baza eficienţei demonstrate de această metodă în ştiinţele exacte ca fizica, chimia precum şi în unele dintre ştiinţele societăţii, cum este economia.

Stabilirea metodei sociologiei înainte de inaugurarea demersului cunoaşterii sociologice propriu-zise va determina în cele din urmă ca definiţia faptelor sociale să se facă după natura acestei metode introduse de Pareto din afară totuşi. Aceasta este perspectiva primă pe care o oferă metoda logico-experimentală în sociologie şi din această perspectivă semnificaţia ei este ideologică, privind cadrele social-politice determinate faţă de/şi influenţate de o ideologie utilitarist-burgheză definitorie pentru aproape toată sociologia „clasică“ burgheză.[14]

Există încă la V. Pareto şi o a doua perspectivă, inversă faţă de prima şi a cărei semnificaţie este mai direct teoretico-metodologică, poziţia metodei logico-experimentale apărând acum în determinarea structurilor specifice ale cunoaşterii sociologice, metoda fiind prezentă ca o *„construcţie-în-act*“[15]. Existenţa acestor două perspective asupra metodei logico-experimenale în sociologia lui Pareto explică de ce sociologul italian optează iniţial pentru o explicare separată şi preliminară a metodei sale de cercetare – capitolul I din „*Tratat*“, precum şi două capitole din „*Manual*“ şi unul din „*Sisteme*“ – dar concluzia acestora este strict utilitaristă: orice metodă capabilă să producă rezultate verificabile experimental este utilă sociologiei. Ceea ce susţine al doilea versant al problemei, verificarea în practica cercetării a acestei utilităţi, adică construirea metodei sociologice în producerea teoriei sociologice propriu-zise.

Problema care se pune în legătură cu aceste două perspective este că ele nu realizează o complementaritate ci raporturile dintre ele apar mai degrabă contradictorii. Această manifestare contradictorie

[12] G. Busino, *Introduzione la V. Pareto, Scritti sociologici*, Torino, Utet, 1966, p. 71.

[13] G. P. Torrisi, *En lisent la „Sociologie de Pareto“* de monsieur Guy Perrin, *în Cahiers V. Pareto*, no. 33, 1974, pp. 217-235.

[14] A. W. Gouldner, *The Coming crisis of Western Sociology,* New York, Basic Books Ltd., 1970, pp. 91-92.

[15] Guy Perrin, *Op. cit.*, Partea a II-a, cap. II.

a raporturilor dintre ceea ce Pareto propune teoretic în metodologie şi ceea ce el realizează practic în cercetare, a fost sesizată aşa cum am arătat, de cei mai mulţi dintre comentatorii săi critici.[16] Care este sensul însă şi care este sursa acestei contradicţii, căci toate aceste critici rămân, în cea mai mare parte, la constatarea contradicţiei, neexplicând-o în vreun fel anume, cu excepţia poate a încercării lui G. Perrin? Este vorba deci de a vedea de ce definiţia faptelor sociale ca fapte sociologice intră în contradicţie cu realizarea metodei-în-act, căci nu se poate susţine explicarea acestei contradicţii pur şi simplu pe dificultăţile personalităţii sociologului V. Pareto, aşa cum s-a încercat[17], ci dimpotrivă, ni se pare că această contradicţie este una substanţială sistemului sociologic al lui Pareto şi, în acelaşi timp, cu o semnificaţie ideologică menită să clarifice şi ţinta finală a introducerii metodei logico-experimentale în sociologie.

Metoda logico-experimentală în varianta realizată de ştiinţele naturii şi care apare ca o primă perspectivă în sociologia lui V. Pareto are două dimensiuni majore: ea este mai întâi o metodă logică, ale cărei cerinţe elementare vizează verificarea logică a enunţurilor teoretice. Aceste cerinţe pot fi uşor satisfăcute inclusiv de sociologie, condiţia fiind renunţarea la unele dintre obiectivele ambiţioase ale sale cum este, de exemplu, cercetarea cauzelor fenomenelor sociale. Dar cea mai importantă problemă a logicităţii metodei sociologice este indefinirea sau definirea inprecisă, vagă, a termenilor. Aceasta este sursa principală a non-logicităţii enunţurilor sociologiei, iar suprimarea ei este funcţie din nou de unele limite pe care sociologia trebuie să şi le auto-propună. Realizarea logicităţii metodei sociologice apare astfel, din prima perspectivă, coroborată cu două reducţii importante în câmpul cercetării sociologice: renunţarea la explicarea cauzală a fenomenelor sociale şi înlocuirea acesteia din urmă cu cercetarea dependenţei funcţionale (mutuale) a lor, Pareto deschizând astfel calea curentului funcţionalist în sociologie, ceea ce reclamă la rândul său, înlocuirea instrumentelor logicii formale cu cele produse de logica matematică. Rezultatul acestei prime reducţii apare concluziv manifest la nivelul produselor ultime ale cunoaşterii: legile. Neputând cunoaşte esenţa socialului, sociologia va trebui să se limiteze la cunoaşterea uniformităţilor experimentale, acestea neavând caracter de necesitate ci numai de funcţionalitate şi, în sfârşit, prefigurând caracterul asimptotic-succesiv al cunoaşterii sociologice, conform metodei aproximaţiilor succesive.

A doua reducţie are o valoare de determinare a socialului cu mult mai mare decât prima: căci în baza ei obiectul sociologiei este redus la cercetarea acelor fenomene care „apar“ ca datumuri faptice observaţiei sociologului. Lumea sociologică este redusă astfel la universul faptelor pozitiv înregistrabile iar demersul sociologiei rămâne cantonat la suprafaţa manipulabilă a acestei lumi. Concluzia acestei a doua reducţii este performarea societăţii ca obiect al sociologiei nu în raport cu natura ei proprie ci în raport cu dimensiunile unei metode împrumutate din alt domeniu al ştiinţei, iar consecinţa ei este circumscrisă unei viziuni foarte sceptice asupra resurselor şi valorii cunoaşterii ştiinţifice, viziune împărţită de Pareto cu pozitivismul empiriocritic al lui Mach, cu ficţionalismul lui Vaihinger sau cu scepticismul metodic al lui H. Poincaré.[18] Se complică astfel la nesfârşit presupoziţiile metodologice afişate de Pareto teoretic la începutul cercetării: realitatea socială nu răspunde sau răspunde greu criteriilor dogmatice de cunoaştere prin care sociologul o forţează să treacă şi, în această situaţie, ea construieşte un şir infinit de parametri de manifestare. Între acestea,

[16] M. Holbwachs, C. Bouglé, G. Gurvitch, G. Perrin.

[17] J. Carroll, *Pareto's Irrationalism,* în *Sociology,* vol. 7, no. 3, 1973, p. 328.

[18] Vezi şi P. Sorokin, *op. cit.,* p. 51; G. H. Bousquet, *V. Pareto, Sa vie et son oeuvre, ed. cit.*, p. 32.

ceea ce V. Pareto va numi „derivaţii“, constituie o parte centrală. Dar aceste derivaţii nu sunt ele însele decât expresii ale unei structuri mai adânci şi mai greu de sesizat, care este o structură reziduală. În faţa acesteia din urmă sociologia trebuie să-şi încerce instrumentele metodologice şi aici este punctul falimentului metodologic a lui Pareto pe care-l sesizează corect Guy Perrrin: căci reziduurile nu sunt ele însele nimic altceva decât din nou indicatori sau chiar expresii ale unei realităţi greu sesizabile, psihologice sau psiho-socială, în care acţionează multitudinea sentimentelor, impulsurilor, înclinaţiilor şi instinctelor individuale, realitate ultimă pe care sociologul n-o poate cunoaşte decât indirect, mijlocită fiind de structura reziduurilor şi, mai la suprafaţă, a derivaţiilor. Reziduurile şi derivaţiile, care devin nu mumai schema centrală a sociologiei lui V. Pareto, cum susţine T. Parsons[19] pe urmele lui Henderson, dar însuşi obiectul de studiu al sociologiei, în calitatea lui de obiect construit, are un comportament diferit de cel al faptelor naturale. Deoarece, şi unele şi celelalte, în calitatea lor de fapte sociale, au semnificaţie, sunt caracterizate prin sens, iar metoda sau procesul de realizare a sensului lor este înţelegerea, comprehensiunea.

Or, toate acestea trimit, în cercetarea comportamentului reziduurilor şi derivaţiilor la o metodă cel puţin mult mai elastică decât cea prefigurată într-o primă perspectivă de V. Pareto. Semnificaţia derivaţiilor are ca o caracterisitică esenţială contradicţia, căci o propoziţie apare ca adevărată pentru un grup social şi ca falsă, în acelaşi timp, pentru un alt grup social; ca adevărată în T_1 şi ca falsă în T_2, unde timpul este considerat nu în forma sa fizic-cronologică, ci ca timp social, motivat subiectiv şi istoric.

Contradicţia structurii reziduurilor şi derivaţiilor, care este în fapt expresia contradicţiilor societăţii analizate de V. Pareto este agentul falimentar al sociologiei lui Pareto. Căci acesta este nevoit să iasă, uneori părăsindu-le definitiv, din postulatele metodologice indicate în prima perspectivă şi să construiască, în cea de-a doua, o altă metodă sociologică, forţat fiind la aceasta de valenţele deosebite pe care realitatea socială i le prezintă. Pareto construieşte astfel practic, fără a mai teoretiza o altă metodă sociologică pe care o circumscrie acum nu inspiraţiei sale din ştiinţele tehnice, ca în prima perspectivă, ci modelului de analiză structurală împrumutat din filologie. Se poate observa cum registrele profesionale realizate de Pareto în activitatea sa în mod incongruent şi paralel, despre care am discutat în primul capitol, deturnează viziunea metodologică mai întâi, generând în locul unei sinteze dorite, o combinaţie mecanică incongruentă. Căci, într-adevăr, după ce construieşte o altă metodă în a doua perspectivă, situată destul de departe de exigenţele scepticismului metodic formulate în prima perspectivă, mergându-se până la extrema opoziţie a lor, Pareto procedează la compararea rezultatelor obţinute prin a doua metodă cu exigenţele teoretice formulate în prima.

Specificitatea metodei logico-experimentale în sociologie

Este curios faptul că majoritatea comentatorilor sociologiei lui V. Pareto nu au sesizat importanţa unei analogii pe care sociologul italian mizează aproape toată construcţia schemei sale analitico-teoretice centrale, cea a reziduurilor şi derivaţiilor. Analiza primei perspective asupra metodei logico-experimentale ne-a dus la concluzia că între esenţa acestei metode şi cea a realităţii sociale căreia urma să-i fie aplicată există o incompatibilitate de principiu, a cărei măsură nu poate fi redusă ci, am spune dimpotrivă, prin reducţiile operate de Pareto asupra obiectivelor şi dimensiunilor sociologiei ca tip de cunoaştere ştiinţifică se nasc înseşi contradicţiile propriului sistem sociologic. Pe de altă parte ea a

[19] T. Parsons, *Vilfredo Pareto*, în *The International Encyclopaedia of the Social Science*, vol. II, p. 411.

pregătit calea analizei specificităţii aplicării metodei logico-experimentale în sociologie bazată pe analogia acesteia din urmă cu filologia.

Această analogie porneşte de la premiza existenţei şi în societate şi în domeniul filologic a unui univers heterogen de manifestări verbale (cuvinte sau ideologii) între care este greu de operat legi de compoziţie pe baza similitudinilor lor superficiale. Cu toate acestea filologia a descoperit anumite structuri invariabile generatoare ale universului extrem de bogat al manifestărilor lingvistice. Consecinţa este că filologia a acces prin aceasta la statutul de ştiinţă, identificând legile de asociere şi de transformare a elementelor structurale lingvistice. Determinarea operată asupra societăţii prin hipostazierea faptelor spirituale ca fapte sociale specifice aduce foarte aproape studiul sociologic de cel filologic căci, şi într-un caz şi în celălalt baza empirică o constituie date de natură similară, iar comportamentul lor, deşi diferă în privinţa formelor de manifestare incomparabil mai bogate în viaţa socială, poate fi studiat prin identificarea unor structuri generative similare. Astfel, tot aşa cum rădăcina cuvântului este elementul constant pe care se ridică o serie de forme derivate şi variabile în raport cu rădăcina, este posibil ca în societate, în care vizibile sunt formele atât de variate, de eterogene ale derivaţiilor, să existe o rădăcină reziduală capabilă să se constituie ca o cheie structurală pentru explicarea sistemului difuz al derivaţiilor. Pe de altă parte, tot aşa cum cuvintele sunt generate nu în urma rădăcinii lor lingvistice, raporturile dintre reziduuri şi derivaţii nu sunt de consecvenţă logico-cauzală ci de mutuală dependenţă. Adică statutul ontologic al reziduurilor şi derivaţiilor este la Pareto acelaşi, diferenţa fundamentală dintre ele ţinând nu de esenţa ci de funcţionalitatea lor socială. În timp ce regimul derivaţiilor reproduce o structură obiectivă şi profundă dar nu în mod direct, nemijlocit, ci în funcţie de interesele grupurilor şi claselor sociale, adică generând o mistificare a acestei structuri tocmai prin tendinţa de a o raţionaliza, reziduurile reprezintă în fapt elementele însăşi structurii, invarianţa lor relativă menţinând echilibrul social minim şi deci fundamentând însăşi existenţa societăţii ca realitate.

Sarcina sociologiei bazată pe metoda logico-experimentală în această variantă „structuralistă“[20] este de a studia varietatea extremă a faptelor sociale (derivaţiilor) pentru a identifica în raporturile dintre ele acele relaţii invariante, susţinând un regim precis de transformări, ceea ce echivalează cu o întreprindere esenţialmente demistificatoare, întrucât aceste raporturi constante sunt relativizate, fărâmiţate până la neputinţa refacerii întregului de către interesele generatoare ale indivizilor şi grupurilor sociale particulare.

De aceea nu cunoaşterea elementelor în totalitatea lor trebuie să devină obiectul fundamental al sociologiei – Pareto insistă mereu asupra faptului că cele 6 clase de reziduuri nu epuizează nici pe departe totalitatea reziduurilor dintr-o societate concretă – ci a formei sub care se manifestă raporturile dintre elementele centrale ale sistemului social. Studiul formelor sociale devine astfel pentru sociologul V. Pareto obiectivul principal pentru cunoaşterea societăţii dar şi calea de a fructifica exemplul economiei matematice pe care o cultivase înainte şi paralel cu sociologia.

Instrumentele metodei logico-experimentale paretiene

Încercarea de a completa cele două perspective ale metodei logico-experimentale în sociologie îl conduce pe Pareto la reluarea rezultatelor obţinute de el în analiza utilităţii economice. Aceste rezultate au fost obţinute prin obiectivarea utilităţii până la limita în care ea nu se mai defineşte prin raportare

[20] Pareto este interpretat de altfel ca un precursor al structuralismului genetic de către G. Busino, *Aux origines du structuralisme génétique*: *Vilfredo Pareto*, în *Cahiers V. Pareto*, no. 39, 1976, pp. 173-197.

la comportamentul totuşi subiectiv, dictat de gusturile şi dorinţele agentului economic, până acolo unde utilitatea nu mai apare ca satisfacere a plăcerii individuale. Pareto numeşte noua accepţie a utilităţii „ofelimitate“[21] şi insistă asupra faptului că aceasta din urmă nu mai are nici o semnificaţie obiectivă, ea reprezentând numai un instrument conceptual pentru măsurarea raporturilor dintre gusturi şi obstacole dincolo de concretizarea lor individuală, iar pasul important pe care-l face în această direcţie economistul V. Pareto pe urmele lui Ch. Edgewoorth[22] ca măsuri ale utilităţii optimale ale unui bun economic. Descoperirea liniilor de indiferenţă prezintă avantajul important că în calcularea lor se renunţă la încărcătura psihologică a vechiului concept de utilitate, introducându-se o schemă obiectivă de comparare între utilităţile individuale astfel încât acestea din urmă pot fi omise din ecuaţia economică fără vreun prejudiciu asupra rezultatelor teoretice obţinute pentru exprimarea echilibrului economic.

Pe de altă parte însă, şi acesta este punctul central al discursului său la „*Jubileul din 1917*“, echilibrul economic analizat de economia matematică pură este determinat practic ca parte, ca subsistem al unui echilibru general, sociologic, şi determinarea acestuia din urmă ar putea depăşi obstacolele ridicate în calea demersului pur economic. Problema care se naşte astfel este că determinarea echilibrului social nu poate să devină semnificativă pentru sinteza cunoaşterii decât dacă natura exprimării ei este similară cu cea a determinării economice a echilibrului. Ori rezultatul analizei celei de-a doua perspective a metodei logico-experimentale a fost că analogia favorabilă sociologiei este mai degrabă cu filologia decât cu mecanica. Pareto este nevoit astfel să se întoarcă la prima perspectivă pentru a realiza unitatea metodologică realizată iniţial, iar drumul acestei reîntoarceri este filtrat din nou de rezultatele cercetărilor economice, economia fiind în opera lui Pareto o adevărată placă turnantă şi nu un domeniu marginal şi izolat în raport cu celelalte domenii/ştiinţe ale societăţii.

Între analogia cu filologia şi cea cu mecanica se interpune deci analogia cu economia, a cărei esenţă constă în stabilirea pentru sociologie a obiectivului determinării ecuaţiilor echilibrului sociologic depăşind eterogeneitatea extremă a indivizilor şi fenomenelor sociale prin crearea unei scheme instrumentale capabile, la fel ca sistemul ecuaţiilor liniilor de indiferenţă ale ofelimităţii, să exprime obiectiv realităţi individuale şi eterogene. Această schemă instrumentală pare a fi în cele din urmă schema reziduurilor şi derivaţiilor, chiar dacă în elaborarea sa matematică sociologul italian nu ajunge nici pe departe la rezultate palpabile, eficiente, ca cele obţinute în economia sa matematică.

S-ar părea că ipoteza interpretării schemei reziduuri-derivaţii prin analogia cu schema curbelor de indiferenţă este hazardată, sau în orice caz, neconfirmată, din moment ce rezultatele pozitive în această direcţie sunt minime sau lipsesc cu totul. Există însă un argument mult prea puternic pentru a putea fi neglijat, cum s-a procedat însă, pentru a dovedi contrariul. El vizează ceea ce mai ales economiştii menţionează sub numele de „curba sau legea lui Pareto“ referitoare la distribuţia veniturilor într-un sistem social determinat.[23] Ori, distribuirea curbei de distribuire a veniturilor pe baza analizei economico-sociologice empirice l-a dus pe Pareto mai degrabă decât orice altă motivaţie la interpretarea sociologică a invariantei structurale pe care o susţine curba. Căci dincolo de natura şi particularităţile curbei venituri-

[21] „*Ofelimitatea este plăcerea pe care i-o procură unui individ o cantitate dintr-un bun economic adăugată unei cantităţi deja posedate de individ, aceasta din urmă putând lua şi valori apropiate de zero*“ (V. Pareto, *Manuel d' Economie Politique*, Vol. I, 1896; Vol. II, 1897, p. 159).

[22] *Ibidem*, p. 160 şi urm.

[23] G. H. Bousquet, *La loi de Pareto et son histoire. Douttes proposes aux economistes statisticiens concernant le caractere aberrant de cette derniere*, în Cahiers V. Pareto, no. 30, 1973, pp. 160-178.

lor, aceasta tinde să aibă o formă identică nu numai de la o societate la alta pe acelaşi nivel temporal, dar şi în cazul a două societăţi despărţite temporal prin milenii. Este astfel posibil ca între forma generală a curbei şi organizarea sa internă să existe legături funcţionale determinabile matematic, între care cele două efecte faimoase ale legii lui Pareto.[24]

Această formă invariantă a curbei veniturilor indică existenţa unui invariant structural la nivelul societăţii, invariant pe care analiza sociologică nu-l poate găsi decât prin mijlocirea elementelor manifeste ale societăţii care sunt derivaţiile. Şi totuşi Pareto avertizează insistent că termenii pe care-i utilizează n-au nici o semnificaţie etimologică, cum pe de altă parte el nu-şi respectă propriile postulate metodologice decât în mică măsură, raporturile dintre reziduuri şi derivaţii pot fi operaţionale şi propun în mod direct o structură matematică pe care şi pentru care Pareto nu ezită să propună unele formule matematice.

În orice caz, instrumentele şi garanţiile epistemologice pe care el le formulează în vederea realizării parametrilor de ştiinţificitate a sociologiei nu pot avea o altă interpretare decât cea care tinde spre utilizarea, în final, a analogiei cu matematica pentru construcţia teoriei sociologice a structurilor sociale. Astfel, Pareto insistă pe toată lungimea „Tratatului“ său de sociologie asupra necesităţii unei definiri precise, clare a termenilor utilizaţi ca un pas obligatoriu pentru realizarea cuantificării fenomenelor sociale. Numai atunci când analiza sociologică va deveni dintr-o expunere literară calitativă o analiză matematică cantitativă vom putea depăşi subiectivismul sociologiei actuale şi se va putea trece la construcţia ei ştiinţifică.[25] Transformarea limbajului ordinar calitativ şi prizonier al logicii clasice bazate pe analiza relaţiilor sociale ca raporturi de efect şi cauză într-un limbaj matematic funcţional bazat pe logica matematică a dependenţelor va scoate sociologia din imperiul ideologiilor şi va permite, după Pareto, trecerea de la orientarea ei predominant finalistă şi reformistă la o ştiinţă pur analitico-explicativă a societăţii. Acest proces de transformare treptată a sociologiei, care echivalează în fond cu însăşi constituirea sa ca ştiinţă logico-experimentală, va trebui să urmeze în linii generale, aceeaşi traiectorie cu cea urmată de ştiinţele pozitive ale naturii, iar dintre cele sociale, cu traiectoria prin care economia a devenit în cele din urmă ştiinţă. Exemplul acesteia din urmă este invocat de Pareto de asemenea pentru a argumenta că obstacolele cuantificării faptelor sociale pot fi depăşite mai întâi prin reconstrucţia limbajului sociologiei, prin renunţarea la căutarea utilităţii cercetării sociologice mai apoi şi, în sfârşit, prin construcţia unui model al societăţii analog ştiinţelor fizico-matematice, model care, concretizat în ceea ce Pareto va numi „*sistem social*“, permite introducerea reducţiilor şi garanţiilor metodologice la care ne-am referit şi oferă posibilitatea, limitată la început, a construcţiei şi expresiei matematice a enunţurilor sociologice.

Semnificaţia ideologică a metodei sociologice: utilitarismul

Unul dintre fondatorii sociologiei cunoaşterii, V. Pareto reprezintă acest domeniu în istoria sociologiei nu numai prin teoria sa sociologică asupra ideologiilor ca sistem de derivaţii, dar şi, mai ales, prin poziţia originală faţă de ştiinţă şi rolul ei în societate, faţă de sistemul şi structura producţiei ştiinţifice în raport cu dimensiunile şi valorile sistemului politic corespunzător şi, în mod special, cu structura psihosocială, afectivă a comunităţii oamenilor de ştiinţă pe de o parte şi grupurilor sociale (elitelor) guvernante sau non-guvernante pe de cealaltă parte.

---

[24] „*Ori de câte ori nivelul total al veniturilor creşte mai rapid decât populaţia – adică atunci când media veniturilor per individ creşte – se pot constata – separat sau împreună – următoarele efecte: 1. O creştere a venitului minim; 2. o diminuare a inegalităţii proporţiilor de venituri*“ (V. Pareto, *Manuel*…, ed. cit., p. 392).

[25] *Ibidem*, p. 12.

Punctul de vedere exprimat de sociologul italian faţă de aceste probleme/aspecte ale sociologiei cunoaşterii este unul dintre cele mai actuale, el sesizând că în producerea cunoştinţei ştiinţifice „presiunea socială“ concretizată în dimensiuni sociale ca organizarea politică a societăţii, sistemul de credinţe şi valori, interesele fundamentale, se exercită producând anumite tipuri fundamentale de cunoaştere, între care disjuncţia cunoaştere ştiinţifică cunoaştere non-ştiinţifică este centrală[26]. Analizând sursele şi resursele sociale în special ale acesteia din urmă, şi concretizând-o pentru cunoaşterea societăţii ca un domeniu propriu, specific, Pareto se plasează înăuntrul unei contradicţii din care nu numai viziunea sa asupra ştiinţei, dar nici teoria sa sociologică nu pot ieşi.

Astfel, pe de o parte el susţine că modul în care individul îşi legitimează propriile dorinţe, apetituri şi interese la nivelul ideologiei exprimă procesul de „derivare“, de „raţionalizare“ a unei structuri obiective „iraţionale“ în esenţa sa, iar această iraţionalizare nu poate deveni ştiinţă întrucât funcţia ei exprimă un agent non-logic ca atare. Pe de altă parte, prin însuşi proiectul său de a construi o teorie logico-experimentală a societăţii, Pareto îşi neagă propriile presupoziţii metodologice ajungând la impasul la care ne-am referit: contradicţia dintre metodă ca principiu teoretic şi aplicarea metodei sau „*metoda-în-act*“, contradicţie ce este motivul principal al impasurilor la care Pareto ajunge în proiectarea sistemului social. Această contradicţie este sesizată de altfel de V. Pareto, care încearcă el însuşi găsirea unei soluţii şi, pe această bază, ar putea fi explicată inclusiv construcţia „bizară“ a „*Tratatului*“ la care Pareto ajunge tocmai pentru că el însuşi preconiza efectele contradicţiei în care se plasase.

[26] Această disjuncţie apare ca disjuncţie între ştiinţă şi acţiune la G. Pirou (*Les theories de l'equilibre économique: L. Walras et V. Pareto*, p. 379) şi ca disjuncţie între două tipuri de acţiune, cea a observatorului şi cea a observatului, la T. Parsons (V. Pareto, în *The Int. Encycl. of the Social Sciences*, vol. 11, p. 412).

Aşadar, cum considera Pareto că este posibilă o sociologie ştiinţifică din moment ce orice cunoaştere asupra societăţii este, în concepţia sa, expresie a însăşi organizării acesteia, mai mult decât atât, însuşi scopul sociologiei sale ştiinţifice fiind de a demonstra şi explica mecanismele sociale ale cunoaşterii non-ştiinţifice din cadrul societăţii. Există două tipuri de răspuns la această întrebare, Pareto insistând în mod deosebit asupra primului: este posibilă o sociologie ştiinţifică întrucât este posibilă aplicarea metodei de cunoaştere a „ştiinţei“ (fizica, chimia) în sociologie. Aceasta este alternativa „scientistă“ a sociologiei lui V. Pareto, valoarea şi limitele ei fiind circumscrise continuităţii, respectiv, discontinuităţii prin care natura şi societatea se raportează una la cealaltă, şi, în mod deosebit pentru cazul lui V. Pareto, modului în care analogia dintre sociologie şi mecanică este în primul rând de metodă şi nu de sistem, între metoda de cercetare a ştiinţelor naturii cea a ştiinţelor sociale, pentru care într-adevăr Pareto nu vede decât rar şi cu puţine accente semnificative disparităţile.

Celălalt răspuns complementar primului, este mult discutata soluţie a neutralităţii de valoare pe care Pareto o presupune ca o condiţie satisfăcută prin însăşi decizia declarată a autorului. Că această rezolvare a condiţiei este cu totul superficială la Pareto o dovedeşte însăşi opera sa, marcată ritmic de declaraţii prin care-şi cenzurează unele afirmaţii ştiinţifice prin eliminarea post-factum a „prejudecăţilor“ proprii ideologice sau politice, în ce priveşte contribuţia sa la dezvoltarea economiei [27], şi o dovedeşte de asemenea afişarea vădită a unei poziţii de

[27] „*Un personaj savant cerea unuia dintre elevii mei să spună dacă ştiinţa mea este democratică ! S-a spus şi s-a scris că ea ar fi socialistă; altcineva a pretins c-ar fi reacţionară. Ştiinţa care cercetează numai uniformităţile (legile) faptelor nu este nimic din toate acestea: ea n-are nici un epitet; ea se mulţumeşte să cerceteze aceste uniformităţi şi nimic altceva. Personal, eu am fost partizanul libertăţii economice în Cours; dar în Manuel, am abandonat această atitudine şi mă abţin de la orice atitudine când mă ocup de ştiinţă*“ (V. Pareto, *Traité…*, *ed. cit*., vol. 1, p. 40).

valoare în partea ultimă a operei şi vieţii sale, cea consacrată sociologiei politice, parte în care prejudecăţile politice, aversiunea personală uneori ca şi demonstraţia manifest interesată constituie o armătură cu acelaşi statut aproape cu cea „ştiinţifică" care reia tezele fundamentale ale sociologiei sale.

Poziţia „scientistă" şi „neutralitatea de valoare" constituie deci alternativa pe care V. Pareto o oferă propriei ieşiri din impasul metodologic al viziunii pozitiviste în care se angajase. Dificultăţile acestui impas sunt sesizate repede de Pareto în ce priveşte situarea sa deliberată pe poziţiile a ceea ce T. Parsons numeşte anti-intelectualismul sau pozitivist[28]. Termenul „anti" asociat de poziţia lui Pareto faţă de pozitivismul sociologic ar putea să pară la prima vedere o contradicţie în termeni. E greu însă să găseşti, pe de altă parte, o lucrare de sociologie în care condamnarea metodei pozitiviste în sociologie să fie atât de insistent proclamată şi atât de frecvent utilizată de un autor ca instrument de delimitare a propriilor poziţii metodologice de cele ale altora. Dar pozitivismul condamnat de Pareto nu este pozitivismul sociologic propriu-zis ci numai aspectul intelectualist al pozitivismului sociologic clasic exprimat de A. Comte şi continuat de pozitivismul englez al lui J. S. Mill şi mai ales de H. Spencer.

Oscilaţiile părintelui pozitivismului între încrederea faţă de puterea raţiunii, încredere manifestă în concepţia lui A. Comte despre progresul umanităţii ca dominare a sentimentului de către raţiune şi ataşarea lui la forţa coezivă pe care o reprezintă în societate sentimentul, afectivitatea, constituie focusul criticii paretiene faţă de pozitivism în sociologie şi acest lucru este şi mai manifest în aprecierea contribuţiei sociologice a lui H. Spencer, pe care Pareto îl consideră unul dintre marii sociologi ai epocii a cărui unică erodare este de a nu fi arătat în mod consecvent că fundamentul societăţii îl constituie sentimentul în forma sa primar individuală;[29] ipostazierea raţiunii prin personificarea sa metafizică de către pozitivism a constituit factorul principal care a deturnat sociologia de la obiectivele sale ştiinţifice stabilite iniţial spre o filosofie speculativă şi non-experimentală deci, a raţiunii.

Dar această critică a pozitivismului sociologic nu-l aşează pe Pareto dincolo, şi cu atât mai mult, în opoziţie cu sociologia lui A. Comte, de exemplu. Dimpotrivă, eroarea fundamentală pe care Parsons o comite în apreciarea sociologiei lui V. Pareto ni se pare a fi tocmai forţarea poziţiei sociologului italian în vederea scoaterii sale din perimetrul pozitivist pentru a o include în cel al unui aşa-zis „voluntarism sociologic".[30] Această eroare îşi are sursa în considerarea anti-intelectualismului paretian drept un indiciu al anti-utilitarismului său, luându-se în considerare în primul rând atitudinea critică a lui Pareto faţă de utilitarismul clasic al lui J. Bentham, critica utilitarismului raţionalist al acestuia precum şi, în al doilea rând, deschiderea pe care Pareto o realizează pentru studiul aspectelor non-raţionale ale acţiunii umane, pentru analiza rolului normelor, valorilor, orientărilor motivaţionale în determinarea acţiunii şi echilibrului social.

Punctul nostru de vedere este că, dimpotrivă, anti-intelectualismul lui Pareto, care este real şi deloc singular în epocă[31] nu reprezintă în acelaşi timp o

[28] „*Critica teoriilor a stabilit că ele sunt neştiinţifice; reziduurile sunt elementele constante ale acestor teorii neştiinţifice, iar sentimentele pe care le manifestă ele sunt acele aspecte ale individului concret pe care le putem înţelege în categorii nonsubiective. Dar elementul central al reziduurilor este un element iraţional şi de aceea contetul general al gândirii paretiene este anti-intelectualismul pozitivist*" (T. Parsons, *The Structure of Social Action*, vol. 1, *ed. cit*., p. 204).

[29] V. Pareto, *L'Individuale ed il Sociale*, în *Scritti Sociologici,* ed. cit., p. 329).

[30] T. Parsons, *The Structure of Social Action*, New York, The Free Press, 1964, vol. 1, ed. cit., p. 218.

[31] Conf. H. S. Hughes, *Consciousness and Society. The Reorientation of European Social Thought 1890-1930*, London, Mac Gibbon and Kee, 1967.

poziţie anti-utilitaristă, întrucât obiectivul central al sociologiei sale este tocmai construcţia unei teorii a utilităţii sociale. În realizarea acestui obiectiv Pareto procedează mai întâi la delimitarea acţiunii logice şi non-logice pe baza distincţiei dintre teoria logico-experimentală (ştiinţa) şi teoria non-logico-experimentală (religia) şi după aceea, la delimitarea acestor două tipuri de acţiune/teorie în raport cu criteriul subiectiv şi al utilităţii. Or, aceste ultime criterii de analiză arată existenţa unei neconcordanţe între utilitatea şi ştiinţificitatea unei teorii. Mai mult decât atât, când este vorba despre teoriile asupra vieţii sociale Pareto tinde să creadă că există chiar o corelaţie de corespondenţă între caracterul non-logico-experimental al unei teorii şi utilitatea sa socială. Dacă această afirmaţie se dovedeşte adevărată, şi Pareto aduce numeroase mărturii pentru aceasta, chiar dacă în mod nesistematic şi neverificabil, atunci importanţa problemei este cu totul deosebită: în ce constă această utilitate, care este baza ei empirică? Baza empirică a utilităţii teoriilor non-logico-experimentale este găsită în al doilea criteriu al analizei teoriilor în general, criteriul subiectiv, iar natura ei este sentimentală, afectivă. Urmează deci că anti-intelectualismul sau ceea ce noi am numit „psihologismul“ sociologiei lui V. Pareto, nu numai că nu este deloc anti-utilitarism, ci, dimpotrivă, este menit să completeze utilitarismul prin abordarea unui registru uitat al teoriei clasice a utilităţii, registrul manifestării sociale a normativităţii, al cristalizării sociale a instinctelor, impulsurilor, sentimentelor individuale. Aceasta înseamnă că ruptura economie-sociologie este numai aparentă la V. Pareto, căci construind la suprafaţă sociologia în antiteză cu economia, el vizează de fapt şi realizează parţial o sociologie ca viziune adăugată economiei, complementară şi menită s-o întărească pe aceasta din urmă. Se explică astfel de ce „faza sociologică“ a vieţii şi operei lui Pareto n-a modificat tezele sale economice, ca şi insistenţa sociologului italian asupra faptului paradoxal că sociologia continuă (în sensul cel mai mecanic al termenului) economia dar, în acelaşi timp, sociologia este o sinteză a ştiinţelor al căror obiect de studiu îl constituie părţi ale societăţii ca dreptul, ştiinţa religiilor, economia.

Ne aflăm astfel în faţa unei viziuni ce încearcă o sinteză utilitaristă a cunoştinţelor despre societate, viziune care este motivată socialmente şi de structura socio-politică a activităţii (biografiei) lui V. Pareto despre care am discutat în primul capitol. Să reamintim doar că Pareto a susţinut toată viaţa un punct de vedere ideologic, cel al liberalismului clasic individualist de expresie engleză, că marile sale nemulţumiri sociale au fost generate de antipatia faţă de orice măsură social-politică şi economică care depăşea cadrele stricte şi imediate ale evaluării utilitare, cum erau de pildă acţiunile politice menite a consolida independenţa şi prestigiul naţional al Italiei, aversiunea sa pentru discursul politic demagogic, pentru dezbaterea asupra valorilor şi normelor culturii fără fundamentarea ştiinţifică experimentală.

Cotitura pe care Pareto o face din 1900 spre sociologie este destinată să cerceteze tocmai utilitatea acestor ideologii sau religii cum le numeşte el, începând cu sistemele socialiste în 1901-1902, iar sistemul său sociologic vizează tocmai construirea unui corpus de parametri pentru măsurarea utilităţii sociale a derivaţiilor. Astfel, sociologul Pareto ajunge să-şi satisfacă tocmai prin sociologie nemulţumirile politice şi ideologice şi sfârşeşte prin a conchide că echilibrul social se bazează tocmai pe acest gen de utilităţi în principal, ele constituind şi elementele principale ale sistemului social în concepţia paretiană ca şi principalele mecanisme ale constituirii echilibrului social în istorie.

Perspectiva pozitivistă care alimentează şi este performată la rândul său de utilitarismul sociologic al lui V. Pareto limitează astfel sociologia la analiza parametrilor de utilitate ai fenomenelor sociale, dincolo de care Pareto respinge orice discuţie ca apar-

ţinând domeniului non-logico-experimental. Există astfel un cerc vicios în demonstraţia metodologică a lui Pareto: pe de o parte el îşi garantează ştiinţificitatea propriei teorii prin respingerea teoriilor non-logico-experimentale, pe de altă parte tocmai aceste teorii constituie materialul empiric al aparatului său ştiinţific. Tocmai acest raţionament în cerc pe care-l utilizează sociologul italian face ca trecerea de la o sociologie a ideologiilor la o ideologie a sociologiei să se facă la el atât de frecvent şi tacit. Căci ce altceva reprezintă în „Tratatul de sociologie" înlocuirea experimentării cu exemplificarea, afirmarea neutralităţii politice concomitent cu declaraţia de principiu care-l atestă ca apărător al liberalismului şi liberschimbismului, construirea unui imens aparat inductiv pentru a ajunge la un sistem de reziduuri-derivaţii care apare proiectat dinainte şi face inutilă însăşi inducţia, afirmarea dinamicii extreme a derivaţiilor ca indicatori ai reziduurilor şi considerarea obstinentă a acestora din urmă ca variabile ce nu sunt supuse schimbării în istorie?

Evaluarea metodei sociologice

Analiza metodei sociologice a lui V. Pareto a arătat principalele contradicţii teoretico-metodologice în care se plasează sociologia lui, contradicţii generate de poziţia sa pozitivistă pe de o parte şi de insatisfacţia pe care el însuşi o resimte pentru această poziţie pe de altă parte. Totodată, aceste contradicţii nu sunt decât expresia unor contradicţii social-economice şi politice ale societăţii capitaliste pe care Pareto a analizat-o, precum şi a modului particular în care sociologul italian s-a raportat la interesele fundamentale aflate în conflict în societatea în care trăia.

Se poate afirma astfel mai întâi că există o contradicţie între principiile metodologice expuse iniţial de Pareto şi realizarea practică a acestor principii în cercetarea empirică pe care el o realizează. Pareto şi propune utilizarea metodei logico-experimentale în sociologie, dar el mai întâi defineşte ambiguu această metodă, atunci când o defineşte, şi apoi introduce în cadru foarte limitat teoretic ale ei proceduri atât de largi încât cu greu pot fi reţinute chiar în cea mai elastică definire a ştiinţei: exemplificarea, caracterul nesistematic al prezentării faptelor, clasificările bizare – pentru a nu le numi chiar ideologice – operate asupra faptelor, limbajul confuz, ambiguu, construcţia teoretică heteroclită, contradicţii logice şi nonsensuri. Toate acestea arată că, pe de o parte, metoda preconizată de Pareto pentru studiul societăţii pare a nu fi adecvate naturii acesteia din urmă (multe dintre dificultăţile arătate mai sus îşi au sursa aici), respectiv prezentării contradictorii, dialectice, caracterului relativ şi istoric al obiectelor sociale, caracteristici pe care Pareto le omite de obicei, iar atunci când le sesizează le diminuează importanţa şi le modifică semnificaţia, conchizând asupra naturii analoge a societăţii şi naturii şi reducând faptul social semnificant la un lucru natural lipsit de semnificaţie şi redus la statutul de funcţie.

În al doilea rând, putem vorbi de o contradicţie înăuntrul metodei aplicate înseşi, respectiv între modul în care el realizează analiza dependenţei mutuale a fenomenelor sociale şi rezultatele la care ajunge folosind alte căi dar atribuind primului instrumente metodologice derivate din acestea din urmă. Astfel, în analiza schemei reziduuri-derivaţii el foloseşte cel puţin trei tipuri de proceduri metodologice, fiecare dintre acestea intervenind haotic şi necontrolat în producerea rezultatelor cercetării. Iniţial, Pareto porneşte în această analiză de la constatări pur calitative, constând în existenţa unei discrepanţe între ceea ce oamenii spun şi ceea ce ei realmente cred sau fac, constatare care nu aduce într-adevăr nimic nou în istoria cunoştinţelor despre societate. Dar Pareto ridică constatarea acestei discrepanţe la rangul unei generalizări empirice, iar acest proces de generalizare se produce la el cu totul în afara posibilităţii unui control metodologico-

ştiinţific, ca un proces mai degrabă straniu şi revelat decât ştiinţific şi metodic elaborat. Odată ajuns însă la această generalizare empirică el o justifică (post-factum) prin metoda inductivă, anunţând că va folosi metoda deductivă de abia când va pune problema clasificării reziduurilor. În realitate el începe paralel cu comentariile sale asupra exemplelor de teorii non-logico-experimentale demersul deductiv şi circumscris unui procedeu metodologic nou: analogia cu structura lingvistică, aşa încât al doilea mare rezultat al faimoasei sale inducţii, al cercetării sale experimentale, pe care el îl prezintă din nou ca o generalizare empirică, este din nou rezultatul unei deducţii, de altă natură decât prima însă, care aparţine acum, spre deosebire se prima ce aparţinea practic cunoaşterii comune, unei cunoaşteri specializate şi ştiinţifice, celei filologice.

Pasul următor reia lucrurile de la capăt şi el aparţine unui alt registru al cunoaşterii, cel al economiei matematice, Pareto identificând derivaţiile ca „indicatori“ ai reziduurilor şi hotărând, prin analogie cu „ofelimitatea“ din econometrie, capacitatea lor de a putea fi utilizaţi pentru determinarea unor linii de indiferenţă ale ofelimităţii sui-generis, respectiv pentru determinarea punctelor echilibrului social. Şi în sfârşit, o dată obţinut acest rezultat, Pareto realizează reîntoarcerea la obiectivul iniţial al cercetării sociologice: analiza cantitativă, această schemă a reziduurilor şi derivaţiilor fiind transformată într-un sistem de ecuaţii matematice, ecuaţii a căror forţă ştiinţifică este diminuată însă tocmai de contradicţiile logico-metodologice prin care s-a ajuns la ele.

Este de aceea legitim să vorbim, în al treilea rând, de contradicţii între chiar rezultatele obţinute de Pareto prin aplicarea metodei experimentale, şi metoda logico-experimentală însăşi, contradicţii a căror expresie o concretizează în mod sintetic o anumită opoziţie între metodă şi sistem la V. Pareto, respectiv între o metodă rigidă şi prezentată ca un sistem logic precis elaborat şi un sistem teoretic haotic şi plin el însuşi de contradicţii logice, opoziţie rezultând nu numai din contradicţia între metoda ca principiu la Pareto şi metoda sa-în-act, ci şi din contradicţia între o metodă „naturalistă“ dusă la extrem şi o realitate non-naturală cum este societatea, căreia îi este aplicată această metodă. Inclusiv natura acestui instrument propus arată greşita înţelegere şi mai ales aplicare a principiului neutralităţii axiologice în sociologia lui Pareto, acesta înţelegând că sursa judecăţii de valoare se află în limbaj mai mult decât în structura socială a cunoaşterii sociologice. Chiar dacă rezultatul pe care-l propunem în tabelul sinoptic la această chestiune nu este el însuşi cu totul exact, el arată în fond poziţia lui Pareto faţă de rolul social al sociologiei şi pesimismul său în legătură cu fundamentarea ştiinţifică a politicii precum şi sustragerea sociologiei de la orice interes public într-un cerc cvasi-închis al specialiştilor apolitici. În sfârşit, ultimele două nivele societale de analiză, care cuprind raporturile dintre ştiinţele sociale, respectiv sociologie şi ştiinţele naturii, pentru care Pareto foloseşte îndeosebi exemplul fizicii şi al mecanicii, precum şi raporturile dintre ceea ce el numeşte „religie“ şi ştiinţă, raporturi ce au fost analizate în paragrafele anterioare ale lucrării noastre, şi care apar ele însele ca rezultate ale concepţiei lui V. Pareto despre ştiinţa socială şi despre raportul dintre cunoaşterea ştiinţifică şi cunoaşterea şi acţiunea politică, conduc la concluzia unei „aparenţe“ a cunoaşterii sociologice pentru parametrul „metodă“ luat în discuţie şi la acceptarea de către sociologul italian al convenţionalismului empirico-critic pentru parametrul „adevăr“.

Astfel, reducerea pozitivistă a fenomenelor sociale la „lucruri“, chiar dacă nu este recunoscută de Pareto în termenii expliciţi în care apare ea la Durkheim, reducere dictată de imperativele metodice ale analizei logico-experimentale, elimină din sfera cercetării sociologice dintru început întreaga serie a obiectelor şi problemelor sociale pentru care ştiinţa sociologică

nu este pregătită, aşa cum este ea definită la primul nivel societal de analiză, să ofere instrumente de înregistrare şi prelucrare logico-experimentale. De aceea Pareto se raportează la conceptele centrale ale sociologiei lui Marx fie negându-le unora realitatea practică, căreia ele îi corespund, cum sunt conceptele de clase sociale, lupta claselor, în sociologie sau valoare în economia politică, fie acordându-le o semnificaţie produsă de însăşi perspectiva metodei de cercetare aplicate, încât aceleaşi concepte apar în sociologia lui Pareto cu un conţinut radical schimbat: în loc de clase sociale, la baza cărora Marx pune sistemul raporturilor de proprietate, de repartiţie şi de schimb în care se realizează producţia socială, sistem pe baza căruia se constituie şi se cristalizează în cele din urmă inclusiv instituţional, o conştiinţă de clasă, Pareto preferă conceptul de elită al cărui conţinut este determinat de combinaţiile reziduale pe care le posedă atomii acestui grup social, indivizii. El analizează însă întreg sistemul social utilizând rezultatele la care ajunge în cercetarea numai a tipologiei elitelor, considerând că în raport cu aceste elite se pot constitui clasele sociale nu ca realităţi istorice şi politice concrete, ca forţe ale schimbării sau menţinerii unui sistem social, ci ca „derivaţii" ce raţionalizează, în baza reziduului sociabilităţii în special, eterogeneitatea reală a intereselor particulare ale indivizilor. Se întâmplă astfel că în timp ce practica istorică a unei societăţi date este negată de Pareto şi redusă la statutul „aparenţei" derivaţionale, cum este cazul luptei claselor sociale ca motor al istoriei societăţilor, aparenţa pe care această luptă a claselor o produce la nivelul ideologiilor claselor exploatatoare să fie sancţionată de Pareto ca însăşi realitatea concretă a istoriei societăţilor, iar mecanismele ideologice ale raporturilor de clasă, reduse de Pareto la raporturile dintre grupurile conducătoare ale claselor, elitele, mecanism al căror statut de realitate nu este el însuşi cercetat de Marx, Lenin accentuând chiar importanţa lor în definirea înseşi strategiei şi tacticii luptei revoluţionare a proletariatului,[32] să fie reţinute de sociologia paretiană ca singurele elemente ale realităţii în cercetarea sociologică. Ele au statut de realitate nu în raport cu proxisul social corespunzător unei societăţi determinate istoric, ci în raport cu indicatorii de selecţie pe care o metodă, cea logico-experimentală, îi stabileşte ca reali. Ori, cum am văzut, aceşti indicatori sunt obţinuţi de Pareto dintr-o „experienţă" vag definită şi asimilată în cele din urmă „experienţei" din ştiinţele naturii, realitatea socială fiind reţinută ca obiect al analizei ştiinţifice numai în baza unei „convenţii" de metodă pe care o fixează analistul. În raport cu această „convenţie", Pareto decretează că în timp ce, de exemplu, valoarea este un concept metafizic, media preţurilor obţinute pentru o marfă într-un sistem liber de piaţă reprezintă conceptul ştiinţific înlocuitor al celui metafizic, întrucât media preţurilor permite determinarea empirică cu instrumentele acum ale statisticii economice. Tot astfel, în timp ce conceptul de clasă socială nu poate fi determinat empiric, cel de elită rămâne a reprezenta numai un grup, o colecţie strict nominalistă de indivizi, ceea ce i-a atras lui Pareto critica chiar a unora dintre discipolii săi fideli, ca J. Schumpeter.[33] Dacă metoda logico-experimentală forează în realitatea socială denumind-o „convenţional" pe aceasta din urmă, atunci rezultatele la care se ajunge prin această metodă nu pot apare ele însele decât sub semnul aceluiaşi convenţionalism. Adevărul sociologic deci, el însuşi produs convenţional al cunoaşterii, nu-şi are criteriul de verificare în însăşi practica socială care

[32] V. I. Lenin, *Ce-i de făcut?* în *Opere complete*, vol. 6, Bucureşti, Editura Politică, 1961, pp. 38 şi urm.

[33] „*Individul aparţine unei clase prin calitatea sa de membru al unei familii. Familia deci, şi nu persoana fizică este cea care constituie veritabilul individ pentru o teorie a claselor sociale*" (J. Schumpeter, *Imperialisme et classes sociales*, Les Editions de minuit, Paris, 1972, p. 169).

i-a furnizat determinările esenţiale, ci în convenţia pe care metoda utilizată a stabilit-o faţă de această practică. Căci raportându-se la această convenţie doar, Pareto consideră în cele din urmă că istoria recentă a societăţilor europene a confirmat practic prognoza lui sociologică, fascismul apărând astfel în viziunea sa numai ca o schimbare a elitei guvernante „vulpe“ cu una „leu“, fenomen nespecific societăţii capitaliste ci, dimpotrivă, normal în raport cu reducţia convenţională pe care, din motive ale posibilităţii de înregistrare empirică, metoda logico-experimentală a operat-o asupra societăţii: reducţia claselor sociale şi raporturilor dintre clase la elite şi circulaţia elitelor.

Aceste reducţii „convenţionaliste“ operate de Pareto asupra realităţii sociale din motive de operaţionalizare, în termeni moderni, sau de instrumentalizare a conceptelor, îşi va concretiza în modul cel mai direct consecinţele sale teoretice şi ideologice în analiza sistemului social sau a formei generale a societăţii, analiză al cărei principal rezultat este conceptul – produs empiric – de echilibru social.

Bibliografie

1. PARETO, V. *Traité de Sociologie Génerale*, Paris-Genève, Librairie Droz, 1re édition, 1917, p. 6.
2. PARETO, V. *Della logica delle nuove scuole economiche*, în L'Economista, 10 iunie 1877, pp. 689-698., p. 131, *Traité*…, ed. cit., p. 1, 3.
3. PARETO, V. *Le mythe vertuiste et la literature imorale*, Paris, Riviere, 1911, p. 80.
4. PARETO, V. *Traite.... ed. cit.* , p. 1347.
5. SOROKIN, P. A. *Les theories Sociologique contemporaines*, Paris, Payot, 1938, cap. I.
6. BUSINO, G. *Introduzione la V. Pareto*, *Scritti sociologici*, Torino, Utet, 1966, p. 71.
7. TORRISI, G.P. *En lisent la „Sociologie de Pareto*“ de monsieur Guy Perrin, *în Cahiers V. Pareto*, no. 33, 1974, pp. 217-235.
8. Conf. H.S. Hughes, *Consciousness and Society. The Reorientation of European Social Thought 1890-1930*, London, Mac Gibbon and Kee, 1967.
9. LENIN, V.I. *Ce-i de făcut?* în *Opere complete*, vol. 6, Bucureşti, Editura Politică, 1961, pp. 38 şi urm.

CZU 316.62
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).10

IMPACTUL SCHIMBĂRILOR SOCIETALE ASUPRA COMPORTAMENTULUI INDIVIDUAL ȘI SOCIAL

Elena RAILEAN
Doctor în pedagogie, conferențiar universitar
Universitatea Americană din Moldova, Chișinău, Republica Moldova
e-mail: *elenarailean32@gmail.com*
https://orcid.org/0000-0002-7893-9742

Schimbările sociale constituie rezultatul provocărilor societale care se referă la acțiunile profunde, durabile și neliniare și rezultatul acestora asupra mediului, societății și individului. Impactul schimbărilor societale asupra comportamentului uman și social nu este univoc, iar comprehensiunea acestuia depinde de metodologia cercetării. Pentru această lucrare este aplicată descrierea fenomenologică – metodă care se referă la experiența trăită în imediatul existențial din perspectiva esenței fenomenelor. Datele cercetării reprezintă rezultatul aplicării unui chestionar online elaborat cu Google Form pe un eșantion de 158 respondenți. Rezultatele obținute permit a descrie impactul schimbărilor societale asupra comportamentului uman și social prin specificul fenomenului "educație globală": diversificarea formelor de organizare a procesului de învățământ; discursul interactiv – metodă eficientă de predare; prioritizarea metodelor acționale; utilizarea secvențelor audio /video în mesajul profesorului; problematica evaluării informatizate; tematica cursurilor de formare continuă și necesitatea într-un portal interactiv pentru cadre didactice.

***Cuvinte-cheie**: provocări societale, schimbări societale, COVID-19, învățământ online, predare distanțată, comportament individual, comportament social.*

THE IMPACT OF SOCIETAL CHANGES ON INDIVIDUAL AND SOCIAL BEHAVIOR

The social changes are the result of societal challenges and are related to profound, sustainable, and non-linear actions and their result on the environment, society, and the individual. The impact of societal changes on human and social behavior is not unequivocal, and its understanding depends on the research methodology. For this paper is applied the phenomenological description - a method that refers to the experience lived in the immediate existential from the perspective of the essence of phenomena. The research data is the result of applying an online questionnaire developed with Google Form on a sample of 158 respondents. The results obtained allow us to describe the impact of societal changes on human and social behavior through the specifics of the phenomenon of "global education": the diversification of the forms of organization of the educational process; interactive discourse - effective teaching method; prioritization of action methods; the use of audio / video sequences in the teacher's message; the issue of computerized evaluation; the theme of continuing education courses and the importance of the interactive portal for in-service teachers.

***Keywords**: societal challenges, societal changes, COVID-19, online education, remote teaching, individual behavior, social behavior.*

L'IMPACT DES CHANGEMENTS SOCIÉTAUX SUR LE COMPORTEMENT INDIVIDUEL ET SOCIAL

Le changement social est le résultat de défis sociétaux liés à des actions profondes, durables et non linéaires et à leurs résultats sur l'environnement, la société et l'individu. L'impact des changements sociétaux sur le comportement humain et social n'est pas sans ambiguïté, et sa compréhension dépend de la méthodologie de recherche. Pour ce travail est appliquée la description phénoménologique-méthode qui se réfère à l'expérience vécue dans l'immédiat existentiel du point de vue de l'essence des phénomènes. Les données de recherche sont le résultat de l'application d'un questionnaire en ligne développé avec Google Form sur un échantillon de 158 répondants. Les résultats obtenus permettent de décrire l'impact des changements sociétaux sur les comportements humains et sociaux à travers la spécificité du phénomène "éducation globale": diversification des formes d'organisation du processus éducatif; discours interactif-méthode efficace d'enseignement; priorisation des méthodes d'action; utilisation de séquences audio /vidéo dans le message de l'enseignant; problème de l'évaluation informatisée; le thème des cours de formation continue et la nécessité d'un portail interactif pour les enseignants.

Mots-clés: *défis sociétaux, changements sociétaux, COVID-19, éducation online, enseignement à distance, comportement individuel, comportement social.*

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ НА ИНДИВИДУАЛЬНОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ

Социальные изменения являются результатом социальных вызовов, связанных с глубокими, устойчивыми и нелинейными действиями и их результатом для окружающей среды, общества и человека. Воздействие социальных изменений на человеческое и социальное поведение неоднозначно, и его понимание зависит от методологии исследования. В данной статье применяется феноменологическое описание - метод, который обращается к опыту, переживаемому в непосредственном экзистенциальном, с точки зрения сущности, явлений. Данные исследования являются результатом применения онлайн-анкеты, разработанной с помощью Google Form, на выборке из 158 респондентов. Полученные результаты позволяют описать влияние социальных изменений на человеческое и социальное поведение через специфику феномена «глобального образования»: диверсификация форм организации образовательного процесса; интерактивный дискурс - эффективный метод обучения; приоритизация методов действий; использование аудио / видео последовательностей в сообщении учителя; проблема компьютеризированной оценки; тема курсов повышения квалификации и необходимость интерактивного портала для учителей.

Ключевые слова: *социальные вызовы, социальные изменения, COVID-19, онлайн-образование, дистанционное обучение, индивидуальное поведение, социальное поведение.*

Introducere

Provocările societale se referă la acțiunile, schimbările și transformările în ecosistemele naturale și artificial create de om, precum "sănătatea, schimbările demografice și bunăstare, securitatea alimentară, agricultură și silvicultură durabilă, cercetarea maritimă și a apelor, energia sigură, curată și eficientă, transport inteligent, ecologic și integrat, mediu, eficiența resurselor și materiei prime, Europa într-o lume a schimbărilor – societăți incluzive, inovatoare și reflexive, societăți sigure – protejarea libertății și securității Europei și a cetățenilor săi" [1].

Pentru prima dată termenul "provocări societale" a fost descris astfel "societatea de astăzi se confruntă cu multiple provocări societale, cum ar fi un sistem economic instabil, schimbări climatice și sărăcia durabilă. Nu există soluții simple, ci mai degrabă aceste provocări cer schimbări sociale fundamentale, adică tranziții de durabilitate" [2]. Ulterior, provocările societale au fost definite ca "schimbări transformative sistemice,

profunde, sustenabile și neliniare". [3] Provocările societale descriu un fenomen global. Acest fenomen generează schimbări societale în toate formele de organizare umană, inclusiv în mediile educaționale. Astfel de schimbări au impact asupra comportamentului individual și comportamentului social.

Termenul *comportament individual* definește motivul, intenția, acțiunea și reacțiile comportamentale ale individului uman la stimulii externi și interni, [4] iar termenul *comportament social* – orice comportament care influențează sau este influențat de alți membri ai aceleiași specii. În linii generale, reacțiile acționale și comportamentale reflectă natura fiziologică și psihologică, inteligența și mediul de habitat al individului uman. Specificul schimbărilor societale este *mediul digital* care are dimensiune globală. Astfel, termenul „provocări societale" este echivalat cu unul din termenii „provocări globale", „schimbări globale", „provocări societale globale" [5].

Schimbările cauzate de provocările societale necesită identificarea soluțiilor globale la problemele locale. Conform [6] situația în schimbare a educației cadrelor didactice și noile cerințe ale secolului XXI solicită cadrelor didactice să atașeze scopul personal la scopul social astfel încât să se poată angaja în profesia didactică pe termen lung. O astfel de predare scop orientată constituie obiectivul major în formarea cadrelor didactice apte de a răspunde la schimbările societale.

Condiția emergenței soluțiilor globale este prezența *insigth*-ului pentru inovații într-un mediu colaborativ și cooperativ. Însă, conform studiului lui Hilbolling, Deken și Berends (2021) aceste "colaborări multipartite se confruntă cu structuri temporale incongruente, creând complexități temporale care împiedică acțiunea comună" [7]. Conform acelorași autori, acest proces complex se axează pe trei mecanisme și anume, aplicarea afilierii serendipitare, excluderea temporală și alinierea minții la viitor. Prin urmare, în investigarea schimbărilor societale și a impactului acestora asupra comportamentului uman și social este important de a ține cont de colaborările multipartite înrădăcinate în dinamica procesului. O astfel de metodologie se deosebește radical de cea a cercetărilor în care este subliniată importanța sincronizării fenomenelor și evenimentelor globale în spațiu și timp prestabilit. Concentrându-ne pe manifestările locale ale fenomenului global "pandemia COVID - 19" ne întrebăm care este impactul schimbărilor societale asupra comportamentului individual și social.

Metodologia cercetării

În cazul schimbărilor societale mediul educațional se schimbă din transmisibil în mediu de învățare. În această nouă situație modul de transmitere a materiei didactice către elev poate fi determinată, nedeterminată și mixt. Forma determinată este asociată modelului curricular care implică controlul și, respectiv, corectarea activității de învățare a elevului în baza unor criterii prestabilite. Forma nedeterminată se atribuie managementului procesului didactic în care controlul și corectarea activității de învățare este realizată la final și doar rareori în timpul procesului de învățământ. Forma mixtă presupune combinarea situațională a primelor două forme [8].

Ipotetic, în cazul schimbărilor societale pe prim plan se poziționează comportamentul social, însă acest model comportamental este direct influențat de comportamentul individual, de exemplu de interesul, curiozitatea, motivația de a identifica cele mai reușite soluții la situații concrete (cauzată de provocările societale). Descrierea impactului schimbărilor societale asupra comportamentului individual și social poate fi realizată prin metoda „descrierea fenomenologică" [9]. Metoda constă în „analiza experiențelor trăite în imediatul existențial care trebuie să ducă la pătrunderea "esențelor" fenomenelor. Această descriere se vrea mai întâi o întoarcere la fenomen așa cum este resimțită la nivelul realității umane trăite imediat în conștiință" [9, p. 97].

Metoda a fost realizată prin tehnica chestionarului

online. Chestionarul "Percepția profesorilor referitor la strategiile, metodologiile și practicile educaționale în perioada COVID-19" a fost elaborat cu Google Form. Scopul chestionarului a fost studiului impactului schimbărilor societale asupra comportamentului individual și social prin identificarea strategiilor, metodologiilor și practicilor educaționale noi în situația schimbărilor societale cauzate de pandemia COVID-19. Chestionarul a fost completat de 158 cadre didactice. Datele chestionarului au fost colectate și analizate în perioada februarie – martie 2021.

Structura chestionarului include:

1. Informații generale – vârsta, ocupația, studiile respondenților
2. Întrebări specifice referitor la
   a. forma de organizare a procesului de învățământ
   b. cea mai efectivă metodă de predare
   c. cea mai comprehensivă categorie de metode
   d. resursele digitale folosite pentru transmiterea mesajului profesorului
   e. modul de evaluare a competențelor elevilor
   f. tematica interesului profesional
   g. impactul schimbărilor societale asupra managementului activității școlare

Rezultatele cercetării

1. Informații generale

Datele generale colectate prin intermediul Google Form denotă că vârsta respondenților este cuprinsă între 20-30 ani (6.3%), 31-40 ani (33.5%), 41-50 ani (23,4%) și mai mult de 50 ani (36,1%); majoritatea (78.5%) au studii universitare și, respectiv, activează în școlile rurale (67,3%). Respondenții chestionați sunt responsabili pentru formarea competențelor preșcolarilor (17%), elevilor din ciclu primar (24,5%), gimnazial (43,5%) și liceal (15%).

O primă analiză a acestor date indică spre un fapt alarmat: nu toate cadrele didactice au studii universitare. În același timp, cele 21,5% de cadre didactice fără studii universitare sunt responsabile pentru formarea competențelor a 15% de elevi care studiază la treapta liceală. Reieșind din acești indicatori putem conchide referitor la calitatea educației universitare și, respectiv, la nivelul de pregătire al elevilor pentru a face față provocărilor societale.

2. Forma de organizare a procesului de învățământ

În cazul provocărilor societale fără precedent, de exemplu în situația COVID-19, se pot produce schimbări societale în forma de organizare a procesului de învățământ și mediul educațional. Această ipoteză a fost confirmată de 36,7 % din respondenții care au optat pentru predarea distanțată, mixtă și alte formate, diferite de tradiționalul „față-în-față" (figura 1).[1]

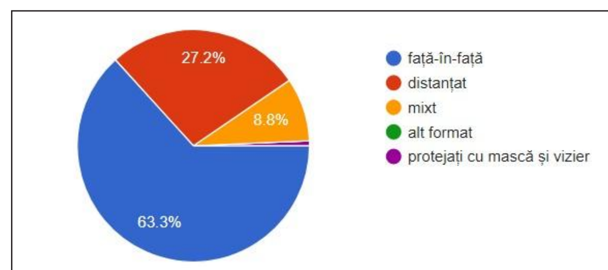

Fig. 1. Raportul învățării față-în-față vs învățarea distanțată, %

Forma distanțată de organizare a procesului didactic, denumită învățare distanțată (eng. *remote learning*) [10] se referă la situația în care profesorii și elevii sunt distanțați social, iar activitățile didactice se desfășoară prin intermediul suporturilor și tehnologiilor digitale.

Învățarea distanțată oferă elevilor și profesorilor oportunitatea de a rămâne conectați și implicați în conținut în timp ce lucrează de acasă. Totuși, fiind o formă nouă de organizare a procesului de învățământ,

[1] Materialul grafic, inclus în prezentul articol, este elaborat de către autor.

impusă de situația pandemică, învățarea distanțată are impact asupra comportamentului profesorilor și elevilor, impunându-i în situația identificării soluțiilor plauzibile. Însă, în lipsa curriculei adaptate la formarea competențelor în situația de criză, nerespectarea cerințelor psihologice și pedagogice de organizare a spațiului de învățare al elevului, învățarea distanțată s-a transformat într-un flux haotic de mesaje cu sarcini de evaluare.

3. Cea mai eficientă metodă de predare

Forma de organizare a procesului didactic nu reglementează numărul de metode didactice (fig.2).

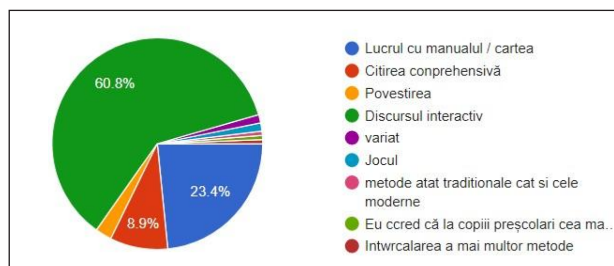

Fig. 2. Ponderea metodelor didactice utilizate, %

În opinia respondenților, cea mai eficientă metodă de predare este discursul interactiv, care prevalează în raport cu activitatea de lucru cu manualul / cartea educațională. Schimbările societale și-au pus amprenta asupra strategiilor de realizare a acestui grup de metode, evidențiind importanța discursului interactiv pentru extinderea zonei proxime în evaluarea în grup și colaborativă.

4. Cea mai comprehensivă categorie de metode

Referitor la categoria de metode didactice, mai comprehensive se consideră metodele bazate pe acțiune (ex. jocul de rol, proiectul etc.). Pe nivelul doi sunt plasate metodele de explorare a realității, fapt care indică spre impactul schimbărilor societale asupra comportamentului individual, pus în situația de a identifica soluții inovative la provocările societale (fig.3).

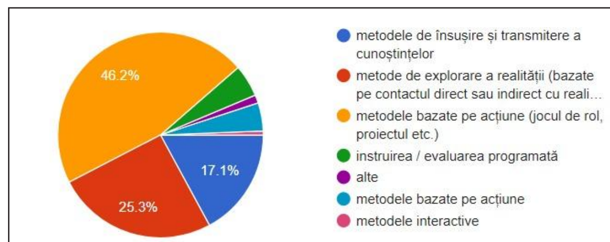

Fig. 3. Repartiția metodelor bazate pe acțiune, %

Avantajul metodelor bazate pe acțiune constă în implicarea activă a elevului în construirea cunoștințelor, abilităților și competențelor. Acest adevăr se atribuie și la situația identificării soluțiilor educaționale care necesită competențe digitale.

De remarcat faptul că metodele de însușire și transmitere a cunoștințelor nu mai sunt prioritare, profesorii evidențiind importanța implicării active a elevilor în procesul de învățământ.

5. Resursele digitale folosite pentru transmiterea mesajului profesorului

În rezultatul situației pandemice profesorii folosesc o diversitate de resurse digitale pentru a transmite mesajul către elevi. Conform datelor din figura 4, cel mai frecvent sunt transmise secvențele video / audio (52,5%).

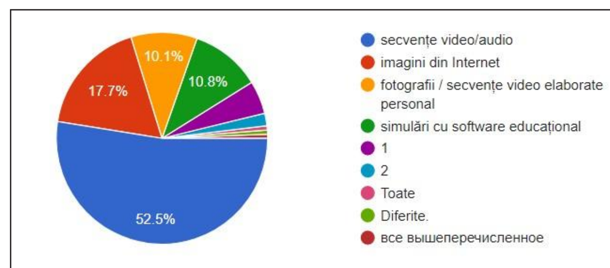

Fig. 4. Utilizarea metodelor de transmitere a informației, %

Totuși, nu este clar dacă profesorii cunosc care sunt normele psihopedagogice de integrare a diferitor stimuli pentru a obține rezultatele învățării estimate în proiectul didactic.

6. Evaluarea competențelor elevilor

Paradoxal, dar evaluarea competențelor se realizează preponderent prin teste realizate pe suport de hârtie, fotografiate și transmise profesorului (38,1%) – fig.5. Această metodă îngreunează activitatea profesorului din perspectiva managementului timpului. Profesorii ar putea opta în favoarea testelor la calculator dacă vor ține cont de faptul că există un număr mare de instrumentării pentru elaborarea testelor informatizate, precum Google Form, Hot Potatoes etc. care permit generarea și mixarea itemilor din baza de date, stabilirea orarului de transmitere a testului, analiza imediată a răspunsurilor etc.

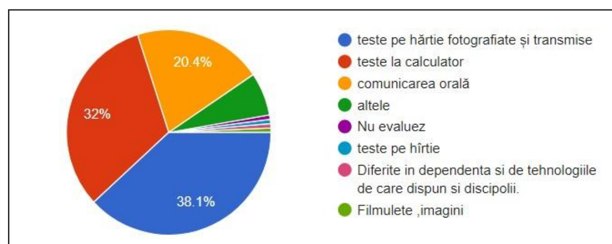

Fig. 5. Repartiția metodelor de evaluare a competențelor, %

Totuși, evaluarea informatizată este oportună în situația în care se ține cont de principiile psihopedagogice de elaborare a itemilor și testelor informatizate.

7. Tematica interesului profesional

Nivelul impactului schimbărilor societale asupra comportamentului individual și social a fost evaluat și conform interesului profesional în tematica cursurilor de formare continuă.

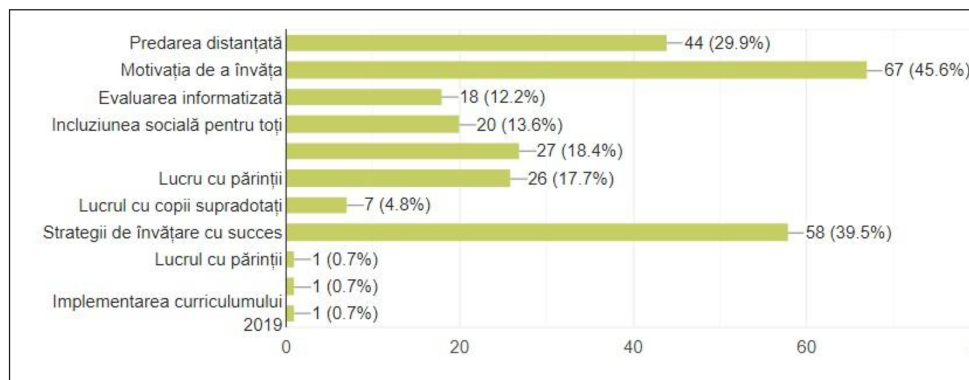

Fig. 6. Ponderea metodelor de sporire a motivației de a învăța, %

Conform răspunsurilor respondenților (fig.6), putem conchide că profesorii sunt interesați de problematica psihopedagogică și, în primul rând de a înțelege ce este motivația de a învăța și cum poate fi sporită motivația elevilor în situația actuală. Interesul profesional față de obținerea rezultatelor învățării cât mai bune se reflectă și în alegerea opțiunii „strategii de învățare cu succes”.

Impactul schimbărilor societale asupra managementului activității școlare

Rezultatele investigației provocărilor societale asupra activității școlare indică spre lipsa unui portal interactiv pentru schimb de opinii și bune practici (43,5%), precum și lipsa / insuficiența asistenței psihologului școlar (33,3%) – fig.7.

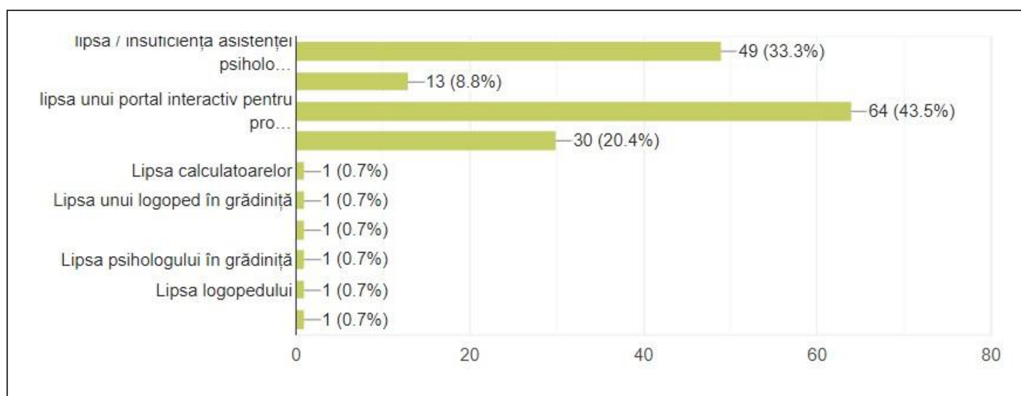

Fig. 7. Deficiențe ale managementului școlar, %

Concluzii

Impactul schimbărilor societale asupra comportamentului individual și social este divers și complex. În urma provocărilor societale se produc schimbări societale care schimbă ireversibil mediul educațional, forma de organizare a procesului didactic, precum și comportamentul individual și social al tuturor actorilor sistemului de învățământ.

Metoda „descrierea fenomenologică", aplicată prin tehnica chestionarului online, permite a conchide că între comportatul individual și comportamentul social există o interdependență bidirecțională. Astfel, fiind influențați de schimbările societale toți actorii sistemului educațional adoptă mediul digital ca un indicator al schimbărilor societale, indicând astfel spre un nou model de comportament social. În același timp, această situație impune toți actorii sistemului educațional în situația de a modifica motivația, intenția, acțiunea și reacțiile comportamentale la noii stimuli.

Bibliografie

1. What are societal challenges? 2021. Sustainable innovations in enterprises: 2.1 What are societal challenges? - OpenLearn - Open University - B327_1

2. WITTMAYER, J., SCHAPKE, N., VAN STEENBERGEN, F., OMANN, I. Making sense of sustainability transitions locally: how action research contributes to addressing societal challenges. Critical Policy Studies. 2014, 8(4), p. 465-485.

3. LINNER, B., WIBECK, V. Conceptualising variations in societal transformations towards sustainability. Environmental Science & Policy. 2020, p. 106-222

4. GLENN, S. S. Individual Behavior, Culture, and Social Change. The Behavior Analyst. 2004, 27 (2), p. 133-151.

5. COHEN-SHACHAM, E., WALTERS, G., JANZEN, C., MAGINNIS, S. 2021. Nature-based solutions to address global societal challenges. https://serval.unil.ch/resource/serval:BIB_93FD38C8836B.P001/REF

6. KUUSISTO, E., TIRN. The Challenge of Educating Purposeful Teachers in Finland. Education Sciences. 2021, 11, 29. https://doi.org/10.3390/educsci11010029.

7. HILBOLLING, S., DEKEN, F., BERENDS, H. Process-based temporal coordination in multiparty collaboration for societal challenges. Strategic Organisation. 2021, https://doi.org/10.1177/1476127021992705

8. БЕСПАЛЬКО В. П. Слагаемые педагогической технологии. Москва «Педагогика» 1989.

9. MUCCHEILLI, A. Dicționar al metodelor calitative în științe umane și sociale. Iași: Polirom, 2002.

10. RAY, K. 2020. https://www.techlearning.com/how-to/what-is-remote-learning

CZU 005.7
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).11

ANALIZA AȘTEPTĂRILOR ȘI NIVELULUI DE PREGĂTIRE PENTRU SUCCES ÎN RELAȚIILE DINTRE CONDUCĂTORI ȘI SUBALTERNI

Diana DUCA
Doctorandă, Școala Doctorală în Științe Economice și Ecologie, Universitatea de Studii Politice și Economice Europene "Constantin Stere", Chișinău, Republica Moldova
e-mail: *dianaduca79@gmail.com*
https://orcid.org/0000-0003-3407-2291

Prezentul articol este dedicat cercetării nivelului de aplicabilitate a teoriilor de management efecient în organizațiile din Republica Moldova. În condițiile unei economii cu grad scăzut de eficiență, a politicilor publice concurențiale, sistemului judiciar precar și emigrării în ascensiune, rolul și importanța resurselor umane în cadrul organizațiilor devine unul din ce în ce mai important, având o implicare directă asupra performanței organizaționale. Gestionarea relațiilor cu angajații influențează performanța organizației și poate afecta succesul ei ducând spre performanță sau declin al productivității. Or, angajații pot fi ei înșiși afectați de către organizație și activitatea acesteia. Problema pe care dorim să o cercetăm este dacă conștientizează oare, managerii organizațiilor, indiferent de poziția ierarhică pe care o ocupă, semnificația resurselor umane, contribuția acestora la crearea de valoare adăugată pentru organizație, dar și de faptul că în mare parte calitatea resurselor umane depinde de ei, în calitate de manageri. Scopul cercetării noastre este analiza și valorificarea deprinderilor şi abilităților manageriale ale cadrelor de conducere în vederea îmbunătățirii calității activității lor organizaționale şi sociale. Metodologia de cercetare s-a bazat pe observaţie şi studiu de caz - drept experiment de cercetare și constatare prin aplicarea chestionarului diferenţiat respondenților angajați în câmpul muncii.

Cuvinte-cheie: *funcții de conducere, funcții de execuție, management, performanță, relații, conducători, subalterni.*

ANALYSIS OF EXPECTATIONS AND LEVEL OF TRAINING FOR SUCCESS IN RELATIONS BETWEEN MANAGERS AND SUBORDINATES

The paper consists in researching the level of applicability of efficient management theories in organizations in the Republic of Moldova. In the face of a low-efficiency economy, competitive public policies, a precarious judiciary and rising emigration, the role and importance of human resources in organizations is becoming increasingly important, with a direct involvement in organizational performance. Managing employee relationships influences the organization's performance and can affect its success leading to performance or productivity decline. However, employees may themselves be affected by the organization and its activity. The problem we want to investigate is whether the managers of organizations, regardless of their hierarchical position, the significance of human resources, their contribution to creating added value for the organization, but also the fact that largely the quality of human resources depends by them, in the role of managers. The purpose of our research is to analyze and capitalize on the managerial skills and abilities of management in order to improve the quality of their organizational and social activity. The research methodology was based on observation and case study - as a research experiment and finding by applying the differentiated questionnaire to the respondents employed in the field of work.

Keywords: *leadership functions, executive functions, management, performance, relationships, manager, subordinate.*

ANALYSE DES ATTENTES ET NIVEAU DE FORMATION POUR LE SUCCÈS DANS LES RELATIONS ENTRE LES MANAGERS ET LES SUBORDONNÉS

Le travail consiste à rechercher le niveau d'applicabilité des théories de gestion efficace dans les organisations de la République de Moldova. Face à une économie peu efficace, des politiques publiques compétitives, une justice précaire et une émigration croissante, le rôle et l'importance des ressources humaines dans les organisations prennent de plus en plus d'importance, avec une implication directe dans la performance organisationnelle. La gestion des relations avec les employés influe sur les performances de l'organisation et peut affecter son succès, entraînant une baisse des performances ou de la productivité. Cependant, les employés peuvent eux-mêmes être affectés par l'organisation et son activité. Le problème que nous voulons étudier est de savoir si les responsables des organisations, quelle que soit leur position hiérarchique, l'importance des ressources humaines, leur contribution à la création de valeur ajoutée pour l'organisation, mais aussi le fait que la qualité des ressources humaines en dépend largement dans le rôle de managers. Le but de notre recherché est d'analyser et de capitaliser sur les compétences managériales et les capacités du management afin d'améliorer la qualité de leur activité organisationnelle et sociale. La méthodologie de recherche était basée sur l'observation et l'étude de cas - en tant qu'expérience de recherche et constatation en appliquant le questionnaire différencié aux répondants employés dans le domaine de travail.

Mots-clés: *postes de direction, fonctions d'exécution, gestion, performance, relations, manager, subordonné.*

АНАЛИЗ ОЖИДАНИЙ И УРОВНЯ ПОДГОТОВКИ ДЛЯ УСПЕХА В ОТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ РУКОВОДИТЕЛЯМИ И ПОДЧИНЕННЫМИ

Данная статья посвящена исследованию уровня применимости теорий эффективного управления в организациях Республики Молдова. В условиях низкой эффективности экономики, конкурентной государственной политики, нестабильности судебной системы и роста эмиграции роль и значение человеческих ресурсов в организациях приобретает все большее значение, поскольку они напрямую участвуют в их деятельности. Управление взаимоотношениями с сотрудниками влияет на производительность организации и может повлиять на ее успех, что приведет к снижению производительности или ее повышению. Однако, сами сотрудники могут быть затронуты организацией и ее деятельностью. Проблема, которую мы исследуем, заключается в том, могут ли менеджеры организаций, независимо от их иерархического положения, значимости человеческих ресурсов, их вклада в создание добавленной стоимости для организации, а также тот факт, что в значительной степени от них, как менеджеров, зависит качество человеческих ресурсов. Целью исследования является анализ и использование управленческих навыков и способностей менеджеров с целью повышения качества их организационной и социальной деятельности. Методология исследования была основана на наблюдении и исследовании конкретного случая - в виде исследовательского эксперимента и нахождения путем применения дифференцированной анкеты к респондентам, занятым в сфере трудовой деятельности.

Ключевые слова: *функции руководства, исполнительные функции, управление, результативность, отношения, руководитель, подчиненный.*

Introducere

Actualitatea cercetării. De-a lungul timpului, resursa umană și-a demonstrat eficacitatea și contribuția în orice domeniu de activitate, fie că este vorba de sectorul privat sau cel public.

Henry Ford menționa: *"A fi împreună este un început, a rămâne împreună este un progres, a lucra împreună este un succes"*. Or, acest succes necesită ca managerul să cunoască și să explice felul în care evenimentele externe se întrepătrund cu comporta-

mentul salariatului, influențându-l și orientându-l [4, p. 137].

Factorul important este atitudinea managerului față de oamenii pe care îi conduce și reacția acestora la această atitudine. Un manager de succes creează un climat în care salariații pot aplica ei înșiși voința de a spori performanțele lor și deci, productivitatea organizației.

Lipsa unor relații adecvate cu personalul generează o multitudine de probleme atât la nivel organizațional, cât și național. La nivel organizațional acestea se referă la: creșterea fluctuației personalului, creșterea absenteismului, reducerea productivității muncii, reducerea calității produselor/serviciilor etc. La nivel național, acestea constau în: migrația internațională a forței de muncă, nedorința de angajare în câmpul muncii, creșterea numărului posturilor de muncă vacante etc.

În acest sens, organizația ar putea identifica și selecta resursa umană, încuraja și recunoaște îmbunătățirile realizate de către resursa umană, stabili căi de comunicare clare și deschise cu privire la planurile de viitor, ar putea stabili acțiuni de dezvoltare și îmbunătățire comune cu părțile sale interesate, care pot fi interne sau externe – clienți, furnizori, angajați, acționari etc.

Problema investigației. Gestionarea relațiilor în cadrul organizației influențează performanța organizației și poate afecta succesul ei sau părțile interesate pot fi, ele însele, afectate de către organizație și activitatea acesteia. Conform acestui principiu, organizațiile trebuie să gestioneze relația cu părțile sale interesate. Managementul relațiilor cu aceste părți interesate presupune *împărtășirea cunoștințelor, a viziunii și valorilor organizației***.** Aceste relații pot fi stabilite de așa manieră încât să echilibreze obiectivele pe termen scurt cu cele pe termen lung.

Obiectul cercetării. Relațiile manageri-subalterni şi productivitatea/performanța organizațională.

Scopul cercetării. Analiza și valorificarea deprinderilor şi abilităţilor manageriale ale cadrelor de conducere în vederea îmbunătățirii calităţii activităţii lor organizaționale şi sociale.

Pe baza unor materiale studiate anterior a fost formulată următoarea ***ipoteză de cercetare***: *Relațiile dintre angajați și angajatori, conform sistemului de management modern, sunt gestionate prin raportare la politici organizaționale și strategii de comunicare bine formulate și perfecționiste. Totuşi, trebuie luaţi în considerație factorii de personalitate, implicaţi în aceste relații, care tind să le transforme în relații de parteneriat sau chiar în unele de partajare a puterii.*

Metodele de cercetare folosite:

- *teoretice:* documentarea cu literatura şi studiile relevante din domeniu prin analiza şi sistematizarea materialelor.
- *experimentale:* observația şi studiul de caz - drept experiment de cercetare şi constatare prin aplicarea chestionarului diferențiat respondenților angajați în câmpul muncii.
- *de analiză:* interpretarea calitativă şi cantitativă a rezultatelor cercetării experimentale, formularea concluziilor şi recomandărilor.

Expunerea rezultatelor obținute

Una dintre laturile relațiilor manageri-subalterni / subalterni-manageri, analizate în această lucrare este cea a așteptărilor și nivelului de pregătire pentru succes. În acest sens, bazându-ne pe ipoteza înaintată, am îmbinat chestionarea conducătorilor și a angajaților din punct de vedere relațional în scopul menținerii balanței între drepturi și obligațiuni.

În cadrul studiului au participat 180 respondenți, dintre care: 55 cadre de conducere și 125 persoane cu funcție de execuție. Cercetarea empirică s-a desfășurat în mediul online, în lunile aprilie-mai ale anului 2020. Drept instrument a fost utilizat Formularul Google constituit din două secțiuni, comple-

tarea lor fiind impusă de funcţia respondentului: de conducere sau de execuţie.

Din clasificarea respondenţilor conform vârstei, se observă că subiecţii cercetaţi sunt cu vârsta mai mare de 18 ani, pragul minimal de angajare. Cei mai mulţi intervievaţi sunt cu vârstă între 41-50 ani (figurile 1 şi 2) [1].

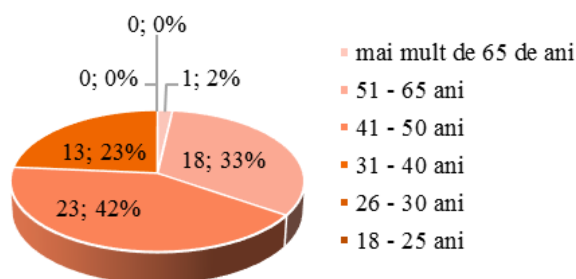

Fig. 1. Vârsta conducătorilor respondenţi, persoane/%

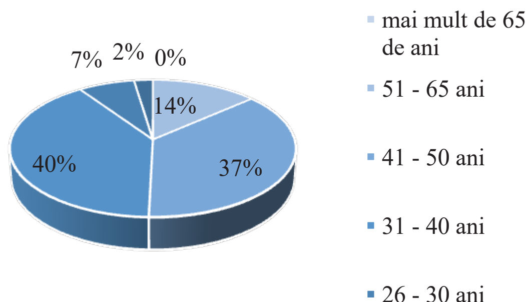

Fig. 2. Vârsta subalternilor respondenţi, persoane/%

Ţara de baştină a respondenţilor, în marea majoritate, este Republica Moldova: 52 de conducători şi 119 subalterni, câte 95%, iar din alte ţări celelalte 5%: 3 conducători şi 6 respondenţi cu funcţie de execuţie. De asemenea ţara în care activează respondenţii, în mare parte este Republica Moldova (96%) de conducători şi 93% de subalterni. Ceilalţi activând în România, Rusia şi alte ţări din Europa de Vest şi de Est.

Toţi respondenţii sunt angajaţi în câmpul muncii şi fie că deţin funcţie de conducere, fie că au o funcţie de execuţie. În acelaşi timp, ei sunt din domenii diferite cum ar fi: *educaţie, asistenţă socială, sănătate, administrare publică, ştiinţă şi cercetare, jurnalism, transport, informaţie şi comunicaţie, etc*. Cei mai mulţi respondenţi sunt din domeniul *Educaţie,* urmaţi de cei din *Administrare publică, Asistenţă socială, Economie* şi *Sănătate* (Anexele 1 şi 2).

Respondenţii au manifestat interes sporit faţă de sondajul propus spre realizare, unii dintre ei aşteptând curioşi analiza datelor, constatările şi interpretările rezultatelor.

Dintre cadrele de conducere 75% sunt din sectorul public, la fel 75% dintre persoanele cu funcţii de execuţie sunt din acest sector. Restul câte 25% dintre respondenţii de ambele tipuri sunt din sectorul privat. Deci, raportul este de 1 la 4 sau, altfel zis, fiecărui respondent din sectorul privat îi revin 4 din sectorul public (din 55 de conducători, 41 conduc instituţii publice şi alţi 14 - instituţii private; subalternii respondenţi din instituţiile publice sunt în număr de 94, iar cei din instituţii private - 31).

Analizând vechimea generală în muncă a respondenţilor, observăm că la sondaj au participat 9,6% dintre angajaţi cu rol de subalterni cu o vechime totală de până la 5 ani, 17,6% cu o vechime de 5-10 ani, cei mai mulţi (41,6%) dintre subalterni au o vechime de 21-30 ani şi o vechime de mai mult de 30 de ani o au 12,8% din subalterni. Dintre cadrele de conducere, 0% au o vechime totală de până la 5 ani, 5,5% - o vechime de 5-10 ani, 34,5% - o vechime de 11-20 ani, 32,7% - o vechime de 21-30 ani şi o vechime de mai mult de 30 de ani o au 27,3% din cadrele de conducere (figura 3).

[1] Materialul grafic, inclus în prezentul articol, este elaborat de către autor.

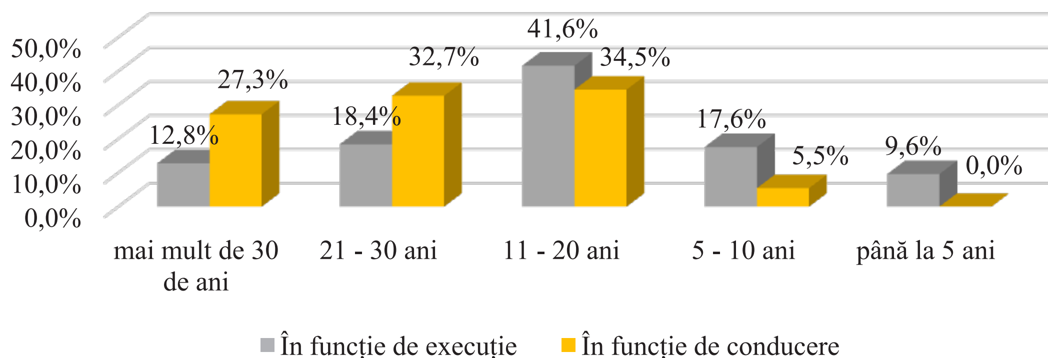

Fig. 3. Vechimea generală în muncă a respondenților, % din total respondenți

O stabilitate mai mare, într-o singură organizație, o au cadrele de conducere. Referitor la cadrele cu funcții de execuție, de la 9,6% a celor cu o vechime totală în muncă de până la 5 ani, ajung până la 38,4% din cei care activează în instituția curentă până la 5 ani. Și ponderea celor ce dețin o vechime totală între 11 și 20 de ani (41,6%), scade la 26% din persoanele cu o activitate în instituția curentă de 11-20 ani (Anexele 3 și 4).

Comparând aceste date observăm un ***raport invers proporțional*** dintre vechimea în muncă generală și vechimea în muncă într-o singură organizație a conducătorilor vs. subalterni (figura 4).

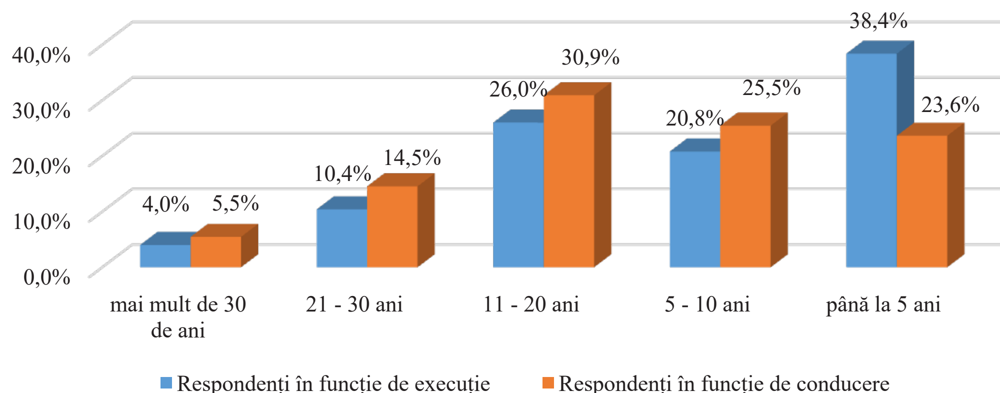
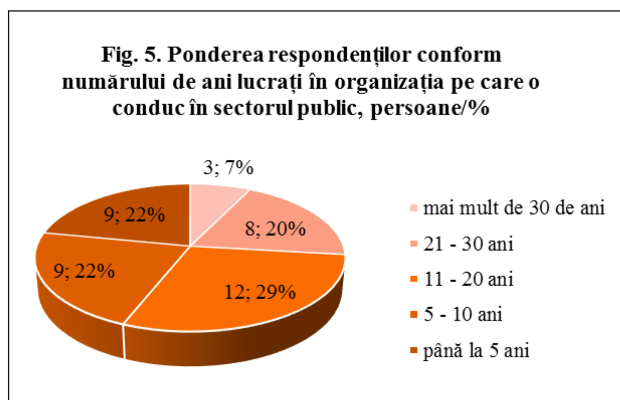

Fig. 4. Ponderea respondenților în raport cu anii lucrați în organizație, %

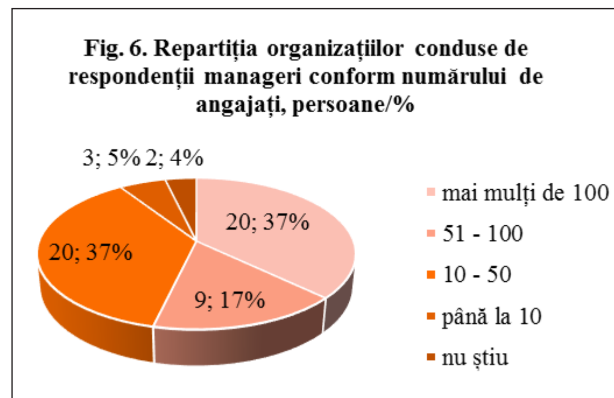
Prin cercetarea noastră am constatat că din 55 cadre de conducere respondente mai mult de jumătate (28 persoane) conduc organizația peste 11 ani: 17 persoane între 11-20 ani, 8 - între 21-30 ani, și 3 - mai bine de 30 ani (Anexa 5). Comparând cu datele din figura 5, se observă că din aceste 28 de cadre de

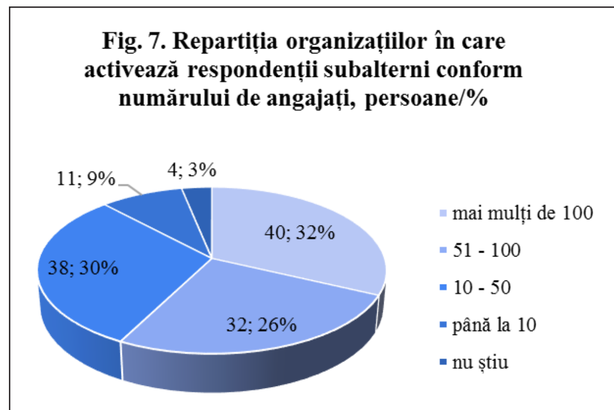

conducere – 23 persoane sunt din sectorul public: 12 activează între 11-20 ani, 8 - între 21-30 ani, și 3 - mai mult de 30 ani. Interesant este faptul că pentru ultimii 2 indicatori (8 - între 21-30 ani, și 3 - mai mult de 30 ani) datele din Anexa 5 și cele din figura 5 corespund, fapt ce denotă că ***sectorul privat nu-și permite luxul*** de a avea manageri cu o vechime de conducere a aceleiași organizații mai mare de 21 de ani. Dar, totodată, aceasta se întâmplă în sectorul public. Cât privește subalternii, tabloul este altul și anume că din 125 de respondenți subalterni – 48 persoane activează în organizația curentă până la 5 ani și doar 5 - mai mult de 30 de ani (Anexa 6).

Astfel, se constată o fluctuație mare în rândurile cadrelor de execuție. Iar, pe de altă parte, este evidentă o menținere la fel de mare în post a cadrelor de conducere (în jur de 20 de ani și mai mult), cu un caracter mai accentuat în sectorul public (Anexele 5 și 6).

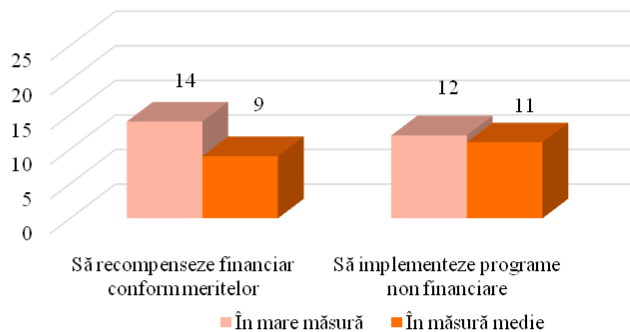
O noutate o aflăm din figura 6, care indică că 4% dintre conducători nu cunosc care este numărul de angajați în instituția în care deține o funcție de conducere. În figura 7 observăm numărul de respondenți cu funcție de execuție, care au răspuns la fel – 3%.

Tabloul cu referire la așteptările cadrelor de conducere vs. de cele ale subalternilor se conturează în Anexa 7, care sunt puțin trecute de nivelul mediu. Fapt ce indică că personalul de conducere are alte așteptări decât cele enumerate și utilizate în studiu. O realitate evidentă este că personalul de conducere nu-și dorește ca subalternii mai puțin apreciați/competenți să-și găsească un alt loc de muncă. Acest fapt aduce un argument în plus numărului mare de

posturi vacante[2], lipsei cadrelor calificate și menținerii în funcții a celor existente. Nu-și doresc schimbarea postului nici cadrele cu funcții de execuție, chiar dacă sunt mai puțin apreciate (Anexa 8). Din aceeași Anexă, se atestă că nivelul de pregătire a cadrelor de execuție spre o muncă profesionistă este mediu, nu sunt destul de pregătite ca să renunțe de a *utiliza timpul neeficient*, de *a înțelege că în primul rând muncesc pentru sine și apoi pentru organizație*, *să vorbească mai puțin*, *inclusiv pe la spate, șeful și colegii*, etc.

Așteptările subalternilor din partea conducătorilor, comparativ cu cele ale conducătorilor din partea subalternilor, sunt mai mari. Cert este faptul că prevalează acțiunile cu referire la factorul psiho-emoțional și atitudinal, și mai puțin cel financiar (Anexa 9).

Se constată valori scăzute pentru unele acțiuni cum ar fi cele cu conotație financiară: *Implementarea programelor non financiare*, *Recompensarea financiară conform meritelor* sau *Asigurarea transparenței bugetului de venituri și cheltuieli* și pentru o acțiune cu referire la recrutarea personalului*: Selectarea oamenilor care au valori similare companiei.* Se constată că doar 50% dintre managerii care conduc organizația publică mai mult de 11 ani (23 la număr), indică că sunt gata să recompenseze angajații conform meritelor într-o măsură medie. Tot în așa măsură ei sunt gata să implementeze programe non-financiare (figura 8). Or, acest fapt trezește semne de întrebare cu referire la competența sau experiența acestor manageri.

Printre acțiunile cu valori medii se regăsește *Comunicarea mai frecventă* și *Eliberarea de convingeri limitatoare* din partea cadrelor de conducere. Un grad sporit de pregătire manifestă conducătorii față de *Corectitudine* și *Promisiune* (Anexa 10).

Rezumăm cele expuse la următoarele **constatări și recomandări:**

Constatarea 1. Se impune o neclaritate cu referire la numărul de ani de activitate în funcție de conducere a unei organizații în special în sectorul public.

Recomandarea 1. Inițierea unui studiu mai amplu cu elaborare de recomandări pentru a aduce în concordanță actul de conducere a instituțiilor de stat cu actele legislative în vigoare sau expunere de propuneri pentru modificări în legislație.

Constatarea 2. Se constată o fluctuație impunătoare a cadrelor cu funcții de execuție.

Recomandarea 2. Implementarea metodelor și tehnicilor de management la nivel de țară, care vor facilita menținerea cadrelor în organizație, or aceasta ar însemna modificarea strategiilor cu referire la management spre cele de parteneriat și/sau partajare de putere. Strategiile adversare sau cele tradiționale ar fi bine să devină istorie.

[2] Conform datelor statistice oferite de către Agenția Națională a Ocupării Forței de Muncă (site-ul oficial: https://anofm.md/), în ultimii ani, la zi, sunt până la 11000-13000 posturi vacante.

Constatarea 3. Se atestă o reticență din partea cadrelor de conducere cu experiență vs. de implementarea programelor non financiare sau recompensarea angajaților conform meritelor.

Recomandarea 3. Stabilirea unor grile de evaluare a performanței angajaților la nivel de țară, per domenii, clare, cu caracter SMART, totodată proceduri clare de monitorizare a desfășurării procesului de evaluare a angajaților, de către fiecare cadru de conducere/echipă managerială, astfel încât să fie unul calitativ, să nu fie utilizat în detrimentul angajaților și nici să cadă pe umerii lor ca o povară.

Constatarea 4. Se constată un grad scăzut de implicare a angajaților în formularea politicilor de comunicare/relaționare organizațională.

Recomandarea 4. Scrierea politicilor implicând angajații, argumentul pentru care este faptul că toată lumea - manageri de linie, lideri de echipă și angajați în general – va ști clar unde se află și cum este așteptat să acționeze. De asemenea, aceste politici de relații cu angajații pot fi publicate, pentru a sprijini o strategie de „angajament reciproc".

Constatarea 5. Se remarcă o lipsă de strategii de relații cu angajații ce se exprimă prin intențiile neclare ale organizațiilor cu privire la ceea ce trebuie făcut și la cum trebuie de schimbat modul în care organizația își gestionează relațiile cu angajații și sindicatele lor.

Recomandarea 5. Formularea strategiei de relații cu angajații, care să ia în considerare modul în care politica va crește angajamentul, iar acesta ar putea fi obținut prin procesele de implicare și participare, astfel ca să ofere un sentiment de direcție și să dea un răspuns la întrebarea „cum vom ajunge de aici până acolo?".

Concluzii

Datele oferite de cercetarea realizată pe un eșantion reprezentativ, cu o marjă de eroare ±2%, adeverește ipoteza cercetării cu referire la ***factorii de personalitate implicați în relațiile dintre angajați și manageri*** și demonstrează existența unui teren vast de cercetare, planificare și implementare a acțiunilor pe termen mediu și lung pentru direcționarea Managementului, inclusiv cel educațional spre valorificarea resursei umane. În rezultatul investigației s-a constatat lipsa relațiilor capabile să minimalizeze problemele de ordin social, deci existența problemelor în managementul relațiilor de muncă la nivel organizațional care se răsfrânge asupra întregului sistem național de educație. În secolul XXI, luând în considerație cererea de piață raportată la gradul de transparență, accesibilitate la informație și multitudinea de oportunități de angajare/dezvoltare a propriilor afaceri, se impune schimbarea vectorului de management organizațional spre unul prietenos fiecărui *cetățean al Republicii Moldova,* în vederea sporirii productivității și a performanței organizaționale.

Bibliografie

1. Codul muncii al Republicii Moldova, nr. 154 din 28.03.2003, publicat în MO nr. 159-162 art. 648.
2. ABRUDAN, M., *Managementul resurselor umane*: *culegere de studii de caz, teste, aplicaţii: pentru uzul studenţilor* / Maria-Madela Abrudan. - Cluj-Napoca : Academia Română. Institutul de Sociologie. Asociaţia Sociologilor din România, 2005. - 232 pag.
3. ARMSTRONG, M., TAYLOR, S., *Armstrong's handbook of human resource management practice*, 13th Edition 2014, ISBN: 9780749469641 – ISBN 97807494-69658, 440 pag.
4. ARMSTRONG, M., *A handbook of human resource management practice/*Michael Armstrong – 10th ed., ISBN: 0-7494-4631-5, 992 pag.
5. AUBREY, C. D*., Managementul performanţei. Strategii de obţinere a rezultatelor maxime de la angajaţi.* Editura Polirom, 2007. ISBN (13): 978-973-46-0426-5, 378 pag.
6. BĂDESCU, A., MIRCI, C., BÖGRE, G., *Managementului Resurselor Umane-manualul profesionistului*. Timişoara: Brumar, 2008, ISBN: 978-973-602-369-9, 103 pag.

7. BEZEDE, R., TERZI-BARBĂROȘIE, D., VIVDICI, A., VLĂDICESCU, N., *Moderrnzarea învățământului general în Republica Moldova. Studii de politici educaționale elaborate în baza rezultatelor PISA 2015*, Tipogr. "Lexon-Prim", Chișinău, 2018, ISBN: 978-9975-139-56-4, 308 pag.

8. BLAJIN, A., ROȘCOV, M., POPA, V., ȚEPORDEI, A. *Managementul resurselor umane. Ghidul autorităților locale*. Chișinău 2015, ISBN: 978-9975-87-024-5, 172 pag.

9. BOGATHY, Z., *Manual de psihologia muncii și organizațională*. Editura Polirom, 2004. ISBN (13): 973-681-536-6, 376 pag.

10. BOGATHY, Z., *Manual de tehnici și metode în psihologia muncii și organizațională*. Editura Polirom, 2007. ISBN (13): 978-973-46-0428-7, 388 pag.

11. CHIŞU, V., *Posturi, salarii și... beneficii*: *sisteme de concepere, analiză și evaluare a posturilor de muncă; tehnici și metode pentru stabilirea corectă a salariilor; instrumente de lucru și aplicații pentru specialiști în resurse umane*, București: Irecson, 2005. - 330 pag.

12. CHRAIF, M., *Tratat de psihologia muncii*: *aplicații practice în organizații și resurse umane*, vol. 1: *Fundamentele psihologiei muncii* / Mihaela Chraif; prefață de prof. univ. dr. Mihai Aniței. - București : Editura Trei, 2013. - 432 pag.

13. COSTEA, O., *Evoluții în sistemele manageriale*, Revista "EUROMENTOR", VOLUMUL II, NR. 1/MARTIE 2011, București, p.112-122.

14. COVEY, R.S., *Etica liderului eficient* sau *Conducerea bazată pe principii*, editia 1- a, Ed. Allfa, Bucureşti, 2000, 150 pag.

15. COVEY, R. Stephen, ROGER, A.,MERRIL, R. Rebecca *–Managementul timpului* sau *Cum ne stabilim prioritățile*, Ed. Allfa, Bucuresti, 2002, 243pag.

16. DYGERT, C. B., *Managementul culturii organizaţionale*: *paşi spre succes* / Charles B. Dygert, Richard A. Jacobs; traducere de Cristina Popa. - Iaşi: Polirom, 2006. - 183 pag.

17. GOLEMAN, D., *Creierul și inteligența emoțională*: *noi perspective* / Daniel Goleman; traducere din engleză de Gabriela-Alexandra Bănică. - București : Curtea Veche, 2018.- 112 pag.

18. LEVINŢA-PERCIUN, E., GHEORGHIŢA, T., SHUNDI, A., *Motivarea personalului: provocări şi soluţii*: *Ghid practic pentru manageri din serviciul public*, Tipogr. "Elan Poligraf" – Ch. : S. n., 2012, ISBN: 978-9975-66-305-2, 60 pag.

19. MAXIM, C., *Analiza datelor şi gestionarea informatică a resurselor umane* / Cornelia Maxim. - București : Tritonic, 2013. - 228 pag.

20. NOVAC, C., *Managementul personalului* - *între necesitate şi realitate*: *un ghid teoretic şi practic* / Carmen Novac. - București : Tritonic, 2013. - 308 pag.

21. PANAIT, G., *Managementul relațiilor profesionale, Suport de curs,* Ed. Brăila 2018, ISBN 978-3-319-14208-1, 51 pag.

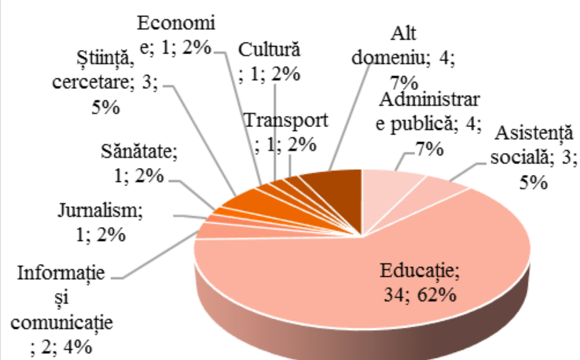
22. PEELING, N., *Manager de mare succes: ce știu, ce fac și ce spun cei mai buni manageri* / Nic Peeling; traducerea: Mihai-Dan Pavelescu. - București: Meteor Press, 2008. - 255 pag.

23. POMIANOVSKI, D., POMIANOVSKA, M., *Bun management*, Asistența Poloniei*,* 140 pag.

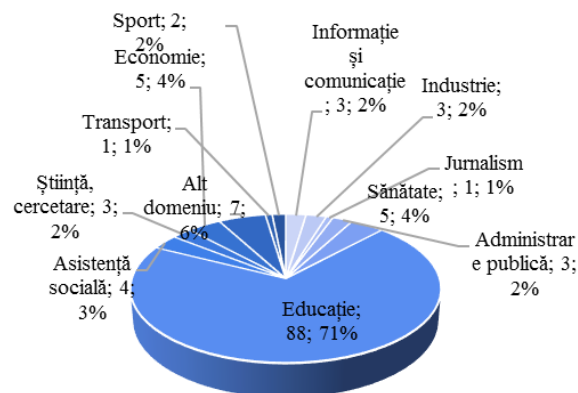
24. https://statistica.gov.md/

25. http://www.anofm.md/documents/58

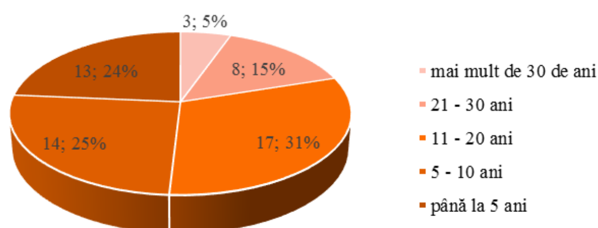
Anexa 1. Domeniul de activitate al conducătorilor respondenți, persoane/%

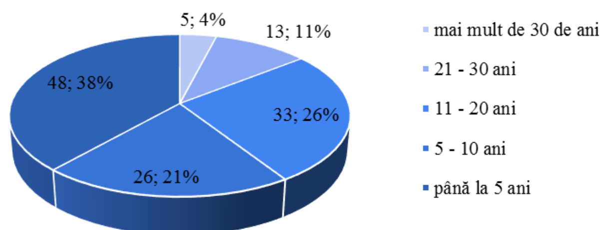
Anexa 2. Domeniul de activitate al subalternilor respondenți, persoane/%

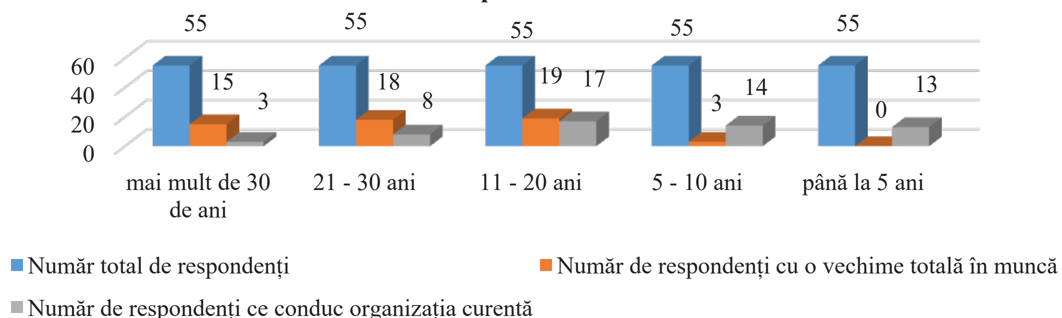
Anexa 3. Repartiția respondenților manageri conform numărului de ani lucrați în organizația pe care o conduc, persoane/%

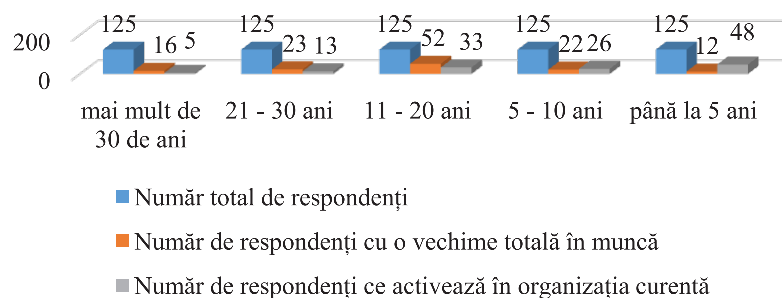
Anexa 4. Repartiția respondenților subalterni conform numărului de ani lucrați în organizație, persoane/%

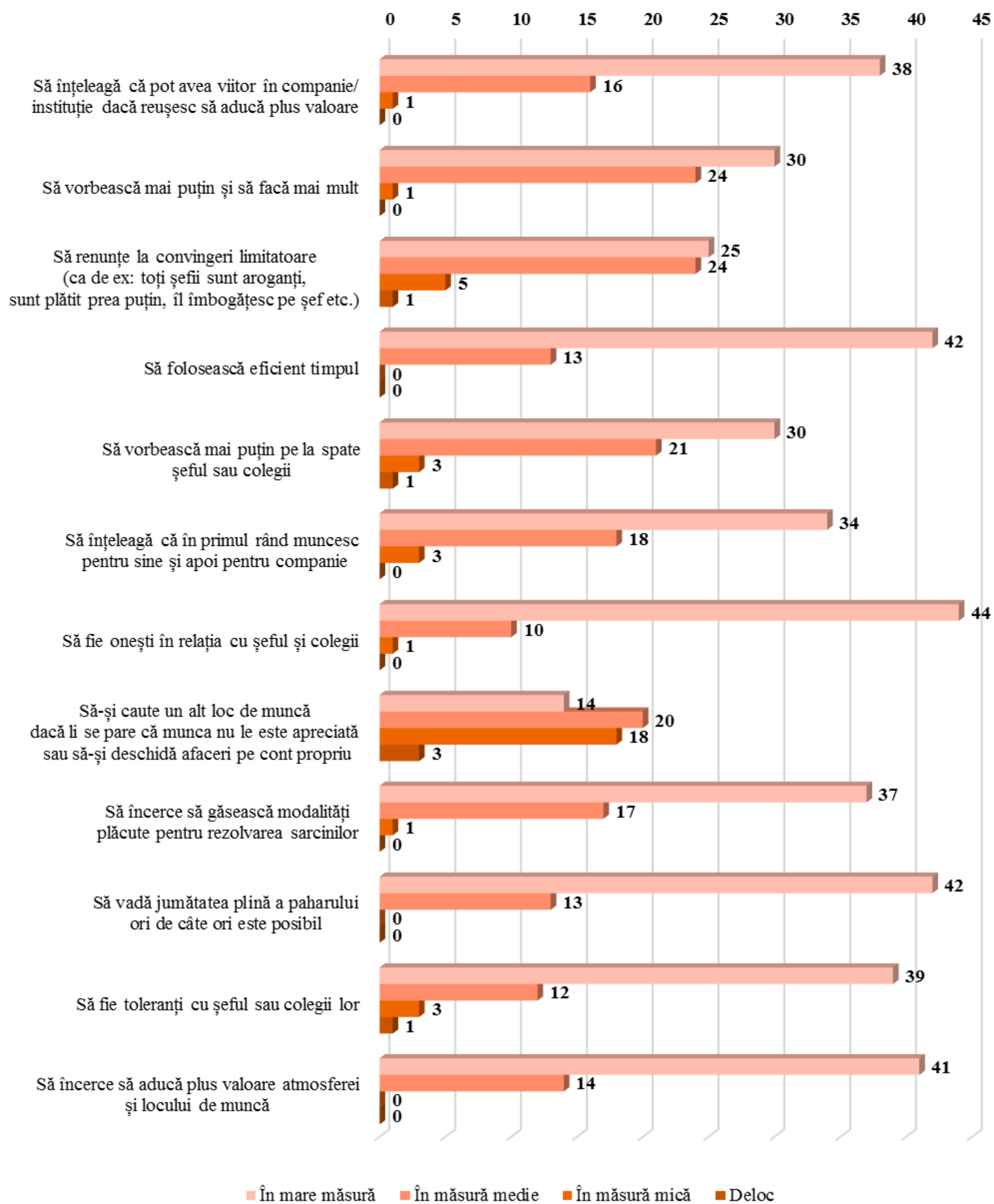

Anexa 5. Numărul de ani de activitate totală și numărul de ani de activitate în organizația curentă a respondenților conducători raportat la numărul lor total, persoane

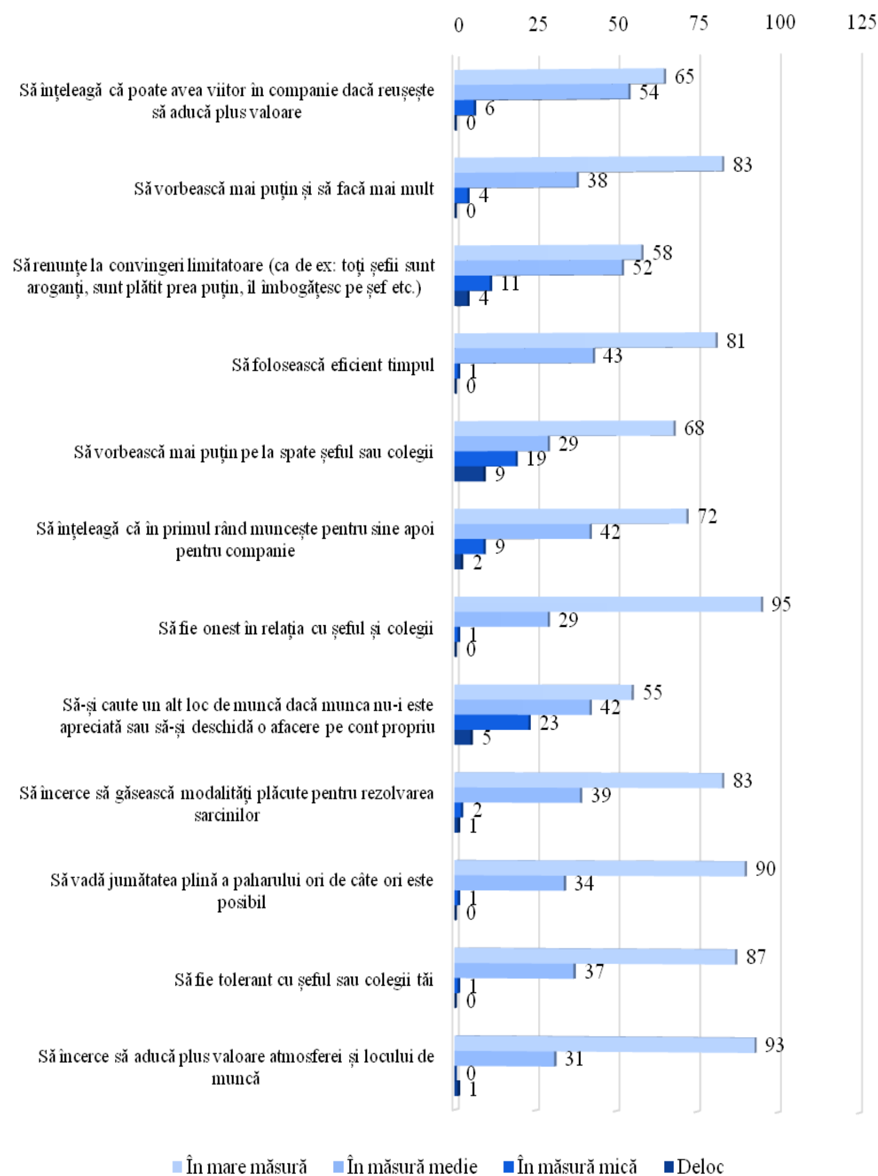
Anexa 6. Numărul de ani de activitate totală și numărul de ani de activitate în organizația curentă a respondenților subalterni raportat la numărul lor total, persoane

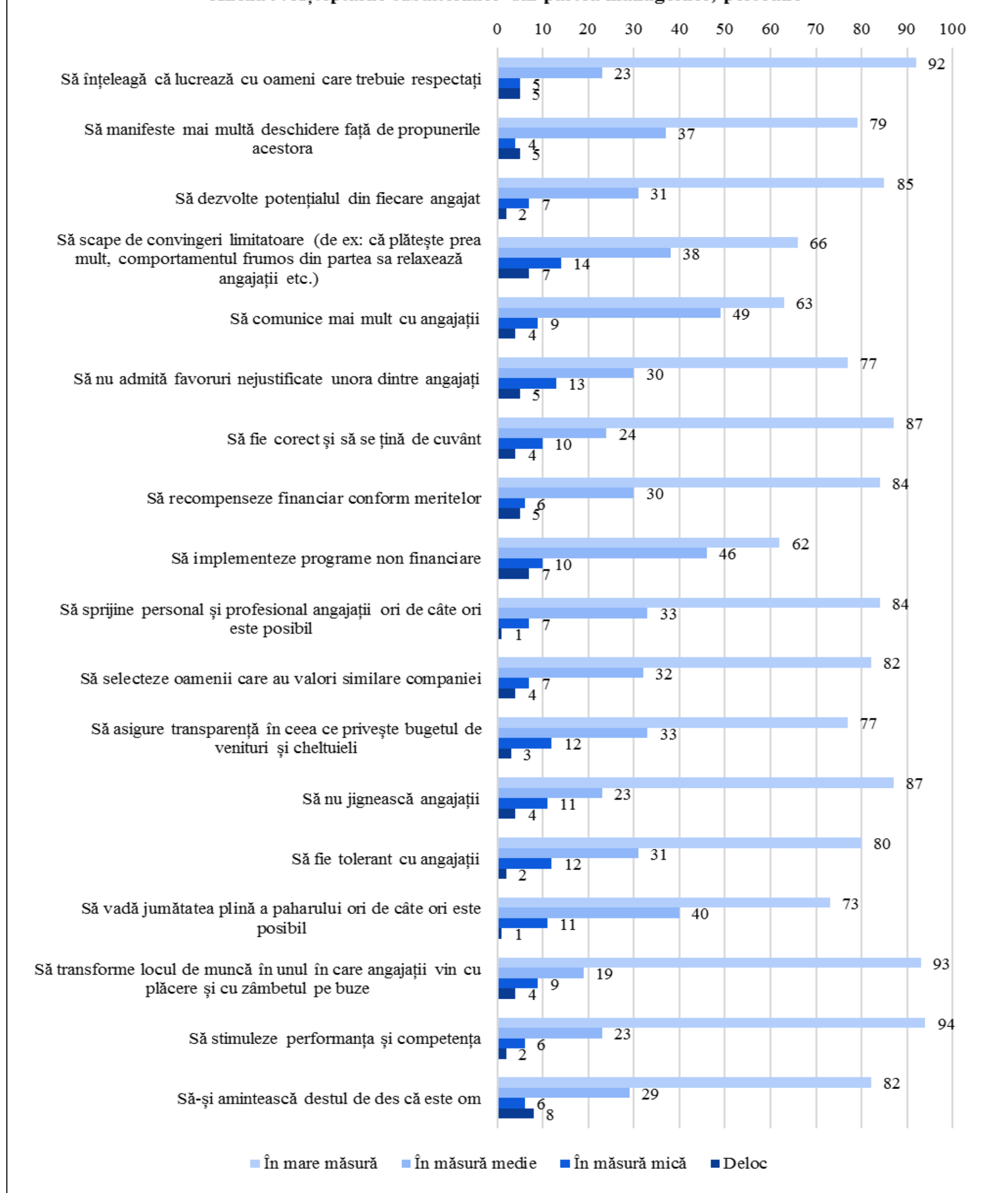

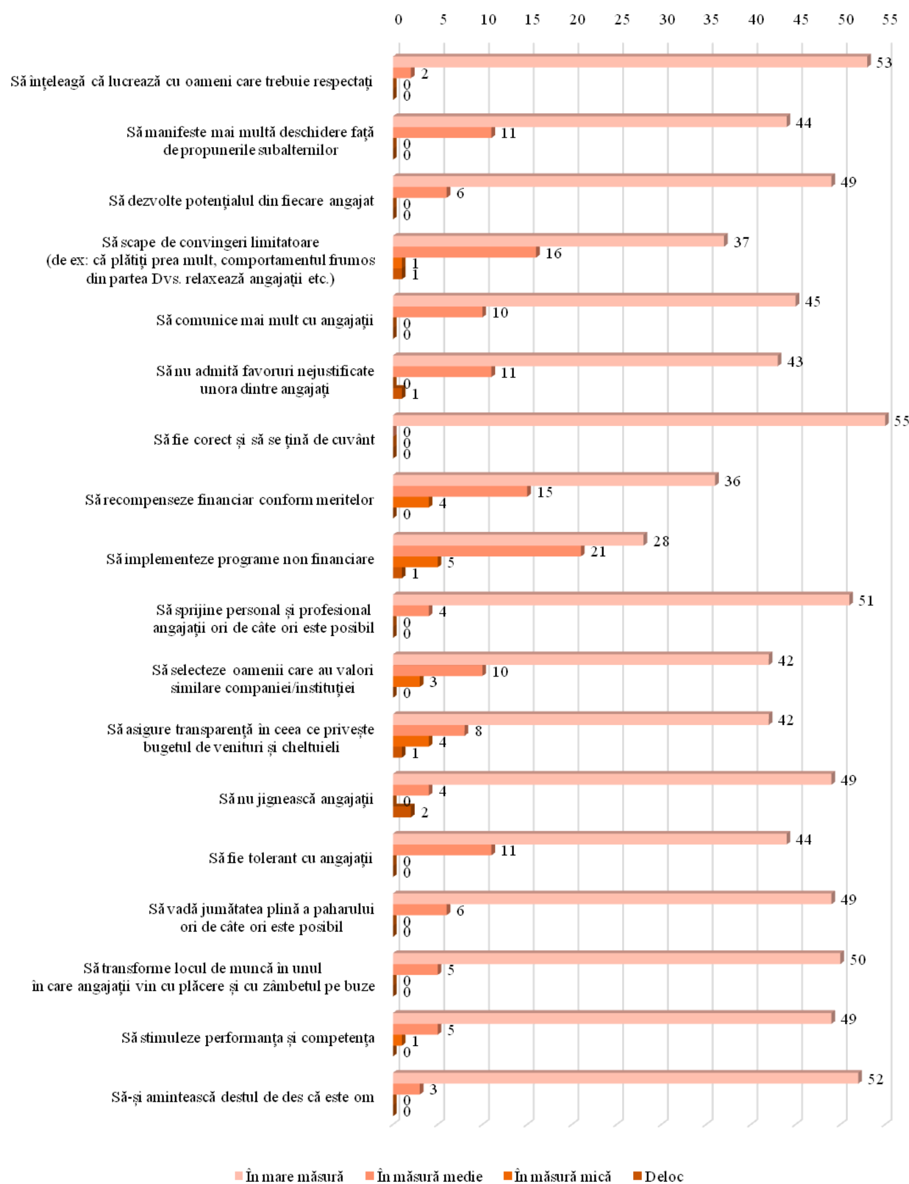
Anexa 7. Aşteptările managerilor din partea subalternilor, persoane
0
5
10
15
20
25
30
35
40
45
Să înţeleagă că pot avea viitor în companie/ instituţie dacă reuşesc să aducă plus valoare
38
16
1
0
Să vorbească mai puţin şi să facă mai mult
30
24
1
0
Să renunţe la convingeri limitatoare (ca de ex: toţi şefii sunt aroganţi, sunt plătit prea puţin, îl îmbogăţesc pe şef etc.)
25
24
5
1
Să folosească eficient timpul
42
13
0
0
Să vorbească mai puţin pe la spate şeful sau colegii
30
21
3
1
Să înţeleagă că în primul rând muncesc pentru sine şi apoi pentru companie
34
18
3
0
Să fie oneşti în relaţia cu şeful şi colegii
44
10
1
0
Să-şi caute un alt loc de muncă dacă li se pare că munca nu le este apreciată sau să-şi deschidă afaceri pe cont propriu
14
20
18
3
Să încerce să găsească modalităţi plăcute pentru rezolvarea sarcinilor
37
17
1
0
Să vadă jumătatea plină a paharului ori de câte ori este posibil
42
13
0
0
Să fie toleranţi cu şeful sau colegii lor
39
12
3
1
Să încerce să aducă plus valoare atmosferei şi locului de muncă
41
14
0
0
În mare măsură
În măsură medie
În măsură mică
Deloc

Anexa 8. Nivelul de disponibilitate al angajaților pentru realizarea unor acțiuni cu referire la relațiile cu managerii, persoane

Anexa 9. Așteptările subalternilor din partea managerilor, persoane
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100
Să înțeleagă că lucrează cu oameni care trebuie respectați
92 23 5 5
Să manifeste mai multă deschidere față de propunerile acestora
79 37 4 5
Să dezvolte potențialul din fiecare angajat
85 31 7 2
Să scape de convingeri limitatoare (de ex: că plătește prea mult, comportamentul frumos din partea sa relaxează angajații etc.)
66 38 14 7
Să comunice mai mult cu angajații
63 49 9 4
Să nu admită favoruri nejustificate unora dintre angajați
77 30 13 5
Să fie corect și să se țină de cuvânt
87 24 10 4
Să recompenseze financiar conform meritelor
84 30 6 5
Să implementeze programe non financiare
62 46 10 7
Să sprijine personal și profesional angajații ori de câte ori este posibil
84 33 7 1
Să selecteze oamenii care au valori similare companiei
82 32 7 4
Să asigure transparență în ceea ce privește bugetul de venituri și cheltuieli
77 33 12 3
Să nu jignească angajații
87 23 11 4
Să fie tolerant cu angajații
80 31 12 2
Să vadă jumătatea plină a paharului ori de câte ori este posibil
73 40 11 1
Să transforme locul de muncă în unul în care angajații vin cu plăcere și cu zâmbetul pe buze
93 19 9 4
Să stimuleze performanța și competența
94 23 6 2
Să-și amintească destul de des că este om
82 29 6 8
În mare măsură
În măsură medie
În măsură mică
Deloc

Anexa 10. Nivelul de disponibilitate al managerilor pentru realizarea unor acțiuni cu referire la relațiile cu angajații, persoane

COMPARTIMENTUL

MASS-MEDIA ȘI ȘTIINȚE ALE COMUNICĂRII

CZU 070:004
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).13

JURNALISMUL CONTEMPORAN ÎNTRE FORMATUL TRADIȚIONAL ȘI IMPERATIVUL SCHIMBĂRII

Victor MORARU
Doctor habilitat în științe politice, profesor universitar, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova
e-mail: *vsm.academy2015@outlook.com*
https://orcid.org/0000-0002-0322-6086

Ionel PINTILII
Doctorand, Universitatea „Apollonia", Iași, România
e-mail: *ionelpintilii@yahoo.com*
https://orcid.org/0000-0002-4126-629X

Articolul este consacrat examinării particularităților jurnalismului contemporan. Urmărirea dinamicii dezvoltării acestui fenomen oferă posibilitatea conturării unui tablou multivalent al mediilor în continuă schimbare, în condițiile progresului informațional și formării noii realități mediatice. În baza stabilirii câtorva criterii esențiale se propune o clasificare posibilă a jurnalismului, sunt relevate premisele devenirii și contextul transformărilor înregistrate în sfera mediatică. Accentul este pus pe elucidarea îngemănării între continuitate și inovație în domeniu, potențialul jurnalismului este dezvăluit în cadrul manifestării formelor tradiționale, îmbogățite prin emergența spectaculară a noilor forme și paradigme mediatice.

Cuvinte-cheie: *jurnalism, Internet, jurnalism online, presa scrisă, canal mediatic, tehnologii informaționale, clasificările jurnalismului.*

CONTEMPORARY JOURNALISM BETWEEN THE TRADITIONAL FORMAT AND THE IMPERATIVE OF CHANGE

The article is devoted to the consideration of the features of contemporary journalism. Understanding the dynamics of the development of journalism makes it possible to outline a multifaceted picture of constantly changing media in the context of informational progress and the formation of a new media reality. On the basis of establishing a number of essential criteria, a possible classification of journalism is proposed, the prerequisites for the formation and context of the transformations taking place in the media sphere are revealed. The emphasis is on clarifying the relationship between continuity and innovation in this area, the potential of journalism is revealed in the manifestation of traditional forms, enriched by the emergence of new forms and paradigms of the media.

Keywords: *journalism, Internet, online journalism, print media, media channel, information technology, classification of journalism.*

JOURNALISME CONTEMPORAIN ENTRE LE FORMAT TRADITIONNEL ET L'IMPÉRATIF DU CHANGEMENT

L'article est consacré à l'examen des caractéristiques du journalisme moderne. Comprendre la dynamique du développement du journalisme permet de tracer une image multiforme de médias en constante évolution dans le contexte du progrès de l'information et de la formation d'une nouvelle réalité médiatique. Sur la base de l'établissement d'un certain nombre de critères essentiels, une éventuelle classification du journalisme est proposée. On développe les premisses de l'évolution et le contexte des transformations en cours dans la sphère médiatique. L'accent est mis sur l' élucidation de la relation entre continuité et innovation dans ce domaine. Le potentiel du journalisme se révèle dans la manifestation de formes traditionnelles, enrichies par l'émergence de nouvelles formes et paradigmes médiatiques.

Mots-clés: *journalisme, Internet, journalisme en ligne, presse écrite, canal médiatique, technologie de l'information, classifications du journalisme.*

СОВРЕМЕННАЯ ЖУРНАЛИСТИКА МЕЖДУ ТРАДИЦИОННЫМ ФОРМАТОМ И ИМПЕРАТИВОМ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Статья посвящена рассмотрению особенностей современной журналистики. Осмысление динамики развития журналистики дает возможность очертить многоплановую картину постоянно меняющихся медиа в условиях информационного прогресса и формирования новой медиа реальности. На основе установления ряда существенных критериев предлагается возможная классификация журналистики, раскрываются предпосылки становления и контекст трансформаций, происходящих в медиасфере. Акцент делается на выявлении взаимосвязи между преемственностью и инновациями в этой области, потенциал журналистики раскрывается в проявлении традиционных форм, обогащенных появлением новых форм и парадигм средств массовой информации.

Ключевые слова: *журналистика, Интернет, онлайн-журналистика, печатные СМИ, медиаканал, информационные технологии, классификации журналистики.*

Introducere

Jurnalismul, conectat irevocabil la procesele marcate de spiritul globalizării, se manifestă plenar în viața socială și politică, căutând răspunsuri la provocările timpului și raportându-se mereu la transformările survenite. În consecință, dinamica dezvoltării jurnalismului conturează un peisaj multivalent al mediilor în continuă schimbare, comportă emergența spectaculară a noilor forme și paradigme mediatice. În acest context, factorul cel mai relevant al schimbărilor continuă să fie, conform opiniei notoriului cercetător Manuel Castells, Internetul, „tehnologia decisivă a Erei Informaționale” [1, p. 132].

În mod firesc, determinat de complexitatea conceptului, jurnalismul nu se pretează nicidecum unei interpretări univoce. Perceput din diferite perspective ca „fenomen, profesie, industrie, cultură”, [2, p. 66] jurnalismul poate avea diverse definiții, focalizate pe diverse unghiuri de abordare, care ilustrează cu prisosință diversitatea manifestărilor și, respectiv, a accepțiilor. Pe de o parte, acest fapt este justificat de evoluția mijloacelor de comunicare în masă, care au proprietatea de a se perfecționa, și tendința de a se orienta tot mai mult spre acapararea publicului din mediul online. Pe de altă parte, însăși istoria comunicării, dar și actualul statut al jurnalistului vine să completeze mereu activitatea jurnalistică cu e aspecte noi și specifice.

Jurnalismul contemporan: continuitate și inovare

În contextul unei retrospective vizând devenirea cotidianului *Le Monde,* Yves Agnès, fostul redactor-

şef al acestei publicații menționa: „Favorizarea comunicării, a schimbului, prin difuzarea informației și punerea ei într-o perspectivă mai largă, iată misiunea profundă a jurnalismului, care o face să devină un factor puternic al dezvoltării umane. De mai bine de 200 de ani, funcția aceasta este recunoscută drept unul dintre „principiile fondatoare ale unei societăți libere și democratice” [3, p.15]. Astfel, pornind de la ideea impactului social și a rolului major al jurnalismului, notoriul jurnalist constată că jurnalismul de la începutul secolului XXI, se bazează pe aceleași principii pe care le-a moștenit încă de la apariția și constituirea sa ca profesie: furnizarea informațiilor de interes public, actuale, utile, veridice. O astfel de abordare a jurnalismului permite interpretarea acestui gen de activitate drept angajament al celor implicați în procesul de comunicare mediatică, intervenind în câmpul social „pentru a-i înlesni o funcționare sănătoasă”. În altă ordine de idei, jurnalismul, în linii mari, este activitatea care constă în obținerea, prelucrarea și distribuirea informațiilor de interes public. Fără doar și poate, este elementul central al comunicării mediatice, dar și o muncă al cărei produs finit este produsul mediatic de calitate. În consecință, scrisul pentru ziar, realizarea unor știri radio sau TV, producerea emisiunilor sau a materialelor pentru plasare în spațiul virtual, și orice altă activitate ce are drept finalitate comunicarea prin intermediul canalelor mediatice sunt exemple de discurs, adresat unui interlocutor deosebit, menționat în literatura de specialitate cu termenii „public”, „audiență”.

Este important de menționat, în acest context, că, pe timpuri, cu decenii în urmă, Internetul, calificat drept generator al „turbulenței informaționale”, [4, p. 15] a început să fie perceput drept o nouă provocare și un factor evident al schimbărilor din domeniul jurnalismului contemporan. Încă de pe atunci apărea chestiunea extinderii globale a comunicării mediatice drept urmare a volumului sporit de informații, a vitezei de transmitere a lor la distanțe nelimitate.

Într-un mod vizibil şi spectaculos, evoluţia tehnologică a mijloacelor de comunicare de masă în totalitatea lor (atât a presei scrise, dar mai ales a mass-mediei electronice), dezvoltarea vertiginoasă a aşa-zisei *computer mediated communication*, sporirea oportunităților comunicaționale oferite auditoriului, „a conturat o nouă configurație a universului mediatic, marcată de o expansiune peremptorie şi consecventă, de un efort continuu în vederea diversificării modalităţilor de transmitere a mesajelor” [5, p. 7], de o afirmare substanțială a noilor factori de incidență asupra fluxului informațional, ca superabundenţa, rapiditatea difuzării şi mercantilizarea informației [6, p. 84].

Astfel, există toate temeiurile pentru a constata că jurnalismul contemporan este un fenomen cu multiple aspecte, foarte diversificat, aflat în evoluție și stimulat de un șir de factori de diversă natură, precum cei economici, politici, de dezvoltare a societății și a tehnologiilor de comunicare. În cadrul unor studii privind apariția și dezvoltarea fenomenului mediatic contemporan, acești factori sunt interpretați drept consecința unei evoluții marcate de trei etape majore din istoria comunicării mediatice: 1) etapa presei tipărite (înc. sec. XVII), 2) etapa presei audiovizuale (înc. sec. XX), 3) etapa presei online (sec. XX - înc. sec. XXI). Comentând această cronologie a fenomenului mediatic, cercetătorii reliefează ideea că „dezvoltarea complexă și multidimensională a societății umane a condus, de-a lungul timpului, la creșterea atât a importanței mijloacelor de informare în masă, cât și la sporirea necesității informaționale și a dependenței individului social de informația de presă” [7, p. 10]. Astfel, jurnalismul actual apare drept consecința a câtorva fenomene distincte: evoluția sistemelor economice, evoluția sistemelor politice, evoluția sistemelor tehnologice, evoluția sistemelor sociale. Prin urmare, jurnalismul contemporan are o istorie la origini, constituită în urma dezvoltării localităților urbane

și apariția unor noi centre comerciale, a consolidării informației în calitate de produs și a primelor edituri pe poziția de importante întreprinderi din domeniul industriei mediatice, a perceperii presei ca mijloc de informare a cetățeanului, dar și drept arenă a dezbaterilor politice. Actualul jurnalism se profilează ca o continuare a jurnalismului clasic, care s-a readaptat în rezultatul unor invenții ce i-au îmbunătățit sistemul tehnologic de creare și distribuire a informațiilor.

Referitor la această evoluție a jurnalismului, rezultatele unor cercetări mai recente confirmă plenar impactul Internetului și a noilor mijloace de comunicare în masă. În consecință, noile media sunt parte a societății informaționale, caracterizată prin progres și supraabundența informației, apariția și evoluția cărora este strict legată de dezvoltarea într-un ritm vertiginos a noilor tehnologii informaționale, „devenite rapid un aliat de încredere al sistemului mass-media, o forţă absolută şi omniprezentă care s-a impus ca un sistem cu o putere de influenţă deosebită, având un impact major asupra aspectelor psihologice, sociale, economice, politice, culturale şi educaţionale ale vieţii individului" [8, p. 67].

Este oportună, în acest context, pentru o mai bună înțelegere a jurnalismului contemporan, evidențierea unei clasificări a acestui gen de activitate de importanță majoră pentru societate. Am putea admite, în această ordine de idei, existența a mai multor categorii de jurnalism, definind multitudinea de fațete prin care există, în baza a patru criterii de clasificare, conform tabelului nr. 1.

Tabel nr. 1

Modalități de clasificare a jurnalismului contemporan

	Criteriul de clasificare	*Categorii de jurnalism*
1.	Profiluri profesionale	- reporteri - editori - columniști
2.	Canale mediatice: mijloacele de comunicare utilizate pentru distribuirea informațiilor	- presa scrisă - jurnalismul radio - jurnalismul TV - jurnalismul online
3.	Tematica subiectelor abordate	- jurnalism social, - jurnalism economic, - jurnalism politic, - jurnalism cultural, - jurnalism sportiv, - jurnalismul de mediu
4.	Modalitatea de elaborare a materialului jurnalistic	- jurnalismul de teren, - jurnalismul de opinie, - jurnalismul de investigație

Sursa: Elaborat de către autori.

Potrivit datelor tabelului nr. 1, în cazul primei modalități de clasificare a jurnalismului contemporan se ține cont de structura instituțiilor mediatice în cadrul cărora activează jurnaliștii, managerii, tehnicienii, cameramanii, specialiștii din domeniul marketingului și a publicității etc. O atare diviziune a muncii, axată nemijlocit pe crearea produsului mediatic, vizează tipul de activitate sau profilurile profesionale. Astfel, din însăși definiția clasică a jurnalismului pot fi evidențiate schematic două genuri de activități obligatorii pentru existența viitorului material jurnalistic: 1) colectarea de informații și 2) redactarea și distribuirea informațiilor. În prima etapa de creație sunt implicați reporterii. Activitatea acestei categorii de jurnaliști constă în realizarea scopului de obținere a informațiilor necesare pentru abordarea unui subiect în presă, deci căutarea și obținerea informațiilor de interes public. Pentru realizarea acestui obiectiv, reporterul se va deplasa în teren, va colecta informații utilizând dispozitivele și metodele adecvate (spre exemplu, interviul, observația), va verifica informația și o va prezenta editorului pentru ulterioara redactare și aprobare pentru publicare.

David Randall, autorul lucrării „Jurnalistul universal", relevă primatul muncii reporterești în descoperirea de informații, accentuând importanța etapei documentării. După părerea jurnalistului britanic, un bun reporter trebuie să fie dotat de abilități specifice, printre care cele privind arta scrisului, dar și capacitățile de a identifica evenimentele importante și informațiile ponderabile. Astfel, în viziunea sa, reporterul poate fi definit drept persoana care „întrunește o întreagă sumă de însușiri care îi permit să descopere fapte și să le înregistreze în mod corespunzător, are la dispoziție ceva echipament tehnic și de asemenea, echipament intelectual. În plus, pentru a fi un bun reporter, va mai trebui să aibă un caracter pe măsură". În lista cu echipamente tehnice, David Randall menționează carnetul de notițe și pixul, ustensile cunoscute și preluate din practicile jurnalistice ale secolului al XIX-lea, la care adăugă altele mai noi: reportofonul, aparatul de fotografiat. În aceeași listă sunt menționate și cunoașterea limbilor străine, dar și abilitățile de lucru la calculator. Acestea din urmă, permit constatarea faptului că, aproximativ cu două decenii în urmă, preferințele unui public nou și particularitățile societății globale au înaintat noi cerințe vizavi de cei specializați și antrenați în procesul de comunicare mediatică. Încă de pe atunci, computerele care erau „din ce în ce mai folosite în lumea întreagă pentru producerea publicațiilor" și considerate „utile pentru reporteri în documentare" se aplicau în două sensuri: de obținere a unor informații grație bazelor de date stocate în mediul online din acea perioadă, dar și de transmitere a materialului din teren către cei din redacție [9, p. 52]. Setul de echipamente intelectuale, menționate de David Randall se referea la abilitățile necesare pentru activitatea cotidiană a reporterului precum flerul jurnalistic (instinctul, simțul știrii), flexibilitatea și corectitudinea în comunicarea cu alte persoane, spirit activ.

Spre deosebire de reporteri, redactorii sunt parte a staff-ului de birou și cei care se implică în realizarea materialului jurnalistic la etapele ulterioare: de redactare și de difuzare a informației. De regulă, poziția de editori este acordată persoanelor cu experiență în domeniul jurnalismului, celor care s-au afirmat în timp (în unele cazuri chiar și în calitate de reporteri), se bucură de respect din partea personalului din redacție, au bune capacități organizatorice și manageriale, cunosc legislația din domeniu. Având în obiectivele activității pe care o întreprind selectarea și pregătirea materialelor pentru publicare, tocmai editorii sunt „*gatekeepers*" (în traducere din limba engleză - portari, gardieni, păzitori de porți). Pe bună dreptate, redactorii au un rol important în selectarea informațiilor furnizate de către reporteri, exercitând controlul și gestionarea șirului de acțiuni ce vor da formă știrii, înainte ca aceasta să fie amplasată pe pagina de ziar sau difuzată la radio sau

canalul TV corespunzător. Caracterizați prin „dubla natura a atribuțiilor redacționale” [10, p. 73], editorii sunt în același timp oameni de creație, dar și manageri, în sarcina cărora stau un șir de misiuni de producție, cele mai importante fiind selectarea, analiza și verificarea informației, redactarea materialului jurnalistic, organizarea activității din redacție, ducerea tratativelor cu fondatorii, luarea deciziilor privind ierarhizarea articolelor sau referitoare la necesitatea revizuirii stilistice sau reformulării unui titlu mai sugestiv pentru material jurnalistic în cauză.Totuși, stabilirea „ordinii de zi” (acțiunea de ”agenda setting”), în conformitate cu *gatekeeping*-ul, se pare că reprezintă cea mai relevantă activitate și acțiune tranșantă a acestei categorii de jurnaliști. Conștientizarea faptului că mass-media cu adevărat formulează și direcționează, structurează și evaluează interesele sociale, politice, economice, culturale ale cetățenilor, comportă concentrarea asupra realizării unei serii întregi de obiective: „presa sporește valoarea socială a unei idei, concepții, a unui interes sau sistem de interese și valorizează altele; ea socializează anumite interese individuale, considerându-le oportune la momentul dat și pentru mediul dat sau invers, poate ignora unele interese și obiective generale, încercând să le substituie, să le mușamalizeze etc.” [11, p. 20].

O altă clasificare pe care o relevă tabelul, a fost realizată în baza criteriului *mijlocul de comunicare de masă, canalul mediatic.* Din acest punct de vedere, putem vorbi despre divizarea activității jurnalistice în linii mari, în: presă scrisă, jurnalism radio, jurnalism TV, jurnalism online. „Ziarele sunt cele mai vechi mijloace de informare”, [12, p. 42] care au avut propria cale de evoluție în timp, astfel încât actualul tablou general al presei tipărite este reprezentat printr-o gama diversă de publicații. În acest sens, de menționat noțiunile intrate demult în vocabularul din domeniul comunicării mediatice, precum: cotidiene, periodice, săptămânale, ziare, reviste. Tipologia acestora este elucidată pe larg în literatura de specialitate, accentul fiind pus, în cazul fiecărei categorii, mai ales, pe modul de prezentare a informațiilor și de abordare a subiectelor. Declinul tot mai evident al presei tipărite a constituit deseori un subiect de dezbateri și o problemă abordată de diverși cercetători. În acest context, notoriul jurnalist și cercetător francez Claude-Jean Bertrand afirma: „La sfârșitul secolului XX, în numeroase țări precum Franța, oamenii nu mai resimt dorința sau nevoia de a citi un ziar în fiecare zi. Vânzările scad peste tot, în afară de cazul țărilor care se dezvoltă, ca Brazilia sau India” [13, pp. 42-43].

Experții converg în explicarea istoriilor succesului în presă prin adaptările corespunzătoare la noile condiții ale cererii și ofertei. În acest sens, este evidențiată o listă întreagă de factori cu impact direct asupra ofertei de ziare: controlul guvernamental, distribuția, tehnologiile tipografice, tehnologiile jurnalistice, publicitatea, capitalul și tipul de proprietate, forța de muncă. Tehnologiile tipografice sunt unul dintre factorii importanți ai ofertei de ziare, dat fiind faptul că pot influența distribuția și costul acestora. De asemenea, de ele depinde viteza de tipărire și, respectiv cantitatea și calitatea ziarelor. Acestea din urmă sunt dependente și de tehnologiile jurnalistice (aici sunt menționate telefonia, computerul), care pot avea impact asupra nivelului de realizare a materialului jurnalistic, spre exemplu prin capacitatea de colectare a informațiilor. În lista factorilor ce influențează cererea de ziare sunt incluse gradul de alfabetizare și educație al populației, democrația, piețele și bugetul de cheltuieli, prețul de vânzare, concurența din mass-media, timpul disponibil al cetățenilor pentru a-l dedica lecturii, calitatea presei. Tot aici apare menționată tehnologia. Apariția și dezvoltarea radioului, iar ulterior – a televiziunii au diminuat treptat rolul presei de important mijloc de informare pentru cetățeni. Și totuși, viziunile apocaliptice privind dezvoltarea

mass-mediei sunt echilibrate și temperate prin unele opinii optimizante: „presa tipărită moare, dar nu ca să dispară, ci ca să trăiască. Ziarele şi revistele, mai cu seamă cele din zona quality, nu numai că vor supravieţui, ci şi se vor relansa în mare parte, îmbrăcând o formă nouă. Ele vor izbândi şi îşi vor găsi o nișă inedită în era informațională, deoarece reperele pe care îl oferă publicului presa scrisă sunt indispensabile. Fără ele imaginea lumii ar fi strâmbă” [14, p. 150].

Soluția sugerată, acum două decenii, este readaptarea ziarelor la schimbările sociale și cele tehnologice. În acest sens, viitorul presei tipărite a fost perceput prin existența a două tipuri de ziare și reviste (ceea ce de fapt există în prezent): 1) pe hârtie (varianta tipărită) și 2) în versiune electronică. Referitor la prima variantă de ziare sunt menționate tipografiile digitale care au facilitat modalitatea de imprimare și de distribuire a informațiilor, prezentând multiple avantaje în comparație cu tipografiile anterioare.

Ziarele electronice au început să se dezvolte în perioada anilor 1990. Astfel, internauții au obținut acces la publicațiile preferate, precum: „New York Times”, ”Los Angeles Times”, „The Washington Post”, „Daily Telegraph” ș. a. Versiunile electronice au devenit acceptate în calitate de avânt calitativ grație costului redus, a facilitării procesului de distribuire a informațiilor, dar și a modalității de prezentare a lor, a oportunităților „sofisticate” de producere a informației [15, p. 240].

Radioul, ca un element evident al epocii moderne, s-a bucurat de succes chiar de la apariție, iar la sfârșitul anilor 1990 datele disponibile indicau că aproximativ 98% din cetățeni americani, de exemplu, ascultau cel puțin o dată pe săptămână un post de radio, acesta fiind un credibil mijloc de informare. La fel precum ziarele, posturile de radio diferă și pot fi clasificate în: posturi de radio locale, naționale și internaționale. În prezent, datorită Internetului, observăm o migrare a acestora în mediu online și o tendință de readaptare la publicul nou și la tehnologiile actuale de distribuire a informațiilor.

Principiile de funcționare a televiziunii au fost elaborate și testate în perioada anilor 1920-1930, iar începând cu anii 1940 acest canal va distribui informațiile în format video. În anii 1950-1960 televizoarele apar în casele locuitorilor din diverse state europene, iar televiziunea își adjudecă poziția de „regină a mijloacelor de comunicare”.

Mijloacele de comunicare tradiționale, specifice jurnalismului clasic, de cele mai dese ori, nu permit obținerea unei reacții de răspuns din partea publicului sau, în unele cazuri poate fi înregistrat doar un feedback întârziat. Spre deosebire de acestea, noile media diferă prin amploarea interacțiunii jurnalist – public. Aceste mijloace de comunicare stimulează intervenția publicului în conținut, intensifică dialogul dintre utilizatori, modifică raportul producător – consumator. Portalurile de știri devin tot mai populare grație accesului sporit la informații și caracterului multifuncțional al noilor media. Aici este necesar de menționat unele caracteristici de bază ale noilor mijloace de comunicare și informare precum: interactivitate, digitalizare, multimedia. În aceste condiții apare și se dezvoltă o formă de jurnalism, specifică societății globale, cunoscută în literatura de specialitate cu denumirea „jurnalism online”.

Clasificată după criteriul *tematica subiectelor abordate în presă,* actuala activitate jurnalistică poate fi divizată în: jurnalism social, jurnalism economic, jurnalism politic, jurnalism cultural, jurnalism sportiv, jurnalism de mediu. Aceste ramurii ale jurnalismului cuprind cele mai importante domenii de activitate umană, specifice societății globale, și sunt prezente în rubricile ziarelor cu caracter general sau cele ale edițiilor de știri. Apariția acestor forme de jurnalism este explicată și prin divizarea muncii, pe domenii, în redacție. În acest context, este remarcat faptul că „există jurnaliști care se ocupă de zona politică, la fel cum sunt redactori specializați în subiecte

legate de sport, de evenimente externe, de viața culturală sau socială. Pentru cei care se află de ceva vreme în presă, această arondare este de la sine înțeles" [16, p. 24]. Are loc gestionarea informației de către jurnalistul specializat. În cadrul redacției, este instituită o distribuire a sarcinilor, fapt care permite obținerea unor avantaje majore precum: mai multă responsabilitate în cazul elaborării materialelor jurnalistice, economie de timp, jurnaliști care se afirmă ca experți într-un domeniu dat și care, astfel, aduc un surplus de valoare pentru instituția mediatică unde sunt angajați. La rândul său, jurnalistul specializat va deveni în timp cea mai indicată persoană din domeniul comunicării, recomandată de a evalua și a prezenta un eveniment, de a face analize și chiar de a veni cu pronosticuri referitoare la impactul acestuia. Interacționând cu actorii sociali dintr-un anumit domeniu, acesta va câștiga competență, reputație și imaginea de profesionist, apreciat de către publicul-țintă, dar și de către colegii de breaslă.

Cu referire la apariția jurnalismului social în Republica Moldova, Georgeta Stepanov menționa că statul „s-a confruntat cu schimbări și transformări globale care au cuprins absolut toate segmentele societății: relațiile sociale și de proprietate, modul de distribuire a resurselor, scopurile și mijloacele de dezvoltare economică și socială, normele și valorile cetățenilor, instituțiilor sociale, economice, culturale, cele ale mass mediei etc." [17, p. 66]. Astfel este descrisă perioada anilor 1990, când o nouă realitate socială devenea subiect de reflecție a jurnalismului moldovenesc. În acest sens, în cazul presei din Republica Moldova poate fi făcută distincția între subiectele abordate în perioada imediată obținerii independenței statului și cele distribuite de diverse instituții mediatice din a doua jumătate a anilor 1990. Astfel, la începutul anilor 1990 publicul era interesat de cunoașterea și abordarea unor subiecte axate pe problemele tabuizate în trecut, precum: istoria neamului, valoarea suveranității și independenței statale, sistemul politic în formare sau înțelegerea democrației și a valorilor sale. În ce-a de-a doua jumătate a anilor 1990, jurnalismul social din Republica Moldova s-a reorientat, după trecerea anteriorului val emotiv al societății, la subiecte precum: problemele sociale și impactul lor, acțiunile guvernanților, dezvoltarea economică a țării. Actualmente jurnalismul social din Republica Moldova este arena de dezbateri a unor probleme și fenomene sociale de o importanță relevantă, precum: migrația, sărăcia, criminalitatea, criza demografică ș. a.

Jurnalismul cultural este considerat una dintre cele mai vechi ramuri ale jurnalismului, care a apărut din necesitatea de promovare a valorilor culturale ale unei națiuni și care are la origini popularizarea creațiilor literar-artistice [18]. Actualmente jurnalismul cultural răspunde cerințelor publicului de a cunoaște mai multe despre creația compozitorului sau pictorului preferat, despre vedetele de muzică populară îndrăgită, despre lumea artei cinematografice sau tendințele din domeniul arhitecturii. În Republica Moldova evenimentele culturale sunt subiecte ale materialelor prezentate în cadrul unor emisiuni radio și TV, fiind abordate și pe paginile presei tipărite. În domeniul audiovizualului acest gen de materiale jurnalistice nu și-a pierdut din popularitatea de adineaori, deși spațiul de prezență a acestora în grila de programe este relativ mic. În cazul presei tipărite pot fi menționate astfel de publicații, precum „Literatura și Arta", „Contrafort", revista „Limba Română". Situația în acest caz este similară presei din domeniul sportului: publicitatea nu aduce venit, sunt necesare subvenții din partea statului pentru acest segment al mass-mediei moldovenești, publicul preferă să se informeze din sursele televiziunii sau Internetului.

La rândul său, jurnalismul consacrat subiectelor din lumea sportului a avut „un teren vast de afirmare" în primii 10-15 ani de independență a țării [19, p. 195]. În această perioadă este identificată prezența pe

piața mediatică din Republica Moldova aproximativ 8 publicații periodice cu un tiraj de 8-9 mii de exemplare. În afara de presa tipărită specializată, un șir de alte ziare aveau rubrica *Sport*, cu subiecte axate pe prezentarea celor mai importante evenimente sportive în ziarele naționale „Moldova Suverană", „Săptămâna", „Flux", „Jurnal de Chișinău". Însă abordarea evenimentelor sportive importante din țară, cât și de peste hotare în ziare nespecializate se reduce doar la 2-5% ale spațiului de informații din pagini. În consecință, aceste date permit constarea unei degradări în domeniu, înțeleasă drept „o realitate tristă care demonstrează atitudinea față de sănătatea oamenilor țării, față de dezvoltarea educației fizice și a sportului de amatori, dar și a celui de performanță de la noi".

Jurnalismul economic este genul de activitate orientat spre informarea mediului de afaceri, dar și despre problemele acestui mediu, adresându-se preponderent cetățenilor interesați de procese economice, schimbările din domeniul financiar sau cele privind piața de consum. „Logos Press" face parte din categoria primelor periodice din domeniul jurnalismului economic din Republica Moldova. Din 1990 până în prezent acest ziar are publicul-țintă fidel, care preferă să se informeze din această sursă. O analiză a presei de acest gen a permis constatarea faptul că cititorii, îndeosebi antreprenorii din sectorul businessului mic și mijlociu sunt preocupați de problemele ce țin de dezvoltarea sistemului economic din țară, posibilitățile de promovare a produselor pe piața externă, legislația fiscală.

Jurnalismul de mediu, denumit și „presă ecologică" constituie răspunsul la cerințele cetățenilor societății globale de a trăi în siguranță și de a se implica în protecția naturii, de a pleda împotriva poluării apei, solului, aerului. Este o ramură mai recentă, specifică jurnalismului contemporan, dar care se bucură de suficientă popularitate din partea cetățenilor. Revista „Natura", care apare lunar de peste două decenii, este fidelă cititorilor săi interesați de starea mediului înconjurător, protecția naturii, problematica climei. De la operatorii mass-mediei, antrenați în domeniul dat, sunt așteptate informații, analiză, soluții de depășire a diverselor probleme. În ultima perioadă de timp, dezvoltarea intensă a Internetului și a noilor tehnologii au adus schimbări și în acest domeniu de activitate (un exemplu: utilizarea dronelor pentru captarea imaginilor privind realitatea din teren și prezentarea unor informații actuale și veridice).

Jurnalismul politic, un alt tip de jurnalism specializat, din ce în ce mai evident pe arena comunicării mediatice contemporane, este orientat spre prezentarea și analiza unor evenimente specifice. În acest caz jurnalistul informează publicul cu privire la realitatea politică din țară, cele mai importante evenimente din acest domeniu, desfășurate la nivel național sau internațional, despre activitatea liderilor politici sau prioritățile partidelor politice, ajutând cetățenii să înțeleagă complexele schimbări ale sistemului politic, să se implice în dialogul cu guvernanții, să-și determine opțiunile în calitate de potențiali alegători.

Studiile privind evoluția procesului de mediatizare a politicii comportă constatarea faptului că jurnalismul politic s-a dezvoltat în contextul logicii evenimentelor, pornind de la etapa inițială a proceselor de democratizare și modificând radical optica relatării. Astfel, la începutul anilor nouăzeci este remarcată o cerere mărită de produse mediatice, în consecință apărând vertiginos o serie întreagă de publicații ale partidelor și mișcărilor politice, grăbite să transmită maselor propriul mesaj, organe ale fundațiilor culturale, ale organizațiilor religioase, ale asociațiilor de minorități naționale, ziare și reviste destinate cercurilor de afaceri" [20, p. 234]. Pentru început a crescut de zeci de ori tirajul unor zare, care distribuiau informații referitoare la vechiul regim și au avut un impact vizibil în formarea opiniei publice privind alegerea căii democratice de dezvoltare a tânărului

stat ex-sovietic (exemplele publicațiilor „Moldova Socialistă"/„Moldova Suverană", cu un tiraj de 250 mii exemplare și „Literatura și arta", editată, în acea perioadă, în număr de 170 mii exemplare, sunt elocvente în acest sens pentru realitatea mediatică a republicii). Totuși, acest proces de afirmare în noile condiții a presei tipărite din Republica Moldova a fost însoțit de anumite obstacole precum lipsa de experiență managerială sau cea de utilizare a noilor tehnologii, probleme privind piața produselor mediatice, existența unui monopol în cazul publicității, politica fiscală ș.a. Cu timpul, grație ulterioarelor schimbări din sfera socială și cea economică, acestea au fost depășite.

Pe parcurs, a fost identificată, în cadrul presei moldovenești, afirmarea modelului jurnalismului politic-interpretativ, bazat pe comentarea faptelor și explicarea propriului punct de vedere asupra situațiilor apărute, amplificând intenția și dimensiunea persuazivă a mass-mediei. În același timp, de notat, că știrile politice din presa tipărită continuă să rămână o modalitate frecventă de prezentare a evenimentelor. În acest sens, este remarcat faptul că acest gen de informații, care de regulă ocupă 37% din paginile ziarelor, pe perioada electorală sunt mult mai solicitate și distribuite în proporție de peste 60% din totalul de informații din presa tipărită. Aceeași tematică și aceleași creșteri sunt observate și în cazul audiovizualului. În telejurnale știrile politice privind evenimentele din țară sunt difuzate în proporție de 36,6 %, iar cele externe – de 44,4 %. Pe perioada alegerilor numărul informațiilor privind candidații și viața politică sporește de aproximativ 1,8 ori, fiind de 70 %, așa cum atestă datele monitorizărilor electorale. În prezent, acest gen de jurnalism continuă calea de dezvoltare, reorientându-se spre subiecte mai noi precum: integrarea UE, promovarea valorilor europene, dezvoltarea statului în condițiile impuse de schimbările politice apărute la nivel global.

Cu referire la investigația jurnalistică, de menționat că este o ramură a jurnalismului, aflată în ascensiune care, în viziunea specialiștilor, s-a impus ca o specializare specifică în interiorul profesiei și domeniului jurnalistic. În opinia cercetătorului britanic David Spark, acesta are trei niveluri: „nivelul general, la acest nivel reporterul relatează, pur și simplu, despre un fapt sau un eveniment, transmite cuvintele care au fost spuse acolo; nivelul specializat: aici ziaristul încearcă să explice sau să interpreteze evenimentele sau declarațiile înregistrate; nivelul investigator: la această treaptă ziaristul caută să obțină probe care să confirme / infirme cele relatate" [22, p. 5].

În mod evident, clasificarea operată nu epuizează bogăția abordărilor posibile și, cu siguranță, evoluția în continuare a fenomenului jurnalistic va oferi noi date empirice inedite și interpretări revelatoare ale noilor tendințe în universul mediatic.

Concluzii

În concluzie, reliefăm faptul că aceste clasificări și diversitatea de genuri ale activității jurnalistice actuale confirmă faptul că elementele jurnalismului clasic sunt prezente și utile pentru crearea produsului mediatic solicitat, în ziua de azi și în circumstanțele actuale, de publicul societății globale. În pofida unor particularități specifice, care țin de tematica subiectelor, timpul și modalitatea de elaborare a materialului jurnalistic, mijloacele de comunicare utilizate sau profilul profesional al jurnalistului, aceste tipuri ale jurnalismului contemporan au la bază aceleași principii: actualitate, importanță, proximitate geografică și temporală, obiectivitate, veridicitate. Noile mijloace de comunicare în masă și dezvoltarea Internetului au contribuit, după cum constatăm în baza celor expuse mai sus, la evoluția jurnalismului clasic și la tendința lui de migrare în mediul online, într-o formă nouă, readaptată la cerințele industriei mediatice din prezent.

Bibliografie

1. CASTELLS, M. The Impact of the Internet on Society: A Global Perspective. In: Change: 19 Key Essays on How Internet is Changing our Lives. - Madrid: Turner Publicaciones, 2015, pp. 127-148.
2. ZELIZER, B. Definitions of Journalism. In: G. Overholser, K. H. Jamieson (Eds.). Institutions of American Democracy: The Press. - New York: Oxford University Press, 2005, pp. 66-80.
3. AGNES, Yv. Introducere în jurnalism. - Iași: Polirom, 2011.
4. CASTELLS, M. The interaction between information and communication technologies and the network society: a process of historical change. In: Coneixement i Societat. Revista d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació, 2003, Nr. 1, pp. 8-21.
5. MORARU, V. Mass media vs politica. - Chișinău: CEP USM, 2001.
6. RAMONET, I. Tirania comunicării. – Bucureşti: Editura Doina, 2000.
7. STEPANOV, G. Bazele jurnalismului. – Chişinău: CEP USM, 2018.
8. TACU, M. New media: de la WEB 1.0 la WEB 4.0. În: Valori ale mass-mediei în epoca contemporană. Vol. 6 / coord.: G. Stepanov ; Univ. de Stat din Moldova, Fac. de Jurnalism și Ştiinţe ale Comunicării, Catedra de Jurnalism. – Chișinău: Centrul Editorial USM, 2016. – pp. 64-74.
9. RANDALL, D. Jurnalistul universal. Ghid practic pentru presa scrisă. Ediția a doua, revăzută și adăugită. – Iași: Polirom, 2007.
10. STEPANOV, G. Op. cit.
11. MORARU, V. (coord.). Politica şi comunicarea în tranziţie. – Chișinău: IMM, 2006.
12. BERTRAND, Cl-J. O introducere în presa scrisă și vorbită. - Iași: Polirom, 2001.
13. Ibidem.
14. MORARU, V. (coord.). Realitățile politice şi realitățile mediatice în contextul integrării europene. – Chișinău: Instititul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, 2014.
15. DENTZEL, Z. How the Internet Has Changed Everyday Life. In: Change: 19 Key Essays on How Internet is Changing our Lives. - Madrid: Turner Publicaciones, 2015, pp. 235-253.
16. VÂLCU, V. Jurnalismul social. - Iași: Polirom, 2007. - 286 p.
17. STEPANOV, G. Jurnalismul social: aspecte definitorii. - Chișinău: CEP USM, 2015.
18. TUGAREV, L. Art jurnalismul în presa scrisă din Republica Moldova: funcții și conținut. Teză de doctor în științe ale comunicării. – Chișinău: USM, 2018.
19. LESCU, M. Jurnalismul sportiv din Republica Moldova în primii ani ai democratizării. În: Revista de Filosofie, Sociologie și Ştiinţe politice, Nr, 1 (176), 2018, pp. 192-198.
20. ARIEL DEL VAL, F., Moraru, V., ROCA, J. M. Política y Comunicación: conciencia cívica, espacio público y nacionalismo. – Madrid: Los Libros de La Catarata, 1999.
21. MORARU, V. Mass media vs politica. - Chișinău: CEP USM, 2001.
22. SPARK, D. Investigative reporting: a study in techniques. – Abingdon: Focal Press, 2013.

CZU 32:[070+659.3]
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).14

MASS-MEDIA ȘI CULTURA POLITICĂ

Mihail GUZUN
Doctor în filologie, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova
e-mail: *msguzun@gmail.com*
https://orcid.org/0000-0002-3772-0832

În contextul realităților politice din ultima perioadă de timp problema „culturii politice" devine una de o actualitate majoră, atât în aspect practic, adică al felului „cum se traduce în viață", cât și în plan conceptual. Noțiunea ca atare a fost introdusă în circuitul științific de politologul american contemporan Herman Finer (1956) și dezvoltată de Gabriel A.Almond și Sidney Verba (1963). Misiunea de formare a culturii politice şi-au asumat-o mai multe instituții şi organizații din segmentul public, sectorului mediatic revenindu-i rolul de monitorizare şi cunoaştere a proceselor ce se produc în diferite domenii ale vieţii social-politice şi economice, de formare a noilor valori democratice, de lichidare a handicapului pe care-l au „noile democrații" în corelaţie cu ţările dezvoltate. În prezentul studiu autorul și-a propus să identifice în ce măsură presa, în special cea din Republica Moldova, își îndeplinește rolul de formator al culturii politice.
Cuvinte-cheie: *cultură politică, mass-media, cultură civică, sistem politic, valori și principii democratice, partid politic, electorat.*

MASS MEDIA AND POLITICAL CULTURE

In the context of recent political realities, the issue of "political culture" is becoming a major issue, both in practical terms, ie the way "how it translates into life" and conceptually. The notion as such was introduced into the scientific circuit by the contemporary American political scientist Herman Finer (1956) and developed by Gabriel A. Almond and Sidney Verba (1963). The mission of training the political culture has been undertaken by several institutions and organizations in the public segment, the media sector having the role of monitoring and knowledge of the processes that occur in various areas of socio-political and economic life, training the new democratic values of liquidation of the handicap that the "new democracies" have in correlation with the developed countries. In this study, the author aims to identify the extent to which the press, especially in the Republic of Moldova, fulfills its role as a trainer of political culture.
Keywords: *political culture, media, civic culture, political system, democratic values and principles, political party, electorate.*

MASS MEDIA ET CULTURE POLITIQUE

Dans le contexte des réalités politiques récentes, la question de la «culture politique» devient un enjeu majeur, tant sur le plan pratique, c'est-à-dire sur la manière «comment elle se traduit dans la vie» que sur le plan conceptuel. La notion en tant que telle a été introduite dans le circuit scientifique par le politologue américain contemporain Herman Finer (1956) et développée par Gabriel A. Almond et Sidney Verba (1963). La mission de formation à la culture politique a été entreprise par plusieurs institutions et organisations du segment public, le secteur des médias ayant le rôle de veille et de connaissance des processus qui se déroulent dans divers domaines de la vie socio-politique et économique, formant

le nouveau démocrate. valeurs de liquidation du handicap que les «nouvelles démocraties» ont en corrélation avec les pays développés. Dans cette étude, l'auteur vise à identifier dans quelle mesure la presse, en particulier en République de Moldova, remplit son rôle de formateur de la culture politique.

Mots-clés: *culture politique, médias, culture civique, système politique, valeurs et principes démocratiques, parti politique, électorat.*

СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА

В контексте недавних политических реалий, проблема «политической культуры» становится важной как в практическом, то есть, «как она воплощается в жизнь», так и в концептуальном плане. Понятие как таковое было введено в научный обиход современным американским политологом Германом Файнером (1956) и развито Габриэлем А. Алмондом и Сидни Верба (1963). Миссию по формированию политической культуры взяли на себя несколько институтов и организаций из общественного сегмента, при этом медиа-сектору принадлежит роль мониторинга и изучения процессов, происходящих в различных сферах социально-политической и экономической жизни, становления новых демократических ценностей, ликвидации препятствий, с которыми сталкиваются «новые демократии» по сравнению с развитыми странами. В данном исследовании автор стремится определить, в какой степени пресса, особенно в Республике Молдова, выполняет свою роль по формированию политической культуры.

Ключевые слова: *политическая культура, СМИ, гражданская культура, политическая система, демократические ценности и принципы, политическая партия, электорат.*

În loc de motto

Chiar din start vreau să împărtășesc un gând în fața celui care se va obosi să citească aceste rânduri, ca să nu apară, eventual, aceeași reacție pe care am observat-o din partea unui bun cunoscut, fost deputat în Parlamentul Republicii Moldova, atunci, când într-o seară târzie, într-un schimb tradițional de mesaje prin Internet, i-am răspuns la ce lucrez. "la un articol... Pentru „MOLDOscopie"... Cu titlul provizoriu „Mass-media și cultura politică".

„Cultura politică?" – mi s-a reproșat. Și după o pauză apăsătoare a continuat: „Poate ...(in) cultura politică?"...

Introducere

Au trecut deja mai mult de trei decenii de la destrămarea Uniunii Sovietice și de când fostele republici ex-sovietice și-au proclamat independența, declarându-se formațiuni statale „cu actele în regulă", ulterior recunoscute de comunitatea mondială a statelor libere și independente. S-au consumat peste treizeci de ani de când ele au pășit pe calea transformărilor social-politice profunde, fiecare fostă republică unională propunându-și edificarea unor societăți, marcate de o democrație veritabilă. Dar iată că experiența acumulată în această perioadă de timp, chiar dacă ar trebui să recunoaștem, că în plan istoric este o perioadă mică, ne demonstrează că intențiile, speranțele și obiectivele, asumate și proiectate la început de cale n-au dus la rezultatele scontate. N-a trecut mult timp în „ascensiunea spre viitorul fericit" ca mai

multă lume să înțeleagă, că doar printr-o reproducere mecanică a instituțiilor, practicilor și procedurilor de implementare a standardelor democratice, chiar dacă acestea au fost aprobate și au susținut examenul de legitimitate cu brio în țările dezvoltate, n-au condus imediat la modernizarea, pe toate domeniile și în toate sectoarele, la consolidarea principiilor și normelor democratice, adică la implementarea în noile state [1] a bunelor experiențe. Cu alte cuvinte, dacă ar fi să utilizăm o frază din limbajul pedagogic, multe din statele nou-apărute s-au dovedit a fi corigente la disciplina „Calea spre democrație".

E tocmai cazul să ne amintim că, imediat după proclamarea independenței, în Republica Moldova au apărut, ca ciupercile după ploaie, zeci și zeci de organizații neguvernamentale, ele bucurându-se de sprijinul financiar al unor fundații și organizații internaționale, că tot în acei ani a fost inițiat un număr impunător de proiecte în cadrul diferitor programe europene. Aceste organisme instituționale și proiecte au urmărit de fapt, același scop: de a contribui la edificarea unei noi democrații, unor noi realități, unor noi modalități de conviețuire umană, care să corespundă normelor democratice occidentale. Dar, după cum s-a văzut în scurt timp, în pofida eforturilor depuse, intelectuale și materiale, entuziasmul a început să scadă din intensitate, realitățile *reale* demonstrându-ne, că modernizarea unui stat cu amprente ereditare care se trag din sistemul sovietic, este un proces mult mai anevoios decât s-a crezut inițial.

Autorul acestor rânduri, care a participat și el la mai multe proiecte, finanțate de Fundația „Soros", bunăoară, a ajuns într-un moment la concluzia, metaforic vorbind, că „măslinul adus de pe malurile Atlanticului nu prinde, atât de repede, rădăcini adânci pe malul Bâcului". Că se mai cere ceva...

Principalele idei ale cercetării

Modelele de organizare a societății, a sistemului politic, a transformărilor de ordin economic, chiar dacă au la bază cele mai viabile primncipii și norme democratice, nu pot fi transferate cu ușurință și implementate în mod forțat într-o societate, care a evadat recent din strâmtorile totalitare ale unui regim bazat pe dictatură, afectată încă de „apucăturile de cândva". Speranța că „Occidentul ne va ajuta" nu poate fi scoasă din calcul, dar se mai cerea aici și punerea în aplicare cu mai multă vehemență a unui imperativ, - mobilizarea din interior. Reabilitarea importanţei efortului propriu în succesul tranziției, făcută la timpul respectiv de Zbigniew Brzezinski, [2] pentru Republica Moldova a fost de o importanță incontestabilă. Această mobilizare din interior, după cum am mai subliniat și cu alte ocazii, nu se poate produce fără o dezintoxicare a mediului şi relațiilor sociale de valorile, mai corect, - de non-valorile şi principiile impuse în mod abuziv de regimurile totalitare, fără o cultivare şi promovare a unor valori şi principii democratice, general-umane autentice.

Una din cauzele, alături de multe altele, care au condus la frânarea mersului spre atingerea obiectivelor propuse a fost și este nivelul culturii politice, demonstrat atât de cetățenii de rând, cât și de elita intelectuală a comunităților, al actorilor și clasei politice, în această perioadă de tranziție de la ...„dictatura proletariatului" la „dictatura ...electoratului". Poate că cineva ar putea să ne reproșeze: de ce **și** cultura politică a maselor, dar nu doar a reprezentanților acestora aflați pe prima linie a bătăliilor politice? Din simplul motiv, vom răspunde noi, că anume nivelul culturii politice atestă, ca o hârtie de turnesol, în ce măsură societatea aspiră cu adevărat la o democrație reală, funcțională, dar nu doar la una declarată, nu doar la una afișată sau mimată.

Cultura politică se formează sub incidența mai multor factori. Unul din aceștia este mass-media, sunt mijloacele de informare în masă, care, pe de o parte, veghează activitatea organelor puterii, efectuează o monitorizare publică permanentă a factorilor cu împuterniciri decizionale, iar pe de altă parte,

mass-media îndeplinește funcția de „luminare” politică a maselor [3].

Să ne clarificăm mai întâi ce înseamnă **cultura politică**?

Noțiunea ca atare a fost introdusă în circuitul științific de politologul american contemporan Herman Finer. În lucrarea sa „Sisteme de guvernare în marile țări europene” („Governments of Greater European Powers”,1956) el își propune să fundamenteze influența factorilor etno-culturali asupra proceselor politice. Dar meritul în vederea creării bazelor teoretice și desăvârșirii conceptului de cultură politică aparține politologilor Gabriel A.Almond și Sidney Verba în studiul comun „Cultura civică. Linii politice și democrația în cinci țări” („The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations”, 1963). G.Almond și S.Verba au efectuat o analiză comparativă a culturii politice din cinci țări (SUA, Mexic, Marea Britanie, Italia și Germania), ceea ce le-a permis să identifice tipul de cultură politică cea mai în stare să asigure dezvoltarea stabilă a democrațiilor. Ei i-au dat denumirea de „cultură civică” [4].

În *cultura civică* își găsește reflecție sistemul democratic, care este condiționat de raportul dintre putere și responsabilitatea acțiunilor asumate de elita politică și care se afirmă în perimetrul marcat, la o extremă, de activismul maselor largi și la altă extremă de refuzul acestora de a participa la exercițiile democratice (bunăoară, cum ar fi lipsa masivă a cetățenilor de la scrutinele electorale), de distanța (câmpul electoral nevalorificat!) dintre taberele *pro-* și *contra-* politicii actuale, promovate de structurile puterii legitime...

Cultura civică constituie, de fapt, nucleul a ceea ce conștientizează omul de rând, a ceea ce în limbajul obișnuit se numește „a fi cetățean”, „a fi omul cetății”. La nivel comportamental, însă, a demonstra cultură civică înseamnă a participa activ la procesele politice, adică a da dovadă de activism politic...

Însăși ideea conceptului de „cultură politică” apare la Almond încă în 1956, în perioada elaborării teoriei sistemului politic, atunci când dânsul a efectuat o analiză comparativă a sistemelor politice din diferite țări [5].

În literatura de specialitate pot fi întâlnite mai multe definiții ale conceptului de cultură politică, dar toate, dacă ar fi să ne bazăm pe sensul de conținut, termenul „cultură politică” desemnează, în primul rând, orientări psihologice față de obiectele sociale. Noțiunea de cultură politică se determină (1) drept un sistem de viziuni politice; (2) ca sistem de valori politice, cu impact asupra comportamentului politic și (3) drept un indice al nivelului de dezvoltare a relațiilor politice, drept un cod spiritual (meta-programă) a activității politice.

Această misiune, - de formare a culturii politice, formulată nu chiar atât de tranșant, şi-au asumat-o multiple instituții şi organizații din segmentul public, sectorului mediatic revenindu-i rolul de un laborator eficient şi nu numai, de monitorizare şi cunoaștere a proceselor ce se produc în diferite domenii ale vieții social-politice şi economice, dar şi de formare a noilor valori democratice, de lichidare a handicapului pe care-l au „noile democraţii” în corelaţie cu ţările dezvoltate. La confluența secolelor XX şi XXI mijloacele de comunicare în masă s-au plasat în topul celor mai populare forme de contact intercultural, de familiarizare a individului cu experiența istorică, spirituală şi materială a naţiunilor, a generaţiilor precedente, statelor, concomitent aprofundând şi lărgind hotarele informaţiei comparativ cu formele tradiţionale ale relaţiilor interculturale. Într-un stat modern, cu instituții publice mature şi viabile, mass-media a fost şi este concepută drept un instrument vital al democraţiei, un suport şi un stimulator activ al realităţii în desfăşurare. Presa este putere în parteneriat cu alte componente ale puterii. După cum a menționat Yasen Zasurskii, un specialist de notorietate în domeniul mediatic, „orice tip de jurnalistică este putere”, ea fiind întruchipată şi asigurată prin informaţia difuzată [6].

Să conștientizăm, totuși, următorul fapt: instituțiile mediatice, pe de o parte, reflectă realitatea politico-socială în toate „culorile” și manifestările sale, iar pe de altă parte, ea „trezește la viață” niște modele virtuale, situații, întâmplări din realitate, care au un impact pronunțat asupra conștiinței, imaginației, comportamentului auditoriului [7].

Sistemul politic nu poate fi conceput, în felul cum el se proiectează în imaginația noastră, în lipsa sistemului mediatic. Putem constata și afirma cu ușurință, că un sistem îl poate folosi pe altul în calitate de instrument pentru atingerea scopurilor sale. În studiile de specialitate pot fi întâlnite două abordări distincte: una în care se acordă prioritate mass-mediei și alta în care rolul principal aparține sistemului politic.

În primul caz, în care prioritatea o are sistemul mediatic, care, fără îndoială, se bucură de anumite avantaje într-o societate democratică, pot fi identificate, în viziunea unor cercetători, trei izvoare ale puterii MIM (mijloacelor de informare în masă) asupra sistemului politic:

1) organizarea și desfășurarea discursului public;

2) controlul asupra acccesului la informație, opiniilor și opțiunilor, prezentate în comunicările MIM;

3) valoarea politică, economică și socială a MIM asupra puterii politice și businessului [8].

În acest context avem tot dreptul să vorbim de procesul de mediatizare a politicii. Orice informație difuzată poate fi actualizată și politizată de mass-media în maniera în care și-o dorește.

Dar instituțiile mediatice se confruntă și ele cu anumite realități economice. Să nu uităm că și ele sunt, de fapt, unități economice, care își planifică activitățile și le desfășoară pentru a obține ... profit. Cu alte cuvinte, ca să ai de unde remunera munca angajaților redacției, trebuie să dispui de mijloace financiare. De unde le obții?

Iată și unul din motivele esențiale, care conduc la cedarea benevolă a independenței editoriale de către multe instituții mediatice și poziționarea acestora pe platforma oficială a organelor puterii. Vom apela doar la un singur exemplu, elocvent în viziunea noastră, din ultima perioadă și anume la pandemia generată de COVID-19, care a afectat întreaga lume și care a generat problema ...vaccinurilor. În reflectarea acestei situații dramatice presa din fiecare țară s-a situat de la bun început pe poziția guvernărilor din țările lor, pronunțându-se, inclusiv, și împotriva anumitor vaccinări, cum ar fi vaccinarea cu „Sputnic V”, ca într-un moment, după ce guvernele din propriile țări au înțeles că sănătatea oamenilor trebuie pusă mai presus decât altfel soi de interese (geopolitice, bunăoară) să-și schimbe radical optica de abordare.

Noțiunea de „politizare a MIM” reflectă caracterul instrumentalist al relației sistemului politic cu cel mediatic, care se rezumă la dominarea sistemului politic asupra MIM și la folosirea mijloacelor de informare în masă în realizarea propriilor interese.

Concluzii

Mass-mediile prezintă interes pentru puterea politică din trei perspective. În primul rând, ele asigură sistemul politic cu informația necesară despre realitățile sociale; în al doilea rând, ele influențează încontinuu asupra procesului de formare a opiniei publice și modului de comportare a societății, accentuând atenția auditoriului asupra temelor și chestiunilor selectate de MIM. Și în al treilea rând, informarea societății asupra proceselor politice se face în baza unor selectări riguroase și în corespundere cu anumite interpretări [9].

Situația creată care generează o dependență totală a sistemului mediatic de sistemul politic, conduce inevitabil la diminuarea culturii politice, atât în sectorul politic, cât și în mediul jurnalistic.

Poate că în acest context ar trebui să ne referim și la etica politică, dar despre ea s-a uitat cu desăvârșire.

Note și referințe bibliografice

1. În această categorie de state specialiștii în materie mai includ și țările din America Latină, din Sudul Europei și fostele țări ale lagărului socialist.

2. *Vezi* ZBIGNIEW, Brzezinski. Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei. – Bucureşti: Diogene, 1995.

3. Mai detaliat despre relația mass-mediei cu puterea *vezi* Guzun M., Rusnac Gh. Presa între putere și societate. În: Moldoscopie, nr. 4 (87), 2019, pp.150 – 158.

4. GABRIEL, A. Almond, SIDNEY, Verba. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Prinseton University Press, 1963, pp. 323-374 (*sau* jstor.org/stable/j.ctt183pnr2).

5.*Vezi* GABRIEL, A. Almond. *Comparative political systems*. În: The Journal of Politics, 1956, Vol. 18. No 3, pp. 391-409.

6.http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr-hi/russian/russia/newsid_7061000/7061588.stm (Accesat 23.07.2019).

7. Vezi Ануфриенко С. В. Медиатизация политики и политизация медиа // pglu.ru/upload/iblock/df0/12.pdf

8. *Ibidem.*

9. MORARU, V. *Mediatizarea politicii: reflecții şi constatări* // Mass Media: Rev. analitică. – 2017. – Iun. – P. 7.

CZU 342.725[(470+571]+498+478)]
DOI: https://doi.org/10.52388/1812-2566.2021.1(92).15

МУЛЬТИЛИНГВИЗМ И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК РЕСУРС ДЛЯ ПОСТРОЕНИЯ ПРАВОВОГО ОБЩЕСТВА. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Елена ПАХОМОВА
Докторант, журналист, Государственный Университет Молдовы, Кишинев, Республика Молдова
e-mail: *elpahomova@gmail.com*
https://orcid.org/0000-0002-3121-7590

Языковая политика государств напрямую зависит от степени распространенности на его территории мультикультурализма и полилингвизма. Взвешенный подход в языковой политике является гарантией стабильности в стране. За полтора века отношение общества к мультикультурализму и мультилингвизму кардинально изменилось. Мультикультурализм прошел путь от основополагающей идеи формирования философского и социального гуманизма к характеристике постмигрантских сообществ. Это произошло в связи с массовой миграцией и, как следствие, делением нацменьшинств на «старые» (оседлые) и «новые» (мигранты). Мультилингвизм в конце XIX века был исключением из правила «один язык - один этнос». Теперь индивидуум, группа людей имеет право самостоятельно выбирать, на каком языке общаться в зависимости от конкретной коммуникативной ситуации. В данной статье проводится сравнительный анализ национального и языкового состава населения в Европейском Союзе, России, Румынии и Молдове, а также их языковой политики.

Ключевые слова: *мультикультурализм, мультилингвизм, язык, Европейский Союз, Россия, Румыния, Республика Молдова.*

MULTILINGVISMUL ȘI MULTICULTURALISMUL CA RESURSĂ PENTRU CREAREA UNEI SOCIETĂȚI DE DREPT. EXPERIENȚE INTERNAȚIONALE

Politica lingvistică a statelor depinde în mod direct de gradul de prevalență pe teritoriul său a multiculturalismului și polilingvismului. O abordare echilibrată a politicii lingvistice este o garanție a stabilității în țară. Peste un secol și jumătate, atitudinea societății față de multiculturalism și multilingvism s-a schimbat dramatic. Multiculturalismul a trecut de la ideea fundamentală a formării umanismului filozofic și social la caracterizarea comunităților postmigrante. Acest lucru s-a întâmplat în legătură cu migrația în masă și, ca urmare, împărțirea minorităților naționale în „vechi” (stabiliți) și „noi” (migranți). Multilingvismul de la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost o excepție de la regula „o singură limbă – o singură etnie”. Acum un individ, un grup de oameni are dreptul să aleagă independent în ce limbă să comunice, în funcție de o anumită situație comunicativă. Prezentul articol oferă o analiză comparativă a compoziției naționale și lingvistice a populației din Uniunea Europeană, Rusia, România și Moldova, precum și politica lingvistică a acestor state.

Cuvinte-cheie: *multiculturalism, multilingvism, limbă, Uniunea Europeană, Rusia, România, Republica Moldova.*

MULTILINGUALISM AND MULTICULTURALISM AS A RESOURCE FOR BUILDING A LEGAL SOCIETY. INTERNATIONAL EXPERIENCES

The language policy of the states directly depends on the degree of prevalence of the multiculturalism and multilingualism on its territory. A balanced approach to language policy is a guarantee of stability in the country. The article provides a comparative analysis of the national and linguistic composition of the population in the European Union, Russia, Romania and Moldova. For a century and a half, the approach to assessing multiculturalism has changed. Initially, it was a fundamental idea for the formation of philosophical and social humanism, now it is a feature in postmigrant communities. National minorities are divided into "old" (settled) and "new" (migrants) ones. Multiculturalism is accompanied by multilingualism (polylingualism, multilingualism). It provides for the use by an individual, a group of people of several languages, each of which is selected in accordance with a specific communicative situation.

Keywords: *multiculturalism, multilingualism, language, l European Union, Russia, Romania, Republic of Moldova.*

LE MULTILINGUISME ET LE MULTICULTURALISME COMME RESSOURCE POUR CONSTRUIRE UNE SOCIÉTÉ FONDÉE SUR L'ÉTAT DE DROIT. EXPÉRIENCES INTERNATIONALES

La politique linguistique des États dépend directement du degré de prévalence du multiculturalisme et du multilinguisme sur son territoire. Une approche équilibrée dans la politique linguistique est un gage de stabilité dans le pays. L'article propose une analyse comparative de la composition nationale et linguistique de la population de l'Union européenne, de la Russie, de la Roumanie et de la Moldavie. Au départ, c'était l'idée fondamentale de la formation de l'humanisme philosophique et social, maintenant c'est une caractéristique des communautés post-immigrées. Les minorités nationales sont divisées en «anciennes» (sédentaires) et «nouvelles» (migrants). Le multiculturalisme est accompagné du multilinguisme (polylinguisme, multilinguisme). Il prévoit l'utilisation par un individu, un groupe de personnes de plusieurs langues, dont chacune est sélectionnée en fonction d'une situation de communication spécifique.

Mots-clés: *multiculturalisme, multilinguisme, langue, Union européenne, Russie, Roumanie, République de Moldova.*

Введение

Языковая политика государств напрямую зависит от степени распространенности на его территории мультикультурализма и полилингвизма. За полтора века отношение общества к мультикультурализму и мультилингвизму кардинально изменилось. Мультикультурализм прошел путь от основополагающей идеи формирования философского и социального гуманизма к характеристике постмигрантских сообществ. Мультилингвизм в конце XIX века был исключением из правила «один язык - один этнос». Теперь индивидуум, группа людей имеет право самостоятельно выбирать, на каком языке общаться в зависимости от конкретной коммуникативной ситуации.

Мультикультурализм. Мультикультурализм и сопутствующий ему мультилингвизм являются неотъемлемой частью европейской цивилизации. Национальное, культурное, языковое разнообразие характерны как Европейскому Союзу в целом, так и России, Румынии и Молдове в частности. Все они фактически и юридически существуют согласно мультикультурным (поликультурным) нормам сосуществования разных этнических групп в рамках государства.

В то же время идея мультикультурализма подвергается критике как исчерпавшая себя либо не

позволившая добиться поставленных целей и задач.

Самым известным евроскептиком в отношении мультикультурализма является канцлер ФРГ Ангела Меркель. В 2010 году во время конференции молодежной организации Христианско-демократической партии она заявила: «Этот подход (мультикультурализма - ред.) провалился, совершенно провалился» [1]. Пессимизм канцлера основывался на примере переселения в Германию в начале 1960-х иностранных рабочих. «Приехали на время - остались навсегда». Однако, данное утверждение относится лишь к одному из видов мультикультурализма, возникающему вследствие запланированной либо стихийной трудовой миграции. Сторонники «чистоты нации» и закрытых границы проецируют это заявление канцлера на явление мультикультурализма в целом.

В зависимости от исторического контекста отношение к мультикультурализму проходило разные этапы от принятия до отторжения.

За полтора века термин «мультикультурализм» изменил свое первоначальное значение от идеи, «основополагающей для формирования философского и социального гуманизма» [2] до данности в «постмигрантских сообществах, существующих в странах иммиграции нескольких поколений» [3]. Для Соединенных Штатов и Канады, население которых в подавляющем большинстве сформировано за счет приезжих, это не теория, а практика. Переселенцы фактически вытеснили коренное население, создав собственную модель общества, объединяющего культуры, традиции мигрантов в едином «плавильном котле».

В 1970-е годах мультикультурализм стал официальной политикой Канады, Австралии. Такой подход пронизывает американскую систему образования. В 1990-х годах начался «критический период» для мультикультурализма - его начали повсеместно и массово критиковать. Скептики полагают, что он противоречит универсальности принципов либерализма. Лежащие в его основе натурализация культуры (представление о культуре как врождённой и неизменной) и культурный эссенциализм (рассмотрение культур как однородных целостностей) ведут к политизации межкультурных отношений, например, этнонационализму и шовинизму [5]. Такое отношение вызвано историческими реалиями - массовой миграцией в Европу и США. Проблема адаптации трудовых мигрантов носит временный характер, в то время как «постколониальная миграция» из бывших колоний в экс-метрополии влечет фундаментальные изменения в странах назначения. В главных столицах Европы появляются районы, где проживают люди с завезенными культурой, языком, менталитетом. Они не меняют себя под новый мир, они меняют новый мир под себя. Это порождает социальную напряженность между «старыми» и «новыми» жителями стран. Неприязнь к «колониальным мигрантам», а также беженцам проецируется на мигрантов и миграцию в целом.

Попытки привести к единому знаменателю «насаждаемый, экспортируемый мультикультурализм» также отбрасывают тень на мультикультурализм унаследованный. Стремление достичь монокультурной общности, проведение культурной ассимиляции касаются иммигрантских сообществ, а не оседлых народов, о которых идет речь в данной статье. Это иной мультикультурализм, сложившийся на протяжении веков, унаследованный.

Рассмотрим примеры России, Румынии и Молдовы с точки зрения этнического разнообразия, при котором государство стремится идти по пути соблюдения прав национальных меньшинств, а также носителей других распространенных на

его территории языков. Все они являются коренным населением. Европейский Союз в лице Совета Европы и его Парламентской ассамблеи является связующим звеном между этими странами:

- Соглашение о партнерстве и сотрудничестве Евросоюза и России было подписано в 1994 году; [7]
- Румыния входит в состав Европейского Союза с 1 января 2007 года;
- Молдова подписала Соглашение об ассоциации с Европейским Союзом 27 июня 2014 года.

Население. Государственная, законодательная система в отношении национальных меньшинств и региональных языков напрямую зависит от национального состава населения страны. Рассмотрим имеющиеся на данный момент статистические данные.

Европейский Союз состоит из 27 стран. Его население на 1 января 2020 года составила 447,7 миллиона человек [6].

Национальный состав населения стран Европейского Союза довольно однороден, так как подавляющее большинство народов региона относится к индоевропейской языковой семье (95%). Есть мононациональные государства (Ирландия, Швеция, Дания, Германия, Австрия, Италия). Есть страны с преобладанием одной нации, но с наличием национальных меньшинств (Франция, Испания). Также есть двунациональные страны (Бельгия), с более сложным национальным составом.

В Европейском союзе 24 официальных языка. Всего на его территории говорят на 150 языках. В странах-членах ЕС существует 60 общин коренных жителей, говорящих на региональных языках либо языках национальных меньшинств [7].

Россия - многонациональное государство, чье население на 1 января 2020 года составляло 146 238 185 человек [8]. Согласно переписи населения 2010 года, в Российской Федерации есть семь этнических групп, численность которых превышает один миллион человек:

- русские (111 016 896 или 80,9%);
- татары (5 310 649 или 3,9%);
- украинцы (1 927 888 или 1,4%);
- башкиры (1 584 554 или 1,16%);
- чуваши (1 435 872 или 1,05%);
- чеченцы (1 431 360 или 1,04%);
- армяне (1 182 388 или 0,86%) [9].

Россию населяют представители более 190 национальностей, говорящих более чем на 270 языках и диалектах. Подавляющее большинство граждан России владеют русским языком - 98,2%; 23% населения используют в повседневном общении еще 38 языков, а всего 1% населения говорит еще на 114 языках [10].

Население *Румынии* исчисляется в двух составляющих: по месту регистрации и находящихся непосредственно в Румынии. На 1 января 2020 года население этой страны составило 22,175 млн человек и 19,38 млн человек соответственно [11].

Согласно переписи населения 2002 года, 89,4% жителей Румынии составляют этнические румыны, 6,60% - венгры, 2,47% - ромы (цыгане), 0,28% - украинцы, 0,28% - немцы и 0,9% - представители других этнических групп [12]. В качестве языка общения во время переписи населения жители Румынии указали следующие: румынский, венгерский, романи (цыганский), украинский, немецкий, турецкий, русский, татарский, болгарский, хорватский, сербский, словацкий, итальянский, греческий, чешский, польский, македонский, армянский, идиш.

Согласно данным Национального бюро статистики, на 1 января 2020 года численность населения *Республики Молдова* составила 2,64 млн человек [13].

Об этническом составе можно судить по пере-

писи 2014 года. К качеству ее проведения были предъявлены претензии со стороны экспертного сообщества [14]. По стране не были учтены 9% населения, в Кишиневе эта цифра достигла 41% [15]. Однако, эта база данных является наиболее актуальной и в настоящее время не может быть заменена другой.

В ходе переписи 2014 года 75,1% назвали себя молдаванами, 7,0% – румынами, 6,6% – украинцами, 4,6% – гагаузами, 4,1% – русскими, 1,9% – болгарами, 0,3% – ромами. Остальные этнические группы представляют 0,5% всего населения страны.

Родным языком 56,7% жителей Молдовы является молдавский, румынский - для 23,5%, русский - 9,7% гагаузский - 4,2%, украинский - 3,9%, болгарский - 1,5%.

Языком общения 54,6% населения указали молдавский, 24,0% – румынский, 14,5% – русский, 2,7% – украинский, также 2,7% - гагаузский, 1,0% – болгарский. На других языках, помимо перечисленных, разговаривает, как правило, 0,5% населения. Не указали язык общения 3,0% населения.

Каждый второй украинец, каждый третий болгарин и гагауз говорят, как правило, на русском языке. Русский является языком общения для 5,7% от общего числа молдаван [16].

В переписи не было вопроса о владении несколькими языками, что делает невозможным анализ масштаба мультилингвизма на территории Молдовы.

Мультилингвизм. Мультилингвизм (полилингвизм, многоязычие) предусматривает употребление индивидуумом, группой людей нескольких языков, каждый из которых выбирается в соответствии с конкретной коммуникативной ситуацией [17]. Статические данные демонстрируют мультикультурность Европейского Союза, России, Румынии и Молдовы. Молдова - единственное государство, на территории которого повсеместно распространено двуязычие (румынский/молдавский и русский язык). В других странах это явление представлено на региональном уровне.

Не так давно, на стыке XIX-XX веков «нормой» считался монолингвизм по принципу «один язык - один этнос» [18]. Мультилингвизм считался «отклонением от нормы», тормозящим единый порыв общества, стремящегося к развитию и монолитности. Полтора века назад к мультилингвизму предъявляли те же претензии, что и сейчас к мультикультурализму. Вместе с открытием границ на европейском пространстве нормой стал даже не билингвизм (владением двумя языками), а именно мультилингвизм. Тематика, ставшая в конце XX века актуальной для Европейского Союза, остается важной для России, Румынии и Молдовы, так как им характерен билингвизм и мультилингвизм.

По степени распространенности мультилингвизм бывает:

- социальным (коллективным);
- групповым;
- индивидуальным.

Он может быть:

- врожденным (при использовании в процессе воспитания нескольких языков);
- последовательным (второй и последующие языки изучаются после фиксации первого языка);
- поздним многоязычием (овладение языками на протяжении всей жизни).

На уровне государства существуют следующие формы национального (социального) мультилингвизма:

- мультилингвизм, при котором в силу исторических процессов в качестве государственных утверждены два и более языков (21 из 22 республик Российской Федерации);

- мультилингвизм, при котором сосуществуют один государственный и несколько этнических языков. При этом в повседневной коммуникации может использоваться либо только один язык (государственный), либо сразу два языка (государственный и этнический) (Румыния и Молдова);

- эмигрантский мультилингвизм, при котором мигранты (иногда мигранты-билингвы) вынуждены усваивать язык/языки нового государства [19].

Владение языками делят на:

- симметричное многоязычие (все языки одинаково знакомы);
- асимметричное (есть различия в знаниях);
- пассивное (один из языков понимается, но не используется);
- письменное (один из языков понимается при чтении, но не при прослушивании);
- техническое (один из языков известен ровно настолько, насколько этого требуют сугубо профессиональные потребности) [20].

Статус языков. «Языковая ситуация» в государстве отражает сосуществование между собой разных языков либо совокупности языков или формы одного языка в определенной этнической общности или административно-территориальном объединении [21].

При выстраивании языковой политики нужно учитывать следующие факторы:

- количество и группы языков, их диалектов;
- общественные функции каждого языка;
- характер расселения носителей языков.

Иерархичность языков в теории зависит от их функциональной нагрузки. На практике в это вмешиваются политические факторы и реалии отдельно взятого государства.

У языков может быть, как официальный (юридический), так и неофициальный статус.

Язык может быть:

- титульным - по названию этноса называется национально-государственное или национально-территориальное образование;
- единственным государственным (официальным) [22];
- совместным государственным языком (при широком распространении сразу нескольких языков);
- региональным официальным языком региона;
- поощряемым языком, не имеющим официального статуса, но используемым государственными учреждениями (язык национальных меньшинств);
- местным языком;
- терпимым языком (например, языки иммигрантов);
- сдерживаемым языком, развитие которого не поощряется [23].

Языковая политика. Языковой вопрос был и остается камнем преткновения во всех исследуемых странах. Базисом для единого, взвешенного подхода в формировании собственной языковой политики являются документы Организации Объединенных Наций:

- Всеобщая декларация прав человека (1948);
- Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (1966);
- Международный пакт о гражданских и политических правах (1966);
- Конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации (1965);
- Конвенция о коренных народах и народах, ведущих племенной образ жизни в независимых странах (Конвенция 169, 1989);
- Декларация Организации Объединенных Наций о правах коренных народов (2007).

Ключевыми европейскими документами, определяющими языковые политику и законодательство, являются:

- Европейская конвенция по правам человека (1950).

Страны подписывают ее при вступлении в Совет Европы: Россия - в 1996 году, Румыния - в 1993, Молдова - в 1995;

- Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств (1992).

Россия подписала в 2001, не ратифицировала. Румыния подписала в 1995, ратифицировала в 2008. Молдова подписала в 2002 году, не ратифицировала;

- Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств (1995).

Россия подписала в 1996, ратифицировала в 1998. Румыния подписала и ратифицировала в 1995. Молдова подписала в 1995 году, ратифицировала в 1996.

Ситуация с языковой политикой отличается не только от страны к стране, но и от региона к региону. К примеру, в *Российской Федерации* существует 22 республики. Лишь в одной из них, Карелии, русский - единственный государственный. Все остальные республики воспользовались правом, гарантированным п. 2 ст. 68 Конституции РФ: «республики вправе устанавливать свои государственные языки. В органах государственной власти, органах местного самоуправления, государственных учреждениях республик они употребляются наряду с государственным языком Российской Федерации» [24]. Самое большое количество государственных языков в Дагестане - 14, в Карачаево-Черкессии - 5, в Кабардино-Балкарской республике, Мордовии и Марий Эл - по 3. В остальных по 2 [25].

В *Румынии*, согласно Закону о местной публичной власти, в административно-территориальных единицах, где доля граждан, принадлежащих к меньшинствам превышает 20% населения, возможно введение в документообороте и устной форме общения в госучреждениях иных языков помимо государственного [26].

В *Молдове* действовавший с 1989 года Закон о функционировании языков признан в 2018 году устаревшим. В данный момент идет обсуждение нового варианта его текста. В стране единственный государственный язык - молдавский/румынский. В Конституции Республики Молдова также указывается, что «государство признает и охраняет право на сохранение, развитие и функционирование русского языка и других языков, используемых на территории страны» [27].

Ни в одной из перечисленных стран языковая политика не является ни совершенной, ни может служить примером для других стран. Эта ситуация наблюдается на территории всего Европейского Союза. Процесс является долговременным, вызывает недовольство как этнического большинства, так и меньшинств.

Главным критиком принудительных форм языковой политики является комиссар по правам человека Совета Европы Дуня Миятович. Она осуждает языковую ассимиляцию: «В некоторых случаях их (законов о языках - ред.) главная задача – укрепить доминирующие позиции большинства населения и ограничить права представителей национальных меньшинств… Государства должны создавать такую среду, где разнообразие не считается угрозой, где все члены общества могут спокойно пользоваться родным языком, не боясь дискриминации, и где в то же время все могут говорить на одном общем языке,» [28] - резюмирует комиссар по правам человека Совета Европы.

Выводы

Формирование взвешенной языковой политики является сложным, но необходимым процессом. Она является гарантом соблюдения прав

человека и стабильности общества. Конечной точки в этом процессе не существует. Необходимы постоянные изменения в зависимости от перемен в национальном, языковом составе населения. Молдова «откладывает» решение этого вопроса. Это не снижает, а повышает градус накала в обществе. Румыния и Россия являются странами, близкими Молдове по этническому и языковому разнообразию. Их опыт может быть полезен для республики при формировании собственной языковой политики. Россия выбрала путь самоопределения своих территориально-административных формирований, Румыния пошла по пути квот. В то же время языковой выбор Молдовы должен вписываться в нормы международного законодательства, в том числе Европейского Союза.

Библиография

1. Меркель заявила о провале мультикультурализма https://www.bbc.com/russian/international/2010/10/101016_merkel_multiculturalism_failed (дата обращения: 07.01.2020).
2. James W. A Pluralistic Universe. Cambridge Scholars Publishing, 2008. https://journals.openedition.org/ejpap/756 (дата обращения: 07.01.2020).
3. Taylor Ch. Multiculturalism and The politics of recognition. Princeton, 1992. https://www.amherst.edu/system/files/media/1417/Taylor%252C%2520Politics%2520of%2520Recognition.pdf (дата обращения: 07.01.2020).
4. Barry B. Culture and equality: an egalitarian critique of multiculturalism. Cambridge, 2001. https://pure.uvt.nl/ws/portalfiles/portal/550129/90847.pdf (дата обращения: 07.01.2020).
5. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру. Москва, 2003. 37 стр.
6. Living in the EU https://europa.eu/european-union/about-eu/figures/living_en#:~:text=The%20EU%20covers%20over%204,population%20after%20China%20and%20India (дата обращения: 07.01.2020).
7. Multilingvism şi limbi minoritare în România, MULTILINGVISM ŞI LIMBI MINORITARE ÎN ROMÂNIA, Saramandu N., Nevaci M. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan - Alexandru Rosetti", BUCUREŞTI, 2009. 5 pag.
8. Демография https://rosstat.gov.ru/folder/12781 (дата обращения: 07.01.2020).
9. Национальный состав населения https://rosstat.gov.ru/free_doc/new_site/perepis2010/roc/Documents/Vol4/pub-04-01.pdf (дата обращения: 07.01.2020).
10. Владение языками населением https://rosstat.gov.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-06.pdf (дата обращения: 07.01.2020).
11. Populaţia după domiciliu la 1 ianuarie 2020 a ajuns la 22 175 mii personae https://insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/popdom1ian2020r.pdf (дата обращения: 07.01.2020).
12. Populaţie: Situaţia demografică, limbă oficială şi religii https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-64_ro (дата обращения: 07.01.2020).
13. Основные результаты Переписи населения и жилищ 2014 https://statistica.gov.md/newsview.php?l=ru&id=5583&idc=168 (дата обращения: 07.01.2020).
14. Тайны переписи, или Как Молдавия «потеряла» 400 тысяч человек https://www.dw.com/ru/%D1%82%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D1%8B-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B8-%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%8F%D0%BB%D0%B0-400-%D1%82%D1%8B%D1%81%D1%8F%D1%87-%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BA/a-38232950 (дата обращения: 07.01.2020).
15. Populația Republicii Moldova la momentul Recensământului este de 2 998 235. https://statistica.gov.md/newsview.php?l=ro&idc=30&id=5582&parent=0 (дата обращения: 07.01.2020).

16. Стратегия укрепления межэтнических отношений. в Республике Молдова на 2017-2027 годы, 2016. lex.justice.md › UserFiles › File › strategia_1464 (дата обращения: 07.01.2020).

17. Зограф Г. А. Многоязычие. Лингвистический Энциклопедический словарь. Москва, 1990. 89 стр.

18. Cenoz J. Defining Multilingualism // Annual Review of Applied Linguistics. Vol. 33. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. https://www.cambridge.org/core/journals/annual-review-of-applied-linguistics/article/abs/defining-multilingualism/43CE7314179D99DF482C36287AEB7FB0 (дата обращения: 07.01.2020).

19. Carp R., Nevaci M., Nicolae M., Runceanu C., Saramandu N., Multilingvism şi dialog intercultural în Uniunea Europeană. O viziune românească. Institutul European din România, Bucureşti, 2007. Pag. 7.

20. Швейцер А. Д. Социолингвистика, Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 1990. http://www.philology.ru/linguistics1/shveytser-90.htm (дата обращения: 07.01.2020).

21. Применение родных языков в образовании, ЮНЕСКО, 1953. https://www.gcedclearinghouse.org/resources/enhancing-learning-children-diverse-language-backgrounds-mother-tongue-based-bilingual-or (дата обращения: 07.01.2020).

22. Клосс Х., МакКоннел Г. Серия «Письменные языки мира: степень и способы использования». Международный центр по языковому планированию Университета им. Лаваля, Квебек, 2003. Стр. 16.

23. Замятин К., Пасанен А., Саарикиви Я. Как и зачем сохранять языки народов России? Хельсинки, 2012 Стр. 55.

24. Конституция Российской Федерации http://www.constitution.ru/index.htm (дата обращения: 07.01.2020).

25. Legea României administraţiei publice locale, 2001. http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/214333 (дата обращения: 07.01.2020).

26. Конституция Республики Молдова, 1994. http://www.presedinte.md/rus/constitution (дата обращения: 07.01.2020).

27. Миятович Д. Языковая политика должна учитывать разнообразие, защищать права меньшинств и снижать напряженность в обществе. https://www.coe.int/ru/web/commissioner/-/language-policies-should-accomodate-diversity-protect-minority-rights-and-defuse-tensions (дата обращения: 07.01.2020).

COMPARTIMENTUL

RECENZII

DIMENSIUNEA MEDIATICĂ A DIALOGULUI SOCIAL

Mihai LESCU
Doctor în științe politice, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea Jurnalism și Științe ale Comunicării, Chișinău, Republica Moldova
e-mail: *lescumihai@mail.ru*
https://orcid.org/0000-0001-9837-6687

Recenzie la monografia
***„Dialogul social: implicații mediatice"*,**
autori Victor MORARU, Georgeta STEPANOV și Mădălina MANOLESCU

THE MEDIA DIMENSION OF SOCIAL DIALOGUE

Review of the monograph
„Social dialogue: media implications",
by the authors Victor MORARU, Georgeta STEPANOV and Madalina MANOLESCU

LA DIMENSION MEDIA DU DIALOGUE SOCIAL

Revue de la monographie
„Le dialogue social: implications médiatiques",
par les auteurs Victor MORARU, Georgeta STEPANOV et Madalina MANOLESCU

МЕДИЙНОЕ ПРОСТРАНСТВО СОЦИАЛЬНОГО ДИАЛОГА

Рецензия на монографию
„Социальный диалог: медийные аспекты ",
авторы Виктор МОРАРУ, Жеоржета СТЕПАНОВ и Мэдэлина МАНОЛЕСКУ

Primele teorii, elaborate în domeniul comunicării de masă/mass-media, încă în deceniile trei-patru ale secolului XX, au vizat relațiile ei cu sistemul social: „autorul uneia dintre primele interpretări teoretice a relației funcționale dintre sistemul social şi mass-media, americanul Harold Lasswell, a propus, în anul 1948, distingerea a trei funcţii principale ale comunicării de masă: 1. supravegherea mediului prin oferirea de informaţii privind evenimentele interne şi externe; 2. asigurarea relaţiei dintre diferi-

te părţi ale societăţii (interpretarea informaţiilor şi prescrierea de comportament prin raportare la evenimentele relatate); 3. transmiterea moştenirii sociale de la o generaţie la alta (transmiterea culturii, a ansamblului de norme sociale, a valorilor, reperelor educaţionale)".[1]

Din cele expuse mai sus transpare concluzia că anume socialul poate și trebuie să fi întâi de toate nucleul dialogului mediatic, fiindcă numai pe această cale mesajul transmis poate să ajungă la un număr cât mai mare de destinatari: cititori, radioascultători și telespectatori. Ca urmare, nu poate decât să ne bucure preocupările/interesul manifestat în ultimul timp de oamenii de știință de la noi pentru abordarea/cercetarea relațiilor dintre sistemul social și mass-media. Mărturie a faptului stă și monografia „Dialogul social: implicații mediatice",[2] semnată de Victor Moraru, Georgeta Stepanov și Mădălina Manolescu. Lucrarea este una de pionerat în domeniul cercetării socio-mediartice de la noi. Ea a văzut lumina tiparului în seria „Inovații sociale", recent inițiată de profesorii universitari Victor Moraru și Georgeta Stepanov, ambii antrenați în procesul didactic la Facultatea de Jurnalism și Științe ale Comunicării a Universității de Stat din Moldova.

Studiul monografic, care însumează peste 17 coli editoriale, a fost recomandat spre publicare de Consiliul științific al Institutului de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al Academiei de Științe a Moldovei și a văzut lumina tiparului, în 2021, la Centrul Editorial-Poligrafic al USM . Structurând judicios monografia în cinci capitole, strâns legate între ele, asupra cărora ne vom opri concret în continuare, autorii subliniază că „actualitatea investigației în cauză a fost determinată de necesitatea de a scoate în evidență atât realizările presei în medierea problemelor specifice realității de tranziție prin care trec pentru moment majoritatea republicilor ex-sovietice, cât și eșecurile ei în reflectarea proceselor de democratizare a societății" (p. 5). *Dar monografia are un diapazon mult mai extins de acoperire a problematicii domeniului de cercetare, incluzând: evaluarea importanței mass-mediei în optimizarea calității managementului social și în relevarea erorilor comise de cei care guvernează reformele și gestionează conflictele. Toate acestea dau posibilitate autorilor să determine* strategiile și tacticile jurnalistice aplicate în procesul de mediere a conflictelor sociale, economice, politice sau culturale din Republica Moldova, oferindu-le posibilitatea să elaboreze acțiuni concrete privind fortificarea potențialului de proiectare, de mediere și de stimulare a dialogului social.

Așa cum ne sugerează autorii monografiei, mass-media care realizează interacțiunea socială prin informarea în masă, nu sunt singurul factor în formarea și dezvoltarea dialogului social. Participanți la acest proces sunt: știința și literatura, politica și arta, ba chiar întregul sistem de organizare și gestionare al societății. Însă, cu toate acestea, mass-media se identifică / impune drept un subiect specific - socializarea, ori în cel mai simplu caz, devine mediator sau canal pentru implementarea/asigurarea dialogului social. Și acest lucru urmează a fi luat în calcul, atunci când întreprindem evaluarea semnificației mass-mediei în dezvoltarea comunicării sociale. Mass-media îi sprijină pe cetățeni în construirea unei societăți democratice, oferind o oportunitate de dezbateri și discuții. Iar în baza dialogului prin mass-media se formează o cultură civică, fundamentată pe valori democratice și responsabilitate reciprocă a tuturor actorilor sociali.

Claritatea viziunii în exprimarea ideilor de bază ale temei investigate și profunzimea deducțiilor pe care le întreprind autorii, plasează monografia "Dialogul social: implicații mediatice" în rândul cerce-

[1] Victor Moraru, Florin Paloșan. Dimensiunea spiritual-religioasă a activității mediatice. In: Revista de Filosofie, Sociologie şi Ştiinţe Politice. 2012, nr. 2 (159), pp. 166-176).

[2] Victor Moraru, Georgeta Stepanov, Mădălina Manolescu. Dialogul social: implicații mediatice. Chișinău: USM, ICJPS, 2021. – 229 p. - (Inovații sociale). - ISBN 978-9975-152-80-8.

tărilor de certă valoare din domeniul comunicării sociale, în care jurnalismul/mass-media ca parte a angajamentului social, participă activ la asimilarea valorilor și soluționarea problemelor din viața și activitatea de zi cu zi a oamenilor/maselor. Anume acestea și alte aspecte, ce țin de „Rolul presei în construcția și medierea realității sociale", denumirea primului capitol al monografiei, sunt examinate în cele trei subcapitole, titlurile cărora vorbesc de la sine: „Activitatea presei de asigurare informațională a democrației ca fundament al dezvoltării dialogului social", „Vocația socială a jurnalismului" și „Dimensiunea comunicațională a interacțiunii sociale". Aceste idei se regăsesc și în concluziile capitolului respectiv, din care reținem: „activitatea presei de construire și de mediere a realității se încadrează în categoria activităților sociale, necesare dezvoltării oricărei societăți democratice. Acest tip de activitate mediatică se realizează prin cumularea unor funcții generale, dar și specifice ale presei care, toate împreună, proiectează spațiul informațional, unde se întâlnesc, se confruntă și devin publice diverse puncte de vedere și opinii asupra unor chestiuni de interes major" (p. 46).

Capitolul al doilea al lucrării, denumit „Aspecte conceptuale ale dialogului social", conturează și descrie reperele și elementele de identitate ale dialogului social în concordanță cu realitățile actuale ale domeniului și fac posibile extragerea unor criterii pentru studiul practic al subiectului. Deși fiecare acțiune socială inițiată de presă trebuie analizată separat, proces dictat de specificul subiectului, scopului, obiectivelor publicului-destinatar al mesajului, elementele de identitate sunt repere care profilează un cadru-tip al dialogului social și au un caracter universal" (p. 47). Prin urmare, delimitarea lor este necesară, lucru care a și fost realizat de autori în cele trei subcapitole: „Dialogul social: repere esențiale", „Toleranța ca element al dialogului social" și „Stimularea dialogului social: strategii mediatice în aplicare", în urma cărui fapt aceștia concluzionează: „Dialogul social este un proces, iar orice proces are o dimensiune comunicațională… Dialogul social în Republica Moldova s-a prefigurat la începutul anilor "90 ai secolului trecut, când în statul nou-format - Republica Moldova - au apărut un șir întreg de fenomene noi, care au consemnat începutul procesului de democratizare a acestuia, și anume: pluralismul de opinie, libertatea de exprimare, economia de piață, alegerile democratice etc.", iar „implicarea presei în procesele de soluționare a conflictelor sociale prin intermediul dialogului social se manifestă prin acompanierea mediatică a acestora la nivel de informare, explicare, analiză și convingere" (p. 92-93).

Luând în considerare faptul că respectivul concept de „dialog social" reflectă, prin implicarea nemijlocită a mass-mediei, trecerea de la o cultură de conflict la o cultură de parteneriat care presupune luare în calcul a intereselor comune ale partenerilor sociali implicați -- realizarea păcii sociale prin diferite atribute ale dialogului: negociere, consultare, informare/mediere, conchidem că sunt deplin motivate capitolele trei și patru, denumite respectiv: „Rigorile funcționalității medierii jurnalistice" (cu subcapitolele - „Principii de mediere jurnalistică a conflictelor", „Toleranța ca element al dialogului social" și „Stimularea dialogului social: strategiile mediatice în aplicare") și „Acțiunea mediatică-comunicațională ca factor al socializării (cu subcapitolele – „Socializarea cetățeanului prin intermediul presei: condiții de principiu și particularități" și „Unghiul de abordare și limbajul media în procesul de socializare"). Deloc întâmplător este faptul că autorii s-au axat în aceste capitole tocmai asupra problematicii funcționalității medierii jurnalistice și a socializării prin dialog. Doar dialogul social și conflictele ca parte a lor, mediate jurnalistic prin cuvânt și stimulate activ prin diferite strategii, au scopul de a se ajunge la înțelegeri în ceea ce privește controlul anumitor variabile econo-

mice social-politice și culturale, atât la nivel de colectiv, cât şi societate. Despre aceasta ne conving şi concluziile elaborate de autori la capitolele amintite, din care cităm fragmentar: „Presa... s-a afirmat ca un promotor de idei, ce poate integra rapid un număr impunător de oameni, poate forma atitudini de opinii publice, poate organiza indivizii...", „... toate aspectele dialogului social pot fi privite prin prisma comunicării: mesajul, forma și conținutul său, sursa și receptorul, canalele de comunicare, diversele procese și reacții care se produc în sistem ş .a. m. d., toate acestea pot fi analizate și utilizate pentru optimizarea dialogului" (p. 140); „Expunerea imparțială și echilibrată a situațiilor, evenimentelor, fenomenelor sau problemelor care au semnificație și valoare socială reală validează abilitatea jurnaliștilor de a monitoriza viața publică" (p. 141); „Activitatea jurnalistică în vederea asigurării dialogului social, necesar depășirii unor probleme sau soluționarea unor conflicte din realitatea socială, este o consecință a activității presei de mediere a problemelor sau conflictelor existente" (p. 177).

Ultimul, cel de al cincilea capitol, intitulat „Caracterul relațional și acțional al jurnalistului în contextul dialogului social" are următoarele subcapitole: ",,Rolul jurnalistului - mediator în construirea și gestionarea dialogului social" și „Comportamentul jurnalistului – mediator în procesul de întreținere a dialogului social". Din multiplele concluzii și idei judicioase ce se conțin în capitolul final, privind capacitatea jurnalismului de a stabili contacte informaționale și de a îmbunătăți calitatea actului de mediere a problemelor sociale, cităm în continuare, pentru exemplificare, doar un crâmpei: „Jurnalismul de mediere se manifestă ca un instrument de valorizare a sistemului social și, drept consecință logică, ca o garanție de legitimitate socială a înseși mass-mediei. Modul în care jurnaliștii-mediatori percep, pe de o parte, realitatea socială pe care o valorifică, iar, pe de altă parte, rolul lor în această realitate este un indicator al culturii profesionale pe care o împărtășesc" (p. 214).

Astfel, avem pe față toate argumentele pentru a ne convinge că fiecare din cele cinci capitole au o tematică predilectă, în care problema de bază - interacțiunea dintre dialogul social și factorul mediatic a fost și rămâne pentru autori o preocupare științifică relevantă. Ei abordează tema prin prisma principiilor și strategiilor jurnalistice de reflectare a problemelor și conflictelor sociale, a implicațiilor presei în medierea acestora.

Dovadă a faptului examinării aprofundate a temei, stau și cele aproape 200 de monografii, studii și articole, care alcătuiesc aparatul științific al lucrării, semnate de cercetători din Occident, din România, din Rusia, dar și de la noi. Mai mult, bibliografia include un număr mare de lucrări, autori ai cărora sunt V. Moraru, G. Stepanov și M. Manolescu.

Prin tot ceea ce întreprind și realizează autorii în cele 228 de pagini ale monografiei „Dialogul social: implicații mediatice", aceștia vin să evidențieze importanța și necesitatea relațiilor de colaborare bazate pe principii democratice, egalitate și încredere, care alcătuiesc baza armoniei și solidarității sociale, demonstrând că implementarea unui astfel de dialog este imposibilă fără participarea mass-mediei/jurnaliștilor, fiindcă un sistem social în ansamblu poate avea un caracter stabil și în același timp dinamic numai datorită schimburilor intensive/active de informații și comunicare între elementele și subsistemele sale.

Monografia „Dialogul social: implicații mediatice", după cum am spus, este prima lucrare care vede lumina tiparului în seria „Inovații sociale", fiind în temei, consacrată presei scrise/tipărite. Însă astăzi dialogul social este stimulat/facilitat tot mai mult de condițiile tehnice și tehnologice de comunicare în permanentă ascensiune. În timp ce rolul presei scrise, în structura clasică a segmentelor mass-mediei se diminuează, pe de altă parte, crește, stimulat

de noile tehnologii comunicaționale ia amploare, un alt segment - televiziunea, care desfășoară o activitate multilaterală în contextul afirmării dialogului social și consolidării societății. Anume televiziunea este cea care îi atrage pe oameni să participe activ la viața publică, să discute problemele care îi frământă, diversificându-și pe această cale și gama funcțiilor sale sociale. La fel ca și ascensiunea vertiginoasă a mass-mediei în spațiul Internet.

În această ordine de idei, dezvoltarea *jurnalismului interactiv,* care, în temei, este axat pe *natura dialogică* a relațiilor cu publicul, devine, după noi, una din direcțiile prioritare de dezvoltare și a mass-mediei naționale. Saltul către un nou nivel de interactivitate este determinat de perfecționarea continuă a capacităților tehnologice ale televiziunii, radioului și versiunilor electronice ale ziarelor, developând în condițiile societății informaționale un spectru vast de *inovații sociale*, care așteaptă/ se cer investigate și valorificate. Pentru binele celor preocupați de procesul socio-comunicațional, pentru jurnaliștii-mediatori, pentru studenți, dar și pentru public.

MOLDOSCOPIE

Publicaţie periodică ştiinţifico-practică

Tipul B

Anul 25 (2021), nr. 1 (92)

Bun de tipar 20.05.2021. Formatul 60x80 $^{1}/_{12}$.
Coli de tipar 20,0. Coli editoriale 16,6.
Tirajul 200 ex.

Centrul Editorial-Poligrafic al USM
str. Al. Mateevici, 60, Chişinău, MD 2009

